

TUDÁS | MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem
Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának periodikája

IX. évfolyam 1. szám

2008. április

Tartalom

FRANTIŠEK MEZIHORÁK	
Az európai ember	3
SZEKERES TAMÁS	
A felsőoktatás és a korszerű pedagógiai módszertan.....	7
HARASZTY GÁBOR	
A felsőoktatás minőségügye	14
GALÁNFI CSABA	
Globális változás kommunikációja	21
PAJOR NIKOLETT	
Nemzetközi Moderátor Képzés	30
ESZIK ZOLTÁN	
Mit üzen az egészségügy átalakítása az oktatási reform tervezőinek?.....	40
CSIZMADIA GÁBOR	
A földrajzi térségek és a Bologna-változások következményei.....	48
ZÁDORI IVÁN	
Európai szigetek és szigetrégiók: Európa periferiáján?.....	50
KERESZTES LÁSZLÓ LÓRÁNT – VÁMOSI TAMÁS	
Foglalkoztatási helyzet a Dél-Dunántúl aprófalvaiban.....	61
KOTTA IBOLYA	
A kötődési stílus az iskolai alkalmazkodás szemszögéből.....	68
TERNOVSKY FERENC	
Család és munka.....	78
KARCSICS ÉVA	
A karrier fogalma, tényezői és vonzereje egy 2001–2006 közötti hallgatói felmérés tükrében.....	85
HÉJJ ANDREAS	
„Elvont tarisznyások” és „beképzelt magolósok”	92
HORVÁTH ZSÓFIA	
Nemzeti identitástudat a magyarországi német és magyar diákoknál.....	99
GÁLNÉ KOVÁCS IRMA	
Gyergyóalfalu félévszázados népművészeti múltjának jellemző sajátosságai	105
KÖNYVRECENZIÓK	112
ABSTRACT	116

TUDÁS MENEDZSMENT

Szerkesztő bizottság: elnök: Halmos Csaba, PTE FEEK
címzetes egyetemi docens;
felelős szerkesztő: Bodó László tudományos munkatárs
(bodo@human.pte.hu).

Tagok: Agárdi Péter egyetemi tanár, Kleisz Teréz egyetemi adjunktus, Nemeskéri Zsolt
egyetemi docens, dékánhelyettes; János Réka és Szamosközi István Babes-Bolyai
Egyetem.

Kiadja a PTE FEEK

Felelős kiadó: Koltai Dénes dékán, tanszékvezető egyetemi tanár

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

Korábbi számaink elérhetők: <http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php>

ISSN 1586-0698

Nyomda: BOCZ KFT. Felelős vezető: Bocz Emil ügyvezető.

FRANTIŠEK MEZIHORÁK

Az európai ember

Az európai ember karakterizálására irányuló törekvések csaknem egyidősek az európai kontinens földrajzi és társadalomtörténeti korával. Hippokratész már az i.e. V. században kísérletet tett az ázsiai és európai ember közötti különbségek felkutatására a környezet egészségre való hatásáról szóló könyvében, és arra a következtetésre jutott, hogy a különbségek pusztán elviek. Hippokratész szerint az ázsiai ember kellemesebb természetű, szívélyesebb, nyugodtabb, kevésbé harcias és szenvedélyes, illetve hajlamos a passzivitásra és az apátiára. Az európaiak ezzel szemben teljesen ellentétes tulajdonságokkal bírnak: testileg fitteek, szellemileg frissek, harciasak, bátrak, önállóak. Hippokratész ennek okait abban látta, hogy míg az ázsiai királyi diktatúrában, addig az európaiak – főként a görögök –, demokráciában éltek. *Politika* című művében Arisztotelész az ázsiaiaknak művészi és szellemi beállítottságot, illetve féltékenységet és szolgaszellemet tulajdonít, az európaiakat pedig szabadszelleműnek, intelligensnek, bátornak és védekezőnek tartja. Ma, amikor már tudjuk, hogy Európa a keletről nyugat felé tartó civilizációáramlás során győzedelmeskedett Ázsia felett, illetve hogy az ázsiai migráció az akkor még névtelen kontinens, Európa felé tartott – fontos hogy ezeket a jellemzőket már ne vegyük komolyan.

De más írók is, (pl. Strabon a *Geographica* c. művében) fontos szerepet tulajdonítottak az adott terület klímájának a terület lakóinak tulajdonságaira gyakorolt hatásának. Ők azonban gyakran már különbséget tesznek Dél- és Észak-Európa között, szerintük például a déliek mérsékeltébbek, barátságosabbak és kulturáltabbak, az északiak pedig agresszívebbek és harciasak. A kontinensünk névadójának, Európának elrablásáról szóló mondában az égei területeken lakó emberek szimbóluma a bika (vagyis a bika képben megjelenő Zeusz), aki elrabolja a szűz Európát. Vakmerőség, előkelőség, jó modor, szuverenitás, rátartóság, szenvedély és visszafogottság jellemezték. Ekkor még csak az Európa területén lakó emberekről szóltak ezek a leírások, hiszen az európai ember történeti és társadalmi értelemben vett fogalma csak a VII. században jelent meg, a poitiers-i csatát követően, ahol Martell Károly győzelmet aratott az arabok felett.

Az európaiak számára hízelgőnek ható jelzők magától értetődőnek tűntek az antik korban. Ezt követte a kereszténység, amely magával hozza az olyan személyiségeket, mint Szt. Ágoston, Szt. Ambróziusz vagy Szt. Jeromos. Új jellegzetes vonások jelennek meg az európai ember számára – a lélek és a hit. A kereszténység győzedelmeskedése után azonban az európaiak voltak azok, akik szinte mindenben felülmúlták a „nem-európaiakat” és ezért őket kiáltották ki a világ urainak. Az európaiak felsőbbrendűségi érzései egyre erősödtek, majd a hitetlenek elleni keresztes háborúk során csúcsosodtak ki igazán, és az elszenvedett kudarc után idegengyűlöletbe és rasszizmusba csapott át a mongolok és a török elleni védekező háborúk alatt. Mindez tükröződött az európai egyesülési törekvésekben is, amelyek először a XIII. században jelentkeztek. Ekkor már felütötte fejét a humanizmus is; az egyesülési törekvések legkiválóbb gondolkodói például a törökökkel szembeni általános

elutasítás ellenére késznek mutatkoztak arra, hogy ne fegyveres úton rendezzék a kapcsolatukat, hanem hogy befogadják őket az egységes Európába.

Ennek következtében a XVII. század óta, a népek közötti kapcsolatok alakulása és a nemzeti államok kialakulása során megnőtt az érdeklődés a különböző európai népi sajátosságok iránt. Louis Morieri a XVII. században a franciákat illemtudónak, talpraesettnek, nagyvonalúnak tartja, de ugyanakkor könnyelműnek és kiállhatatlannak is, az olaszokat érzékinek és számítóknak találja, akiktől nem idegen az intrika és az árulás, a spanyolok szerinte titoktartóak, okosak de ugyanakkor fellengzősek és intoleránsak, az angolok bátrak és védekezőek, de ugyanakkor büszkék és arrogánsak, a németek dolgozók, őszinték illetve nehéz felfogásúak és túl sokat isznak; holott az európaiakat általában a bölcsességük, kultúrájuk, gazdagságuk és erejük miatt dicsérték, akik joggal hódították meg a világot, hiszen mindenben felülmúlták őket.

Még az Európát oly kritikus szemmel figyelő felvilágosult gondolkodók is általában pozitívan ítélték meg az európai embert. Montesquieu *A törvények szelleméről* c. művében hangsúlyozza – szintén figyelembe véve az éghajlati tényezőket –, hogy az európai embernek nincs párja a világon, és hogy sajátos szabadságtudattal és kultúrával rendelkezik. Voltaire és más filozófusok is hasonló nézeteket vallottak. Rousseau *Elmélkedések Lengyelország kormányzatáról* című írásában arra a megállapításra jut, hogy nincsenek franciák, angolok, németek, hanem csak európaiak – hasonló jellemzőkkel és szokásokkal, amelyek azonban mind negatívak – így az elmélkedést a lengyelekhez szóló felhívással zárja, és hangsúlyozza a nemzeti karakter megújításának fontosságát. A francia forradalom alatt a forradalmi eszmék lealacsonyításával az európaiságot felváltotta a nacionalizmus, így az európai embert a franciával azonosították, a legkiválóbb tulajdonságok szimbólumával, aki Európában egyeduralomra van hivatva.

Miután az európaiak tulajdonságainak magasztalása elérte a csúcst, felütötte a fejét az európai értékek lealacsonyításától való félelem. Nagy csalódást jelentett például a XIX. század második fele: a „Fiatal Európa” nevű nemzetközi mozgalom nem működött eredményesen, a forradalmakat és a velük serkent reményt sorra leverték. Ez főként az 1848-as magyar szabadságharcra jellemző. Petőfi Sándor ekkor írta *Európa csendes, újra csendes* című megrázó költeményét. Kossuth Lajos Európáról, Ausztriáról és Magyarországról szóló írásában így fogalmaz: „... a mai értelemben vett Magyarország a IX. század óta létezik; dicső múltja és a jövővel kapcsolatos reményei, a számos adomány, amellyel a kereszténység és a civilizáció térhódításához járult hozzá, és az érdeklődés, amellyel Európa Magyarország felé fordul – ez mind azt mutatja, hogy Magyarország él, és mindez azt követeli, hogy tovább kell élnie. ... Vegyétek el ezt az egyedi jelleget tőle, és már nem jelent semmit Európának; csak így válhat az egyetemes orosz monarchia előseregévé.”

A XIX. század végén számos európai gondolkodó szkeptikussá vált a kortárs európai ember minőségének megítélését illetően. Ez tükröződik a századvégi tragikus víziókban, amelyek szerint az európai ember nagysága addigra már csak a régmúlt dicső emlékeiből áll. Az egyik legnagyobb képviselő, F. Nietzsche már szinte sehol nem látott „jó európaiakat” és hangsúlyozta a fontosságát egy olyan út megtalálásának, amelynek során a múltbéli legjobb tulajdonságok szintézisével egy új európai alak születhet meg. Legfontosabb jellemvonásoknak a szerénységet, áldozatkészséget, bátorságot, önmagán való felülkerekedést, türelmet, hálát, előzékenységet, erős akaratot tartotta. A filozófiában megbúvó pesszimizmusban látta az utolsó adut az összeomlás, a középszerűség és a széthullás ellen.

A XX. század elején némely gondolkodó számára az európaiak sokkalta differenciáltabbnak, egymástól különbözőnek és a belső konfliktusok felé fordulónak tűnnek. Georges Sorel úgy jellemezte Európát, mint egy rákokkal teli kosarat, amelyben a rákok összeférhetetlenségük miatt folyton egymást csípi meg. A szlávok Sorel szerint vallásos és lázadó álmodozók, a skandinávok racionalisták, a németek stréberek, az angolok beképzelt világurak, a franciák irigyek, a magyarok harcosok, az olaszok dekadensek, a balkán népei pedig tisztességtelenek ... Oswald Spengler *A nyugat bukása* című írásával általános felháborodást keltett, amikor a kontinens történelmének végéről beszélt, hiszen az már elérte mindazt, amire egykor hivatott volt. Csakúgy, mint Toybee, Spengler is rámutat a kontinens összeomlásának okaira; „*az európai lélek halálos küzdelméről*” beszél, katasztrófához vezető konfliktusokat fest le, és totalitárius rezsimek megjelenését jövendöli.

Az európai embernek fogytán az ereje ahhoz, hogy európai legyen. A nemzeti-szocializmus és annak természetellenes elképzelései az európai, főként a germán emberről, amely aztán európai illetve világméretű katasztrófához vezettek, beteljesítették ezeket a pesszimista prognózisokat. Nemcsak a két világháború, az 1945 utáni események is az európai ember válsághelyzetét igazolták. Ezért vélekedik Ortega y Gasset Európáról, mint tömegnépek lakta kontinensről, amelyek elvesztették múltbéli értékeiket, és amelyek már nem képesek arra, hogy megfelelő új értékeket hozzanak létre. Az ún. „öreg kontinens” elveszett az erkölcsi lustaságban, a szellemi impotenciában, a hatalomkultuszban és a barbarizmus általános újjászületésében. A nemzetiszocialista rendszerek Európát a történelem zsákutcájába vezették. Spenglerrel ellentétben, aki szerint a széthullási folyamat elkerülhetetlen, Ortega az újraegyesülés ideáljának megvalósításában esélyt lát Európa újjászületésére.

A második világháború után az értelmiségi körökben széleskörű vita alakult ki az európai szellemről. A francia Julien Benda kritizálja az európaiakat *Az európai szellem* című értekező beszédében; felszólítja őket, hogy végre ébredjenek, és kezdjenek el intenzíven dolgozni az Európai egységért, hogy szegüljenek végre ellen az addig győzedelmeskedő „Anti-Európának”, és végre valósítsák meg az egységes európai szellem reneszánszát. Salvador de Madariaga *Európa szelleme* című könyvében rámutat arra az inspirációra, amely a múltban összekovácsolta Európát, mégpedig úgy, hogy leginkább az európai szellem aktivitására apellál, amely akarattal, hittel és szabadsággal, a szélsőségekkel szembeni ellenállásával és a keresztény értékekkel áll kapcsolatban, és amely elvezethet ahhoz, hogy ez a kontinens a történelem formálójává válhasson.

Carlo Schmid 1950-ben publikálta *Az európai emberről* c. esszéjét, amelyben választ keres arra a kérdésre, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik az európai ember, és ezen tulajdonságokat elsősorban ókori, keresztény, kulturális és civilizációs gyökerekre vezeti vissza. Kiemeli a szellemi képességeit, a lelkiismeretét, a szellemi dolgok anyaggal való előtérbe helyezését, a politikai szellemiségét, szociális, szellemi és politikai szabadsággal szembeni megértését, az emberi jogok és méltóság elfogadását, pozitív individualizmusát, és az emberek egyenlőségének elfogadását. Denis de Rougemont *Európa betegségei* c. tanulmányában tovább jellemzi a tipikus európaiakat: egy ellentmondásokkal teli ember, egy dialektikus ember, egy – a saját ellentmondásai által „keresztre feszített” ember: ezek pedig az immanencia és a transzcendencia, a kollektívum és az individuum, a társadalom szolgálása és az anarchia, a biztonság és a vakmerő bátorság, az általános érvényű szabályok és az egyén jogai. Egy ilyen „kifeszített” európai Rougemont szerint képes arra hogy eb-

ben a feszültségben is egyensúlyban éljen; aki azonban néha agóniába esik, amely aztán hatalmas energiát emészt fel, és ez az energia aztán hiányzik a későbbiekben a fejlődés során. Csak az az ember testesíti meg az európai ember eszményképét, amely képes arra hogy ezeket a kettősségeket megfelelően kezelje.

Sok filozófus arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a mai európaiknak a múltbéli értékeikhez kell visszatérniük, ezeket kell minden népnek újra megtalálnia, és ezekből merítve kell egy egységes európai értékrendet felállítani. Az 1945 óta zajló európai integrációs folyamat megmutatta, hogy az út, amelyre a kontinens lépett, vitathatalanul helyes, de ugyanakkor nehézségekkel teli. Mindenek előtt világos, hogy a politikai és gazdasági integráció önmagában nem teremt új európai embert. Ezt hangsúlyozta Comenius is a nevelés és az oktatás kapcsán, és hasonló gondolatot fogalmazott meg T. G. Masaryk, államalapító csehszlovák köztársasági elnök is: „Az új ember, a *homo europeus* nem a külső – politikai hatások által születik meg, hanem a belsők által”. Európa demokratikus rekonstrukciójának politikai feladatait minél előbb el kell látni, és ehhez mindenek előtt a különböző nemzetek morális átnevelésére van szükség. „...*Krisztus – nem Cézár – ez legyen a demokratikus Európa mottója...*”

Magyarországi kollégáimmal sokszor beszéltünk arról, hogy vajon a mi népeink közötti kapcsolatban milyen szerep jut a nevelésnek és az oktatásnak a XXI. században. Úgy gondoljuk, a tömegmédiá növekvő befolyásának ellenére a tanár szerepe mindig pótolhatatlan marad. Nagy feladatnak bizonyul például az európai népek nemzeti öntudatának átalakítása. Ezt eddig egy sajátos kilátásokból, véleményekből, előítéletekből, gondolkodási sztereotípiákból és averziókból álló színes egyveleg jellemezte. Szerencsére ezek mind nem oly mértékben jellemzőek a cseh–magyar kapcsolatokra, mint például a cseh–német viszonyra. Az idősebb generációknál azonban még jelentkeznek, és ezt az andragógusok nem hagyhatják figyelmen kívül.

A tankönyvek szerepének növelése eddig továbbra is egy megoldatlan feladat. Mindenek előtt például a történelem tankönyvéké, amelyek az uralkodók konfliktusainak, harcainak és tetteinek színes ábrázolásán át példákat hoznak az európai népek pozitív együttélésére és együttműködésére. A fő feladat egy új, Európa egészét érintő történelem megalkotása, amely képes arra, hogy az európai történelmet valóságúen és összetetten ábrázolja, és megmutassa annak nehézségeit, tragikumát és hírnevét, de ugyanakkor mindig megfelelő mértékben mutassa be az összes európai nemzetet. A 12 európai történész kísérlete, amelynek során ismertették az Európai Közösség 12 tagjával ezen elgondolásaikat, sajnos nem hozták meg számukra a kívánt sikert. Bár formailag találó, tartalmilag igencsak hiányos, mert valójában nyugat európai történelem, amelyből hiányoznak a kiemelkedő magyar és cseh kulcsfontosságú események és személyiségek. A pedagógusok XXI. században negatív irányba megváltozott lehetőségeinek teljes tudatában az a véleményem, hogy pont nekik, a pedagógusoknak van hatalmas felelősségük az EU sorsát illetően. Többször hangot adtam már abbéli véleményemnek, hogy a gazdasági szakemberek és a politikusok ugyan egy egészé kovácsolhatják össze kontinensünket, ez azonban csak az agyaglábú kolosszus marad, hacsak nem jelenik meg valami változás az Európában élők tudatában, az európaizmussal kapcsolatban. Ha nem tesszük meg az elegendő törekvéseket ennek a változásnak az eléréshez, akkor nem tudjuk megoldani az említett problémákat és nem tudjuk megformálni a Masaryk szerint kigondolt „*homo europeus*”-t és akkor Európa jövőjét illetően meg kéne állapítanunk, hogy az európaizmus ma is élő reménytelen győzelmei, sikerei csakis pírusszi győzelmek voltak.

SZEKERES TAMÁS

A felsőoktatás és a korszerű pedagógiai módszertan

A felsőoktatás paradigmaváltás előtt áll – ez a megközelítés jól kifejezi mindazt, ami már jelenleg is zajlik és nemcsak a magyar felsőoktatásban. Szinte nincs olyan terület, ahol ne „mozogna a föld”. Koncentráljunk arra a sajátos pedagógiai folyamatra, amely az egyetemeken folyó munka gerincét adja.

Mit jelent a korszerűség? Mi a korszerű módszer? Van egyáltalán új a nap alatt, vagy csak új köntösben adjuk el a régi gyakorlatot?

Különböző aspektusokból közelíthetjük meg a választ.

Az oktató és a hallgató szerepének, viszonyának változása

A korábbi és a jelenlegi gyakorlatra is sajnos jellemző fogalom a tananyag „leadása”. Ez jól kifejezi azt az egyoldalúságot, ami a felsőoktatásban a tanítás primátusát jelenti. Ez az oktató felsőbbrendűségét hangsúlyozó megközelítés egyre kevésbé tartható, számos konfliktus forrása a tanítás-tanulás folyamatában.

A tananyag „leadása” pregnánsan az előadásban jelenik meg. Az utóbbi időben ugyan sokat változott – főleg a korszerű prezentációs módszereknek köszönhetően –, jellemzője mégis a szóbeli ismeretközlés, ami az ismeretek átadásának kevésbé hatékony módja. Csak a nagyon jó előadói készséggel rendelkezők tudják ezt hatékonyra tenni. Sajnos azonban ők vannak kisebbségben. Visszagondolva az egyetemi tanulmányokra, bizony kevés jó előadóra tud visszaemlékezni az egykori hallgató. Az egyetemi katedrára lépésnek ugyanis sem korábban, sem ma nem feltétele a jó előadói képesség. *(A kötelező habilitáció eltörlésével még az egyetemi tanári kinevezésnek sem feltétele.)*

Az ismeretek alkalmazásának szinterei a különböző gyakorlati foglalkozások. Ezek akkor lehetnek eredményesek, ha a hallgatók aktivitására építenek. Ennek feltétele, hogy már elsajátították az előadások anyagát. Ez azonban sok esetben - órarendi vagy szorgalmi okokból - nem teljesül, így ezeken a foglalkozásokon is gyenge a hallgatók aktivitása.

A laboratóriumi gyakorlatok is sok esetben csak demonstrációs jellegűek. Ennek lehet takarékosági oka, illetve a nagy hallgatói létszám. Nem biztosítják a hallgatók önálló munkáját, részvételük csak megfigyelő jellegű.

A foglalkozások kötelező jellege megszűnőben van, helyette a követelmények teljesítése került a középpontban. Az átmenet azonban szintén komoly feszültségekkel terhes. A hallgatók egy jelentős része nem az egyéni tanulási utak kialakításának lehetőségét látja a rugalmasabb rendszerben, hanem a követelmények minimális energiaráfordítással történő teljesítésére törekszik – többnyire sikertelenül. Valljuk be, az oktatók is nehezen találják helyüket és szerepüket egy olyan rendszerben, amelyben a hallgatói közösség motivációja, tanuláshoz való viszonya, értékrendje gyökeres átalakuláson megy át.

Ezek a kiragadott példák arra világítanak rá, hogy a felsőoktatás jelenlegi gyakorlata egy korábbi állapotot konzervál. Olyan infrastrukturális feltételek, módszertani, oktatásszervezési keretek között és olyan oktatói mentalitással fogadja a megnövekedett hallgatói tömeget, mint ami a korábbi szerényebb létszám mellett alakult ki. Az ebből eredő feszültség, a megoldhatatlannak tűnő helyzetből következő sikertelenség érzése különböző reakciókat vált ki.

Ahhoz, hogy megoldást találjanak az új kihívásokra, már az oktatási folyamat tervezése során a hallgatókra kell koncentrálni. Arra a folyamatra, ami az ismeretek elsajátítása, elmélyítése, integrálása, majd alkalmazása során végbemegy. Ennek figyelembevételével kell az oktatást megszervezni, az alkalmazott módszereket kiválasztani, kombinálni vagy megkonstruálni. Ez pedig sokkal több pedagógiai feladatot jelent mint korábban, amikor a legjobban felkészült és motivált, szorgalmas tanulók „itták” a professzor szavait az előadóteremben.

A tanításról a tanulásra helyeződik át a hangsúly annak érdekében, hogy egyenúlyban maradjon a megfelelő felkészültséghez szükséges és egyre növekvő, folyamatosan változó, korszerűsödő ismeretanyag és a hallgatók ennek elsajátításához szükséges - egyénileg rendkívül változó - energia és idő ráfordítása. Mondhatjuk persze, hogy csak az kap diplomát, aki teljesíti a követelményeket, de a világ változott. A hallgatók is elvárhatják, hogy ehhez a leghatékonyabb és leggazdaságosabb utat, vagy utakat biztosítsuk számukra. A mai felsőoktatási gyakorlatban számtalan ezzel ellentétes példát találunk. A sok elavult ismeretanyag, tananyagátfedések, átgondolatlan követelmények, tantervi anomáliák, a rosszul megválasztott módszerek, az oktató munka ellenőrzésének sokszor teljes hiánya, az oktatói autonómia szélsőséges értelmezése nehezíti a hallgatók munkáját.

Az egyetemi oktatók egy jelentős része autodidakta pedagógus, aki alkalmasint a maga és hallgatói „kárán” szerezte meg oktatói gyakorlatát. Most és a jövőben viszont alapos és elmélyült pedagógiai felkészüléssel lehet csak eredményes, kerülhet ki az erősödő konfliktusok, feszültségek, sikertelenség örvényéből.

A technika gyors fejlődése számos segítséget kínál a hallgatóknak is. A hagyományos előadás, a jegyzet, tankönyv és könyvtár nyújtotta információk körét szinte határtalanul teszik az elektronikus csatornák, amelyek gyorsan és a kívánt rendszerezettséggel, könnyen befogadható formában kínálják a legújabb ismereteket. Egységnyi információ felkutatásához, megszerzéséhez ma nagyságrendekkel kevesebb időre és energiára van szükség mint korábban. Ez átrendezi az ismeretsajátítás szerkezetének belső idő és energiaviszonyait. Ugyanakkor növeli a hallgatók önállóságát az ismeretszerzés módjának kiválasztásában, az egyéni igényeken alapuló, a sajátos körülményeket, feltételeket is figyelembe vevő tanulási stratégia megtervezésében és alkalmazásában.

Az oktató előkészítő, tervező szerepe növekszik. A jövőben a kötött órarendi terhek mindkét szereplő esetében csökkennek, ugyanakkor a konzultációs, tutori tevékenység erősödésével nőhet az oktató-hallgató személyes kapcsolatának szerepe, amely kedvező módon befolyásolhatja a tanulás eredményességét.

A tervezés jelentőségének növekedése

A szélesedő, kumulálódó és ennél lényegesen lassabban rostálódó ismeretanyag, s a nem táguló idődimenzió a felsőoktatási tanulmányok során is komoly gondot, feszültséget okoz. Fontossá válik, hogy ezt a bonyolult folyamatot előre alaposan eltervezzük. Ehhez a tervezés hagyományos formái már nem elégségesek. A tanterv,

óraterv elsősorban a tanár tevékenységére koncentrál. A tanuló sokkal nehezebb munkája sokszor meg sem jelenik a tervezés során. Azért tervezünk, hogy a saját munkánkat logikus rendbe szedjük. De vajon az elsajátítás is eszerint a terv szerint a legideálisabb? Vajon amikor például az indukció vagy a dedukció útját választjuk biztosak vagyunk-e abban, vagy egyáltalán gondolunk-e arra, hogy a hallgatók számára is ez a legbiztosabb, leghatékonyabb útja a megértésnek, az elsajátításnak?

Tehát sokkal több energiát kell fordítani a hallgatók felkészülésének tervezésére, mint korábban és főleg másképpen!

A kimeneti követelmények jelentőségének növekedése a tanítási-tanulási folyamatban

Korábban a célok megfogalmazása teoretikus jellegű volt és döntően arra szolgált, hogy iránytű legyen az oktató kezében a tantárgy megtervezése és a programok megvalósítása során. A követelményeket a célokból vezettük le, ami logikusnak tűnik. Sokkal egyértelműbb kapcsolatra van azonban szükség a célok és az elvárt eredmények között. Ezért a hallgató személyiségének a tanulási folyamat végére elvárt változásából, fejlődéséből kell kiindulni.

Ez racionálisabb célmeghatározást, és ezzel szoros kapcsolatban álló egyértelmű követelményeket eredményezhet, amely a felkészülés során a hallgatóknak kevesebb bizonytalanságot, frusztrációt okozna, és nem rontaná a teljesítményt a számonkéréskor.

A kompetenciák az oktatás tervezésében

A felsőoktatási pedagógiai gondolkodásban is egyre jelentősebb szerepe van a kompetenciáknak. Már a pedagógiai tervezés elején meg kell határozni, hogy a tanítási-tanulási folyamat eredményeképpen milyen kompetenciákkal kell rendelkeznie a résztvevőknek. Ezzel a feladattal mindenki szembesült, aki bolognai képzési dokumentáció készítésében részt vett.

A kompetenciák meghatározása nem a pedagógusok, oktatók kizárólagos priviligiuma. A kompetencia nem pedagógiai fogalom. Azoknak a tevékenységeknek rendszerezett leírása, amelyeket a végzettek biztosan el tudnak végezni. Itt nagy szerepe van a szakértőknek, akik egy-egy szakterületen folyó munka avatott ismerői.

A kimeneti kompetenciák széleskörű konszenzussal történt elfogadása után azonban már az oktatók feladata, hogy meghatározzák a kompetenciák kialakulásához, kialakításához vezető optimális utakat. Gyakori tévedés, hogy a tantervek vitái során a külső szakértők az óraszámok, ismerettartalmak, számonkérési formák kialakításában is szakértőként vesznek részt, vagy arra kéri fel őket. Ebben az oktatók kompetenciái a döntőek! Ők rendelkeznek azzal a pedagógiai transzformációs készséggel, amellyel a célokból, követelményekből tanítási-tanulási folyamatot konstruálnak. Sokszor persze az ehhez szükséges felsőoktatás-pedagógiai felkészültség nélkül, de többnyire hosszú évek tapasztalatával, az egyetemen kialakult tervezési metodika szerint.

A hatékonyság, gazdaságosság elvének érvényesülése

Amikor még heti 40 órás tanterveink voltak, azt hangoztattuk, hogy legalább ugyanennyit kell fordítani a hallgatóknak a tanórákon kívüli felkészülésre is. Soha nem gondoltunk utána, hogy ez 80 óra hetenként. A törvényes munkaidő kétszerese! Persze nem is tanult az átlag hallgató ennyit. A számonkérésnél öntudatlanul is megalkudtunk ezzel az ellentmondással.

A világ azonban megváltozott! Nincs jogunk ahhoz, hogy egy kevésbé hatékony vagy az erőforrásokkal rosszul gazdálkodó rendszert fenntartsunk. Nem arról van szó, hogy engedjünk a követelményekből! Először is kritikusan újra kell fogalmazni a kompetenciákból levezetett követelményeket, majd ezek teljesítéséhez úgy kell vezetni, irányítani a hallgatókat, hogy azt a lehető legkevesebb fáradtsággal, a lehető legrövidebb idő alatt ériék el.

Tudomásul kell vennünk, hogy bizonyos időnél többet az „átlag hallgató” nem fordít a tanulmányaira, ezért újra kell gondolnunk az egész folyamatot. Vagy a jelenlegi gyakorlatunkat megújítva megteremtjük a feltételeket ahhoz, hogy rövidebb idő alatt is eredményes legyen a hallgató, vagy hagyjuk, hogy a többség lemorzsolódjon, vagy megalkuszunk a helyzettel és csökkentjük a követelményeket. A felsőoktatás minőségét érő jogos kritikák arra kell, hogy ösztönözzenek minden oktatót, hogy a nehezebb, több fáradtságot igénylő megújulást válassza. Ezzel járulhat hozzá a felsőoktatás tekintélyének megerősödéséhez, minőségének emeléséhez.

A tömegoktatás és a minőség ellentmondása

Az elmúlt másfél évtizedben a növekvő számban felvett hallgatóság felkészültségének általános szintje törvényszerűen csökkent. Ezzel együtt a tanulmányok iránti motiváltság is lanyhult. Mindez jogosan vezet oda, hogy a kialakult helyzetért az oktatáspolitikát, s az általa meggondolatlanul szélesre tárt egyetemi kapukat okoljuk. Az oktatók egy jelentős része ezzel mintegy felmentve érzi magát a következmények, például a magas lemorzsolódás, a tanulmányi fegyelem lazulása, a legkisebb energia befektetésre törekvő szemlélet elterjedése miatt.

Természetesen lehet vitatkozni a felsőoktatás tömegoktatássá válásának szükséges mértékéről – főleg a képzési szerkezet helyes arányairól, a munkaerő piaci igényekkel való összhangjáról. De abban valószínűleg konszenzust találunk, hogy a rendszerváltozás előtti továbbtanulási arány tarthatatlanul alacsony volt. A gazdaság átalakulása és fejlődésének perspektívái a munkavállalók képzettségi szintjének folyamatos emelkedését igénylik. Ez elsősorban a felsőfokú végzettségűekre s azok részarányának növekedésére vonatkozik.

Nagyobb tömegű hallgató jó minőségű, hatékony, és ugyanakkor gazdaságos körülmények között történő képzése tehát a feladat, amivel a felsőoktatásnak szembe kell nézni és megfelelő választ kell adni.

A nagyobb tömeg lazítja a korábban szoros oktató-hallgató kapcsolatot. A gazdaságosság oltárán áldozatul esnek a kis csoportos, nagy oktatói ráfordítást igénylő, drága foglalkozások. Nagyobb hangsúlyt kap az együtt oktathatóság, az előadás, amely – mint már írtuk – az ismeretátadás kevésbé hatékony módja.

A tömegoktatás okozta feszültségek oka azonban nem kizárólag a nagyobb merítés miatt felhígult hallgatóság.

Gyakran ugyanazokkal a beidegződésekkel, módszerekkel dolgozunk, mint korábban, amikor az egyes szakokon a jelenlegi létszám töredékével kellett dolgozni. A sokszor tapasztalható automatikus reakció a hallgatói létszámot és az egyre alacsonyabb előképzettséget teszi felelőssé. Ez olyan kézenfekvő, hogy többnyire fel sem merül az új helyzethez való alkalmazkodás lehetősége és felelőssége. Kényelmes álláspont az oktatói karon kívül megtalált objektív okokat kárhóztatni. Hosszú távon azonban ez nem tartható, mert ezek az objektív okok nem szűnnek meg, sőt erősödnek. Ennek következtében nő a feszültség oktatók és hallgatók között, egyre kevesebb lesz a sikerélmény mindkét szereplő számára, ami fokozza a frusztrációt.

Előbb-utóbb el kell fogadni ezt a kiinduló helyzetet és új megoldásokat kell keresni a hallgatók ösztönzésére, munkájuk eredményesebbé tételére. Ez a felsőoktatás pedagógiai-módszertani megújulását igényli, ami csak az oktatói kar megújulási készségével lehet sikeres.

A munkaerő-piaci igények figyelembe vétele

Az elmúlt közel két évtizedben megváltozott a társadalom, a gazdaság és benne az ipar, a szolgáltatás és a mezőgazdaság aránya, ezek belső struktúrája.

A korábbi felsőoktatási szakstruktúra – főleg a hallgatói arányok - tarthatatlanná váltak. A képzési kapacitások által generált tehetetlenség azonban nehezíti a rugalmas szerkezetváltást. Ehhez járult hozzá, hogy a rendszerváltást követően olyan szakterületeken nőtt a továbbtanulni szándékozók igénye, amelyeken korábban erősen korlátozott volt a bejutás lehetősége. Ez elsősorban a társadalomtudományok terén jellemző. Mindez napjainkra olyan torz képzési struktúrát eredményezett, amely egyre távolodik a társadalmi- gazdasági szükségletektől. Ennek legfontosabb jele a diplomás munkanélküliség növekedése, illetve az a jelenség, hogy a pályakezdők jelentős része nem a képzettségnek megfelelő munkakörbe tud csak elhelyezkedni. Különösen a gazdaság terén nagy az ellentmondás a képzés és a szükségletek között. Iparágak szűntek meg, alakultak át, több lépcsőt átugorva korszerűsödtek. A műszaki területen ugyanakkor csökkent az érdeklődő fiatalok száma. Egyes térségekben és egyes szakmákban ma már komoly gondot okoz a diplomás munkaerő hiánya.

Sajnos ezzel egy időben a szakmunkás utánpótlás területén is tarthatatlanná vált a helyzet. A hiány ma már olyan mértékű, hogy komolyan veszélyezteti a gazdaság fejlődését. A továbbtanulásra ösztönzés és a felsőoktatás kapuinak tágra nyitása – társulva a demográfiai apállyal – hosszú távon a helyzet további romlásával fenyeget.

A technikai-technológiai fejlődés, a termelési rendszerek modernizációja, a globalizálódó gazdaság új követelményeket állít a pályakezdők elé. A szükséges kompetenciákat nem lehet a korábbi felsőoktatási gyakorlat alapján kialakítani. Új képzési szemléletre van szükség, ami az oktatás tartalmi, szervezeti megújulását igényli. Kritikusan kell viszonyulni a jelenlegi tantárgyakhoz, főleg azok tartalmához, a tantárgyak egymáshoz való viszonyához, arányaikhoz. Különösen a gyakorlatorientált képzés fogalmát kell újraértelmeznünk olyan körülmények között, amikor a tömegoktatás gazdaságilag lehetetlenné teszi a korábbi kiscsoportos foglalkozások jelentős részét.

A képzési infrastruktúra költségeinek gyors növekedése

A képzés korszerű feltételeinek biztosítása a gazdasági kényszerek szorításában egyre nehezebb. A költségvetési támogatás és a tradicionális bevételi források erre nem biztosítanak fedezetet.

Elsősorban a gyakorlati képzést szolgáló laboratóriumok felszerelésének, működtetésének és amortizációjának költségei növekednek a bevételi forrásoknál gyorsabb ütemben. A korszerű műszerek, gépek, eszközök erkölcsi avulása egyre gyorsabb. Ezt az ütemet a vállalászási szféra is nehezen követi. A felsőoktatás ma már csak akkor tud kutatási-fejlesztési megbízásokat, szolgáltatásokat és korszerű gyakorlati képzést nyújtani, ha rendelkezik az ehhez szükséges infrastrukturális feltételekkel. Ehhez a felsőoktatás döntően csak a bizonytalan ütemezésű és hozzáférésű pályázatokra számíthat. Ha időről-időre sikerül a korszerű feltételeket biztosítani, az amortizációt – különösen az erkölcsit – nehéz a megbízások árában érvényesíteni.

Így az infrastruktúra rövidebb-hosszabb időközönként általában jelentősen elmarad a kívánt szinttől. (A gyakorlati oktatásban természetesen ezek az eszközök még sokáig használatban maradnak – alacsonyabb műszaki színvonalon konzerválva a képzést)

Mivel ez a helyzet hosszabb távon sem változik, más megoldásokat is keresni kell a gyakorlati képzés korszerűsítésére. Egyre szélesebb körben alkalmazzák a szimuláció, a modellezés lehetőségeit. Túl azon, hogy esetenként nagyságrendekkel kisebb a költségigénye, céltudatosabbá teheti a gyakorlati képzést. Nemcsak anyagiakban de a képzési időt tekintve is gazdaságosabb lehet. Az informatikai eszközök sokrétű alkalmazási lehetőségei erre kitűnő példákat mutatnak már ma is. Például az elektrotechnika terén az áramkör tervezés korábban „*in vivo*” történt, rengeteg alkatrész egyszeri felhasználásával és kellő számú mérőműszer alkalmazásával. Ma már többnyire számítógépen történik a tervezés és a mérés, ellenőrzés is. A felhasznált informatikai infrastruktúra ugyanakkor más szimulált gyakorlatokhoz is alkalmazható – megfelelő szoftverek kidolgozása révén.

A szimuláció, modellezés természetesen igen jelentős előkészítő, tervező munkát igényel. Ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a hallgatók időben rugalmasan teljesítsék laboratóriumi gyakorlati kötelezettségeiket. Ez átalakítja az oktatók tevékenységének struktúráját, a mechanikusan számolt kontakt órák helyett a pedagógiai innovációra helyezve a hangsúlyt. Előtérbe kerül a kialakítandó kompetenciák jelentősége. Újra kell sok esetben fogalmazni a gyakorlat képzés célját is, hiszen a mai mérnöki gyakorlatban sok korábbi kompetencia feleslegessé vált, miközben újak fogalmazódtak meg.

A demokratikus társadalom és a felsőoktatás

A társadalom demokratizálódása hatással van a felsőoktatásra is. Változik a fiatalok érték- és szokásrendje. Nyitottabbak, közvetlenebbek, értékrendjükben az idősebbek más hangsúlyokat érzékelnek. Ez többnyire a fiatalok negatív megítélésében fejeződik ki, amit sokszor alátámasztani látszik az egyéni felelősségtudat alacsonyabb szintje, vagy a személyes jövőért érzett felelősség hiánya.

A társadalom igénye a transzparencia iránt az egyetemeken is érezteti hatását. A felsőoktatás világa sem zárt világ többé. Egyre többet és főleg kritikus hangokat hallunk az ott folyó munkáról. A hallgatók nyilvánosan is megfogalmazzák véleményüket, sőt az igazságszolgáltatást is igénybe veszik jogos igazuk megvédésére. Ez alapvetően változtatja meg a ma még sokszor feudális jellegű oktató-hallgató viszonyt. Nemcsak a rögzített szabályok, hanem a nyilvánosság ereje is segít abban, hogy a felsőoktatás szereplői között a pedagógiai hatékonyságot jobban ösztönző viszony alakuljon ki.

A tanítási-tanulási folyamat transzformálása a virtuális térbe

A tanítási-tanulási folyamat – a feltételek függvényében - különbözőképpen építhető fel. A felsőoktatásban is egyre fontosabb szerepet kapnak az oktató illetve a hallgató munkáját támogató, azt megkönnyítő, hatékonyabbá tévő eszközök, eljárások, módszerek. Korábban az audiovizuális eszközök dinamikus fejlődése kínált gazdag alkalmazási lehetőséget. Az informatika fejlődésével ezek a lehetőségek kiteljesedtek, ugyanakkor a szemléletességnél sokkal tágabb dimenziót nyitottak. Szélső esetben az egész folyamat transzformálható a virtuális térben.

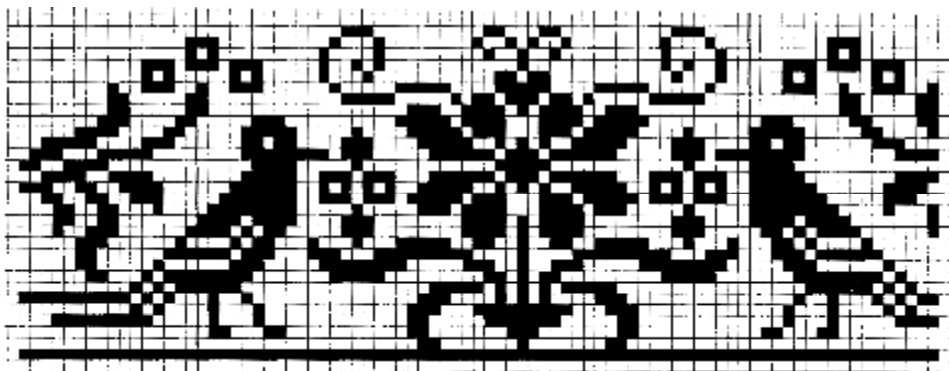
Az e-learning egyrészt fizikailag elválasztja az oktatót és a hallgatót, illetve az intézményt, ugyanakkor a tanulási folyamat eddig soha nem tapasztalt alaposságú és részletezettségű előkészítésével, tervezésével és a tutori rendszer révén minden ko-

rábinál szorosabb oktató-hallgató kapcsolattal új dimenziót nyitott a felsőoktatásban. A kedvező tapasztalatok általánosításával a felsőoktatás minden területén felmerül az e-learning alkalmazásának lehetősége. Ennek nyomán újra kell gondolni az oktatók feladatait. A „virtuális pedagógia” nyújtotta, naponta gazdagodó lehetőségek az oktatókat arra ösztönzik, hogy éljenek ezekkel. Már ma is természetesnek tartjuk, hogy a professzorok előadásait az internet segítségével hallgathatjuk, láthatjuk. Sokan szintén az internet segítségével irányítják, szervezik a hallgatók egyéni munkáját.

Ez még csak a kezdet. A közeli jövőben számtalan olyan, a felsőoktatást alapjainban megújító kezdeményezéssel fogunk találkozni, amely az informatika új eredményeire épül. Ezek segítségével – a tömegoktatás körülményei között is – individuálisabbá válhat a tanítási-tanulási folyamat. Jobban figyelembe véve az egyén előzetes felkészültségét, tanulási tapasztalatait és képességét, munka és élettapasztalatait, életkörülményeit. Ez a „szép új világ” persze még idegen sokunk előtt, de a fiatalok számára már ma is természetes közeg.

Mit jelent tehát a korszerűség a felsőoktatásban?

Az adott korban, az adott feltételeknek, kihívásoknak megfelelő felsőoktatás-pedagógiai válaszok jelentik a korszerűséget. Ezek egyaránt vonatkoznak az oktatás tervezésére és a tanítási-tanulási folyamat gyakorlatára. A korszerűség állandó változást, alkalmazkodást jelent a folytonosan változó pedagógiai valósághoz. Napjainkban, amikor a felsőoktatást számtalan feszültség terheli különösen fontos a pedagógiai tudatosság, a pedagógiai kreativitás, innováció, amelynek – valljuk meg – nincs nagy becselete ebben a szférában. Ha komolyan gondoljuk, hogy felsőoktatásunk integrálódjon az európai felsőoktatás fő áramlatába, akkor nem hoz megoldást a forráshiány feletti állandó panasz. A problémák megoldása érdekében bevetett energiák sokszor több eredménnyel járhatnak.

HARASZTY GÁBOR

A felsőoktatás minőségügye

A felsőoktatási intézmények minőségellenőrző eljárásai az USA-ból indultak el. Kiindulási elv volt az oktatási standardok elfogadása, egyrészt azért, mert a hallgatók több intézményben végezték tanulmányaikat, másrészt, mert szükségessé vált a számos újonnan létesült felsőoktatási intézmény valamilyen összehasonlítása, megmértetése. Ezidőre az Egyesült Államokban az intézményi akkreditáció erősen eltolódott az intézményvezetés vizsgálata irányába. Fontosak azok a mutatók, amelyek segítségével a felsőoktatási intézményeket különféle módon rangsorolják.

Külföldi példák

Európában az 1968-tól a felsőoktatás tömegessé válása, a finanszírozási feltételek megváltozása hívta életre az akkreditációs eljárásokat. Az Egyesült Királyságban bizonyos mértékig összekapcsolódik a minőségügy és a finanszírozás. Hollandiában a rendszer egy felsőoktatási kutató központ dolgozta ki és határozatai a felsőoktatási intézmények szövetségén keresztül jutnak érvényre. A működés az intézmények önértékelése és a látogató bizottságokon alapul. Súlyt helyeznek a folyamatos figyelemmel kísért vizsgálatokra. A holland módszerek jelentősen befolyásolták a hazai rendszer kialakítását. A francia értékelő rendszer centralizált. A finn értékelő rendszer elsősorban külföldi szakértésre támaszkodik, akiknek jelentős szerepük volt a finn felsőoktatás modernizálásában. Eredményeik alapján Helsinkiben kapott helyet az Európai Unió minőségbiztosító hálózatának titkársága.

Az 1993-ban elfogadott felsőoktatási törvény teremtette meg a hazai felsőoktatás minőségbiztosításának alapjait. Létrehozta az Országos (később: Magyar) Akkreditációs Bizottságot (a továbbiakban MAB) mint a felsőoktatás minőségbiztosításának kormányzattól független, önálló költségvetési tétellel rendelkező szervezetét. Az akkreditációs eljárás alapja az intézmény önértékelése. Emellett az eljárás tartalmazza a legfontosabb mérhető paramétereket: az oktatóktól a hallgatók számáig, a tudományos működés mutatóitól az infrastruktúra adataiig, továbbá a tagozatokat, a tanterveket, a szakfelelősök nevét. A MAB látogató bizottság feladata, hogy a helyszínen szembesüljön az akkreditációs beadványban foglaltakkal, megállapítsa a képesítési követelmények és az oktatás, valamint a számonkérés összefüggéseit, értékelje a látottakat. A bizottság írásbeli jelentése bizottsági vita után kerül a MAB plénuma elé és az itt elfogadott határozat kerül az oktatási miniszterhez és egyidejűleg a nyilvánosság elé.

Az akkreditációs eljárás legfontosabb kontrollja a nyilvánosság. A törvényes előírásoknak megfelelően az intézmények akkreditációjáról szóló határozatok a fentiekén kívül megjelennek még az *Oktatási Közönyben*, valamint a *Magyar Felsőoktatás* című folyóiratban is. A MAB működését megalakulása óta Nemzetközi Tanácsadó Testület felügyeli. A Testület évente ülésezik, áttekinti a MAB előző évi munkáját, azt véleményezi és ajánlásokat tesz.

A minőségbiztosítás bevezetésének indokai

A magyar felsőoktatás folyamatosan változik, fejlődik, és számos kihívással kell szembenéznie:

- az intézményrendszer az integráció hatására jelentősen átalakul,
- a társadalmi igények gyorsan változnak,
- az ismeretek gyorsan elavulnak és egyre nagyobb mértékben kell újabb ismereteket megtanítani,
- az ismeretek szerkezete is változik,
- az ismeretek és készségek viszonya is megváltozott,
- az ismeretátadás technikája alapjaiban változott és folyamatosan változik,
- a felsőoktatásban résztvevők száma rohamosan emelkedik,
- meg kell teremteni a tudásalapú társadalmat,
- folyamatosan védeni és fejleszteni kell a felsőoktatás értékeit,
- az európai integrálódás nem lehetséges megfelelő minőségbiztosítás nélkül.

Az extenzív fejlesztés után törvényszerűen következik az intenzív szakasz: a minőség biztosítása és annak fejlesztése.

Akkreditáció a XXI. században

A korszerű felsőoktatás megvalósulása a minőség rendszerszemléletű érvényesítésén is múlik. Ennek értelmében számba vesszük az egyes főbb, meghatározó tényezőket.

A minőségpolitika. A minőségpolitikát a felsőoktatási kormányzat szabja meg. Egyben ellenőrzi a finansziális eszközök, a közpénzek felhasználását, szervezi és működteti az állami kereteken belül a felsőoktatást.

A minőségbiztosítás. Az autonóm felsőoktatási intézmények maguk szervezik meg és működtetik minőségbiztosítási rendszerüket.

A minőségértékelés. A MAB értékeli az autonóm intézmények minőségbiztosítási tevékenységét, megadja az értékelés eljárási rendjét és az értékelési szempontjait. Szakmai támogatást nyújt az intézményeknek saját minőségbiztosítási rendszerük kialakításában. Előadások, konferenciák és kiadványok segítségével megszervezi a szükséges tájékoztatást. A törvény által előírt nyolc évenként kötelező akkreditációs eljárásról, fokozatosan áttér az intézmények minőségbiztosításának értékelésére.

A felsőoktatási minőségbiztosítás európai elvei

Az európai minőségbiztosítási elvek kialakulásának előzménye, háttere és indokai.

Két évvel a Bolognai Nyilatkozat elfogadása után, 2001-ben a harminckét aláíró országot képviselő, felsőoktatásért felelős európai oktatási miniszterek találkoztak Prágában, hogy áttekintsék a folyamat eddigi eredményeit, továbbá, hogy meghatározzák az elkövetkező évekre vonatkozó fejlődés irányát és prioritásait. A miniszterek újból megerősítették elkötelezettségüket az Európai Felsőoktatási Térség 2010-re történő kialakításának célja mellett. A miniszterek elismerték, hogy a minőségbiztosítási rendszerek létfontosságú szerepet játszanak a magas színvonal biztosítása és a végzettségek összehasonlíthatóságának lehetővé tétele terén egész Európában, ezért szorosabb együttműködést szorgalmaztak az elismerési és a minőségbiztosítási hálózatok között. Szorgalmazták, hogy az egyetemek és más felsőoktatási intézmények a megvalósítás legjobb példáit terjesszék, illetve az akkreditációs/elismerési mechanizmusok értékelésének kölcsönös elfogadására szolgáló elképzeléseiket megtervezzék. A miniszterek felhívást intéztek az egyetemekhez és más felsőoktatási intézményekhez, nemzeti ügynökségekhez és a Felsőoktatási Minőségbiztosítás

Európai Hálózata (ENQA) elnevezésű szervezethez, hogy együttműködve más olyan szervezetekkel, melyek nem tagjai az ENQA-nak, dolgozzanak együtt egy közös referenciakeret megalkotásában, valamint terjesszék el a megvalósítás legjobb példáit.

2005 – a bergeni konferencia

Szinte minden ország rendelkezett a 2003-ban Berlinben kiadott közleményben meghatározott kritériumokon alapuló, nagyfokú együttműködést és hálózatba szervezést feltételező minőségbiztosítási rendszerrel. Ezen túlmenően meghatározó, hogy a felsőoktatási intézmények a megfelelő belső mechanizmusok bevezetése és azok külső minőségbiztosítással való közvetlen összekapcsolása révén folytassák a tevékenységeik minőségi javítását célzó erőfeszítéseiket.

Elfogadjuk – nyilatkozták a résztvevő miniszterek – az Európai Felsőoktatási Térségben tervezett minőségbiztosításra vonatkozó szabványokat és iránymutatásokat az ENQA által javasoltak szerint. Kötelezték magunkat a minőségbiztosítási ügynökségek szakértői értékelésére javasolt modell bevezetésére nemzeti alapon, de tiszteletben tartva az általánosan elfogadott irányvonalakat és kritériumokat. Üdvözölték a minőségbiztosítási ügynökségek nemzeti nyilvántartásának létrehozását, nemzeti szinten elismert ügynökségek együttműködésének fontosságát, az akkreditációs vagy minőségbiztosítási döntések kölcsönös elismerését.

2007 London, haladás az EFT felé

A Bergenben elfogadott EFT-beli minőségbiztosítási szabványok és iránymutatások a változás erőteljes motorjának bizonyultak. Valamennyi ország megkezdte ezek végrehajtását, és közülük néhánynak jelentős haladást sikerült elérnie. Különösen a külső minőségbiztosítás vált sokkal fejlettebbé, mint korábban. A hallgatók részvételének mértéke valamennyi szinten megnőtt 2005 óta. A felsőoktatási intézményeknek folytatják saját belső minőségbiztosítási rendszereik kialakítását. Elismerik az akkreditációs és a minőségbiztosítási határozatok kölcsönös elismerését, szorgalmazzák a nemzetközi együttműködést a minőségbiztosítási ügynökségek között.

Az első európai minőségbiztosítási fórum – amelyet az EUA, az ENQA (Európai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Hálózat), az EURASHE (Európai Felsőoktatási Intézmények Szövetsége) és az ESIB (az E4 csoport) 2006-ban közösen szervezett –, alkalmat adott a minőségbiztosítás európai fejleményeinek megvitatására. Az E4 csoport folytatja az európai minőségbiztosítási fórumok évenkénti megszervezését, ezzel a jó gyakorlatok terjesztését és annak biztosítását, hogy az EFT-ben a minőség a jövőben is fejlődni fog.

Ezen a területen meghatározóak a következők:

- A társadalom állandóan változó követelményeihez az egyetemi autonómiáért sikraszálló „Magna Charta Universitatum” (1988) elveinek megfelelően kell alkalmazkodni és igazodni.
- A Bolognai Nyilatkozat (1999) szellemiségének megfelelően az európai versenyképesség növelése érdekében nagy hangsúlyt kap az együttműködési szándék. Ez a szándék az Európai Felsőoktatási Térség megteremtése érdekében tett lépésekkel valósítható meg. E lépések magukban foglalják a diplomák és a kreditpontok könnyen mérhető és összemérhető rendszereinek elfogadását. Mindezek az eszközök hivatottak arra, hogy elősegítsék a mobilitást, az európai minőségbiztosítási együttműködést, az intézmények kooperációját, valamint integrált tanulmányi, oktatási és kutatási programok kialakítását.

- Az európai felsőoktatási intézmények Salamancai Konvenciója (2001) úgy találta, hogy az Európai Felsőoktatási Térség legfontosabb építőköve a minőség. Ezért a minőséget nyilvánította a bizalom, a diplomák összehasonlíthatósága, a mobilitás, az összemérhetőség és a vonzerő feltételének.
- Az európai oktatási miniszterek Prágai Kommunikéje (Prága, 2001) szintén a minőséget emelte ki az európai felsőoktatás versenyképességének és vonzerejének legfontosabb tényezőiként.

A minőségértékelés a határozatok alapelveinek tükrében

A felsoroltak tükrében, az Európai Egyetemi Szövetség elhatározta, hogy újra felhívja a figyelmet a minőségnek a felsőoktatásban elfoglalt központi szerepére. Ezért a következőkben fogalmazta meg az alapvető szempontokat:

A minőség értékelésének

- az értékelt intézmények és az értékelő szervezetek közötti együttműködésen és bizalmon kell alapulnia;
- figyelembe kell vennie az intézmények és a programok célkitűzéseit és küldetését;
- mérlegelnie kell az egyensúlyt az innováció és tradíció, a tudományos kiválóság és társadalmi-gazdasági elfogadottság, valamint a tantervi koherencia és a hallgatói választási szabadság között;
- egyaránt vizsgálnia kell az oktatást és kutatást, valamint a menedzsmentet és az adminisztrációt;
- figyelnie kell a különféle hallgatói igényekre, és a nem oktatási szolgáltatásokra is.

A minőségbiztosítás kérdései

Az Európai Egyetemi Szövetség állásfoglalása szerint a minőségbiztosítás azokat a tevékenységeket öleli fel, amelyeket felsőoktatási intézmények, nemzeti oktatási rendszerek és nemzetközi ügynökségek alkalmaznak, és amelyek révén fenntartják és jobbítják az oktatás minőségét. A minőségbiztosítás akkor hatékony, ha a felsőoktatásban végzett tevékenység lényegét érinti, és ha az eredmények nyilvánosságot kapnak.

A minőségbiztosítás feltételezi a tudományos autonómiát, és szükségszerűen függ a hatékonyság, a tudományos teljesítmények és a versenyképesség elvein alapuló menedzsmenttől. A minőségbiztosítás csak akkor lehet sikeres, ha az intézményi kultúra részévé válik. Ez a kultúra hozza létre a szükséges motivációt, és biztosítja a hozzáértést a minőségbiztosítási mechanizmusok bevezetésekor.

A minőségbiztosítás az autonóm felsőoktatási intézmények feladata. Az intézmény irányításának stratégiai feladatai közé tartozik, hogy megteremtse a minőségbiztosítás intézményi feltételeit, testületeit, felelősi rendszerét, eljárásait.

A minőségbiztosítás, valamint a minőségértékelés és hitelesítés (akkreditáció) két egymástól független, de elemeiben egymásra épülő tevékenység. Ott, ahol a minőségbiztosítás jól működik, az akkreditáció visszavonulhat és további feladata a minőségbiztosítás és minőségmenedzsment rendszeres irányítása és segítése.

A magyar felsőoktatásban az átmenetet az akkreditációtól a minőségbiztosítás értékelésének, irányába fokozatosan lehet és kell megoldani és megvalósítani. Magyarországon az átmeneti korszak, amikor a két rendszer egymás mellett működik, mintegy 2008-ban kerülhet lezárásra.

Térjünk most vissza az Európai Egyetemi Szövetség állásfoglalásához, mely a továbbiakban az összehasonlító, illetve viszonyító minőségértékeléssel foglalkozik.

A különböző felsőoktatási rendszerek különféle elvi álláspontot alakítottak ki és másként vallanak a minőség kritériumairól, a minőségvizsgálatról, a minőségbiztosításról és annak intézményi kezeléséről. Ezért az Európai Egyetemi szövetség úgy gondolja, hogy az Európai Felsőoktatási Térség megteremtése érdekében közös mércéket kell megállapítani és alkalmazni. Ezeknek a mércéknek a tudományos tevékenység sokoldalúságára kell figyelmet fordítaniuk, mint például:

- a tudományos autonómia, mint a kiemelkedő teljesítmény és versenyképesség eszköze;
- szakképzett oktatókból álló szervezetet működtet a hallgatók kiszolgálásához,
- szervezett útmutató anyagokat juttat el a hallgatókhoz,
- biztosítja a kétoldalú kommunikációt.

Összevetve a fentieket, az itthon kialakult, illetve kialakulóban lévő gyakorlat-
tal, alapvető eltéréseket találunk. Így például:

- A minőségirányítási rendszerekkel szemben támasztott követelmények eltérő értelmezésüknek köszönhetően, nem adnak használható, korrekt értékelést, mely alapján meghatározhatóak a folyamatokat előre vivő változtatások.
- A tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy még részletesebb, a legapróbb mozzanatokra is kiterjedő útmutatóra van szükség, amely nem csak az értékelést végzők munkáját segítő objektivebb és megalapozottabb vélemények kialakításában, hanem a beadvány készítőit már az önértékelés összeállítása során szembesítheti saját – addig is talán sejtett, de még nem tudatosan megfogalmazott – gyengeségeivel, és természetesen erősségeivel.

Az Európában elismert szakképesítés

A magyar termékek és szolgáltatások nemzetközi – kiemelten európai – elfogadtatása mind erőteljesebben követeli meg a hazai minőségbiztosítási rendszerek mielőbbi kiépítését, valamint irányítási rendszerük független, akkreditált intézmény általi tanúsítását, külföldi elismertetését. Az utóbbi évek tendenciája bizonyítja, hogy a megnövekedett elvárásoknak történő megfelelést nagyban megkönnyíti, ha olyan szakemberek működnek közre a jelzett területeken, akik nemzetközi/európai elismertségű oktatásban részesültek, és ennek megfelelő bizonyítvánnyal, oklevéllel rendelkeznek.

A fent vázolt folyamatok elérését a következő területek céljai és programjai segítségével valósíthatóak meg:

- pontosan megfogalmazott intézményi küldetés, valamint intézményi és programcéllok;
- átlátható és nem kizáró jellegű felvételi stratégiák, valamint a második próbálkozás lehetősége és kérvényezési fellebbezési stratégiák;
- tantervi minőség;
- az oktatói kar minősége;
- folyamatos hallgatói visszacsatolás, fogékonyság a hallgatói javaslatokra, ajánlásokra és kritikára;
- rugalmas struktúra, amely lehetővé teszi a kreditek érvényesítését, az interdiszciplinaritást, az átjárhatóságot a különböző programok és intézmények között;

- az infrastruktúra minősége, illetve a megfelelő eszközök cserélhetősége;
- a rendelkezésre álló erőforrások elosztása, valamint lehetőség költségvetésen kívüli források elnyerésére, amely motiválja az oktatói kart, és amely építkezésekbe, beruházásokba, valamint eszközökbe egyaránt beépíthető,
- elszámoltathatóság az emberi és anyagi erőforrásokkal, valamint rendszeres átvilágítás;
- visszacsatolás az érintettek részéről, és a diplomát adó programok munkaerőpiaci igényekhez igazításnak lehetősége;
- nemzetközi tudományos versenyképesség;
- belső minőségbiztosítási mechanizmusok;
- a közéletben és demokráciában játszott aktív szerep;
- innovációs erőforrások műszaki, tudományos, kulturális és művészeti területeken.

Az akkreditáció elvei

Az Európai Egyetemi Szövetség az akkreditációt a minőségbiztosítás egyik lehetséges eredményének tartja, az akkreditáció a programok és intézmények minőségére utaló minimumkövetelmények teljesítésének nyilvánosságra hozott formális elismerése. Így az akkreditáció adekvát mechanizmus ahhoz, hogy az oktatás minimumkövetelményei teljesüljenek.

Ugyanakkor azonban az akkreditáció csak a belső intézményi minőségértékeléssel együtt használható. Ez a rendszeres belső önértékelés lényegesen nagyobb hangsúlyt kap, ha kiegészül a független értékelő szervezet által végrehajtott külső értékeléssel. Az Európai Egyetemi Szövetségének állásfoglalása úgy folytatja a fentieket, hogy a nemzetközi dimenzió biztosítása az országos értékelés minőségét is jobbjítja.

A gazdasági növekedés érdekében érezhetően felértékelődött az oktatás minőségének, színvonalának a jelentősége úgy is, mint a többi oktatási intézménytől való előnyös különbség tétel lehetősége, s ezzel a hallgatókért folyó versenyben a versenypozíció erősödésének eszköze (de egyéb, pozitív diszkriminációk elnyerésének lehetőségeként is)

A felsőoktatás minőségelvű fejlesztési politikája

A külső hatóerők folyamatos „jobbításra” készítetik – és kényszerítik – a vezetők és az oktatók munkáját. A vonzóbb és sokoldalúbb képzési programok kínálatával, amely – minimális programként a túlélést az oktatási (vagy szebben fogalmazva: a tudás-) piacon élesedő versenyhelyzetben való helytállást, azaz a versenypozíció megőrzését, esetleg megerősödését eredményezi, míg – magasabb szinten az EU oktatási szintjéhez való felzárkózást, illetve a kompatibilitást és a folyamatos szinten tartás teszi lehetővé.

A külső hatóerők mellett meghatározó a belső hatóerők működése és szerepe, mivel a kutatás tudományos minősége és az (oktatói) állomány minősége többé már nem garancia az oktatás minőségére, mert ugyanolyan fontos a programok szervezésének, az oktatási módszereknek, az intézmény menedzselésének, a struktúrának és a kommunikációnak a minőségi értékelése.

Ezzel pedig szükségszerűen együtt jár, hogy a minőségbiztosítás folyamatának egy magasabb szintje jelentkezett; a minőségbiztosítás intézményszintű rendszerének a kiépítése. Azaz: a teljes körű minőségbiztosítás (TQM) elveire épülő, a minőségcentrikus vezetésfilozófia és szervezeti kultúra megteremtésére irányuló törekvések léptek a korábbi „formalizált” és csupán a szervezet egyes részterületeire

és/vagy folyamataira született (egyben dokumentációs statisztikaorientált) minőségellenőrzési, illetve szabályozási technikák helyébe.

Az intézményszintű minőségbiztosítási rendszerek kiépítése szükségszerűen megköveteli a rendszerelvű, lehetőleg kvalifikált mérési és értékelési módszerek, valamint az operacionalizált összemérési és tervezésmetodikai eljárások felhasználását.

A felsőoktatási intézetek főiskolák, egyetemek alapvető érdeke a minőségügy kiemelt kezelése, mivel a minőségbiztosító rendszer képes megadni hosszú távon a versenyképességet biztosító, áttekinthető, a változtatások szükségességét megmutató, és azok véghezviteléhez szükséges módszereket.

Irodalom

MAB intézmény akkreditációs útmutató (2007).

Hrubos Ildikó: A „Bolognai folyamat” az európai felsőoktatási térség... Budapest 2003.

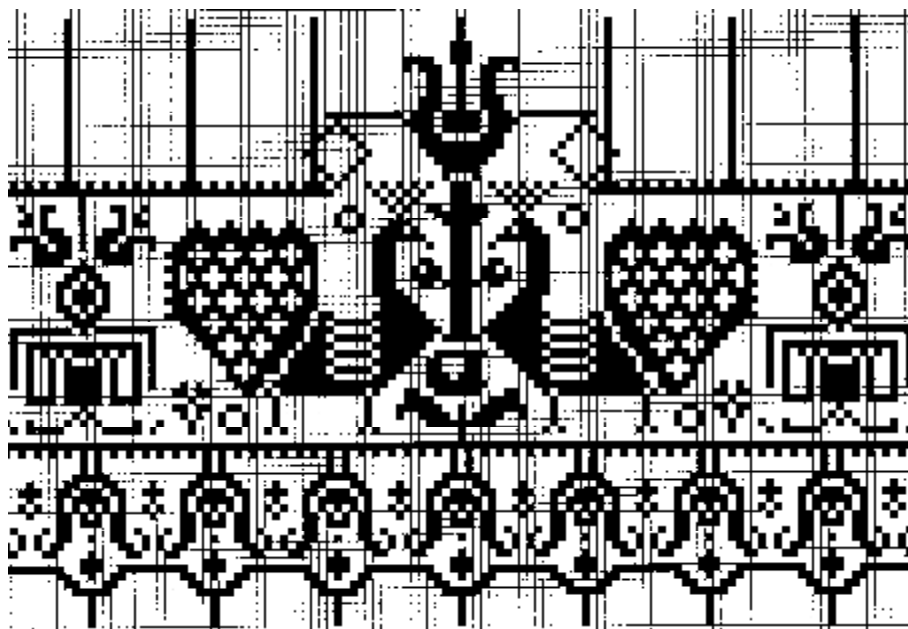
Veress Gábor: A minőségügy filozófiája Budapest 2005.

Csáth Magdolna: Minőségstratégia-TQM Budapest 2005.

Almási Zsolt: A Bolognai nyilatkozat és a Magyar felsőoktatás Budapest 2002.

Veress Gábor: A felsőoktatási intézmények minőségmenedzsmentje Budapest 1999.

OM: Reformok az oktatásban Budapest 2006.

GALÁNFI CSABA

Globális változás kommunikációja

Ma van az a holnap, amitől tegnap annyira féltél.¹

*Olyanok vagyunk mint a kajakozó. Sejtjük az áramot, amely visz,
de soha nem tudjuk, mikor kanyarodik, mikor gyorsul fel, és mikor
szűkül a meder, mikor vet az ár a sziklára. (Tilly)²*

A kommunikációs és benne a public relations szakma történetének legnagyobb kihívása, egyben feladata előtt áll. Hogyan lehet a 6 milliárd ember többségében a másokért érzett felelősség érzését általánossá tenni, gondolkozását, magatartását a kommunikációval megváltoztatni, miközben a már most jeleit mutató globális változás a Föld minden pontját érinti. A tét óriási: az emberiség fennmaradása.

Napjainkban, életterünk szinte minden földrajzi pontján tetten érhető három folyamat torlódott egymásra.

Az *ipari forradalom óta eltelt időszak* beruházási-műszaki tevékenységének következményei. (Ennek egyik kézzelfogható bizonyítéka, hogy a természetes állapotban a légkörben jelen nem lévő freon gáz az 1950-es évektől nagy mennyiségben kimutatható lett a sztratoszférában.)

A *globális klímaváltás*, ami részben az emberi beavatkozásokkal, részben a föld történetének periodicitásával magyarázható.

A *fenntartható fejlődés* egy adott bolygón, egy növekvő számú, egyre nagyobb erőforrásigényű népesség számára.

Az emberiség történetében e szinte egyedülálló, *globális* változás a globalizáció „szövetében” történik, amely a nemzetközi kereskedelem és munkamegosztás, a pénzügyi tőkeberuházások és tranzakciók mellett átalakítja a kommunikációt is felhasználó ideológiai, politikai és társadalmi rendszereket.

E változásokat tovább súlyosbítják az óriási és növekvő arányú egyenlőtlenségek, amikor is a leggazdagabb 3 személy vagyonának értéke egyenlő lehet a 48 legszegényebb ország éves nemzeti jövedelmével.

A változás két évtized előtti felismerése és az azóta eltelt évek megszámlálhatatlan újabb figyelmeztető jele ellenére, hiába kerültek a fenti folyamatok a Föld különböző pontján élők egy része érdeklődésének homlokterébe, nemzetközi dokumentumok megfogalmazásán és ígéreteken kívül vajmi kevés történt a várható hatások megelőzésének érdekében.

„Minden, amit az emberi kultúra megérint, ‚mesterséges’ lesz; a folyó, erdő, növény, állat. Ezen nem tudunk változtatni, ez a hatás emberi mivoltunk egyik meghatározó eleme.”³

¹ Popper Péter: Egy illúzió halála, Saxum Kiadó 2006.

² Hámosi Balázs: Érzelem-gazdaságtan, Kossuth Kiadó 1998.

³ Csányi Vilmos: Emberi viselkedés, Sanoma Budapest Kiadó 2006

A természeti környezetet átalakító emberek hamis képzet áldozatai: az eddigi grandiózus műszaki-technológiai eredmények öntelt birtokosaiként, közülük csak kevesen veszik észre, hogy a XXI. században sokkal inkább függünk a Föld törékeny ökoszisztémáitól, mint a korábbi századokban.

A kommunikáció tartalma

Néhány, a Föld ökoszisztémáit érintő tünet

A hódító életmódot folytató több mint hatmilliárdnyi ember gyakorlatilag eltüntette a bioszféra jelentős részét, legtöbb helyen agrárerdővel, termőfölddel, legelővel, seregnyi ipari létesítménnyel helyettesítve azt, s ezzel drasztikus módon beleavatkozott a bioszféra önszabályozó folyamataiba. Számptalan fajt kiirtott vagy a kipusztulás szélére sodort.

Az ENSZ meteorológia szervezete, a WMO, a VAHAVA projekt és Sir Nicholas Stern *Business as usual* jelentésének (2006) néhány eleme:

- A Norvég- és a Grönlandi tengerből az Atlanti-óceánba beömlő hideg víz mennyisége 1950 óta 20%-kal csökkent.
- A Föld korallzátonyainak 20 százaléka már elpusztult.
- A sarki jégtakarók olvadása miatt a Föld fényvisszaverő képessége mérséklődik, ami hőmérséklet-emelkedést eredményez.
- Az óceánok, tengerek vízszintje akár 1 méterrel, később további mértékkel emelkedik, így szigetországok tűnhetnek el a Föld térképéről.
- A trópusi óceánok algái évente kétmilliárd tonnával kevesebb széndioxidot vonnak ki a légkörből, ami az üvegházgázok feldúsulásához vezet.
- A Föld felszínének hőmérséklete, főleg az emberi tevékenység miatt a növekvő mennyiségű széndioxid kibocsátás eredményeként az utóbbi 70-80 évben 0,6-0,7 Celsius fokkal nőtt.

Az Európai Bizottság által 2006-ben megrendelt szakértői jelentés szerint az észak-európai tengerpartokon mediterrán klíma alakulhat ki, miközben a Földközi-tenger medencéje elszivatagosodik. A Duna-medencében az eddigieknél pusztítóbb árvizek lesznek majd.

Társadalmi tünetek egy része

Bolygónkon 2 milliárd lakás igényel energiát a fűtéshez és az étel elkészítésére és több mint 600 millió személygépkocsi közlekedik az utakon. Ezek számok a népesség gyarapodásával tovább nőnek.

Jelenleg 25 millióra tehető a felmelegedés következtében kialakult „környezeti menekültek” száma, de a következő években számuk akár a tízszeresére is bővíthet.

A fejlett országokban feldolgozott élelmiszerek 40%-a a szemétkerébe kerül.

A tengerekből kihalászott halak többsége trágyaként vagy takarmányként végzi és nem jut el az élelmiszerboltokig.

Gazdasági tünetek egy része

Ezermilliárd dollárban mérhető károkat okozhat globális szinten, ha a fejlett országok nem kezdik sürgősen mérsékelni az éghajlatváltozást okozó káros anyagok kibocsátását.

A szélsőséges időjárási viszonyok miatt már következő évektől számítva egy százalékos GDP-csökkenés következik be a világ országaiban.

A fogyasztás a gazdasági recesszió miatt 20%-kal csökken a világ átlagában.

A gazdasági teljesítmény visszaesése várhatóan a legszegényebb országokban lesz a legnagyobb. A mezőgazdasági terméshozamok különösen Afrikában mérséklődnek számottevően.

A fejlődés-haladás fogalmának újra gondolása

Az ember, történelme utolsó századaiban kieszt egy mesterségesen konstruált folyamatot, a haladást, és a legfontosabb racionalitás értékke emelte azt. A tudomány és a technika segítségével kibontakozó haladás, az értékeit elvesztő világban az egyetlen felmutatható koncepció lett, ami egyben követendő normává is vált. Mára kiderült, hogy ez a folyamat nem követhető. A fejlődés, benne a fenntartható fejlődés új tartalmat kap napjainkban és a közeli évtizedekben.

A kommunikáció érdekgazdái (stakeholderek)

A tudomány képviselői

A bioszféra helyett létrehozott agrár- és ipari birodalmak – melyeket ma még alapvetően a termelési igények alapján szerveznek – feltételeiről és főleg hatásairól még nem rendelkezünk elég ismerttel.

Az országoknak prioritásként kellene kezelni a globális változások folyamataival és hatásaival kapcsolatos tudományos tevékenységet és bővíteni az ez irányú K+F támogatásokat.

A tudomány képviselőire e kommunikációs folyamatban elsősorban az információ-közvetítő szerepe hárul. Az ismert és a még feltárandó tudás-mennyiség birtokában lehet vázolni a társadalmak minden tagja előtt, hogy mi vár ránk, a hatások ellen hogyan védekezhetünk és hogyan javíthatjuk alkalmazkodó képességünket. A kommunikációhoz ők adják a leghitelesebb inputokat. Valamennyi érdekgazda közül talán éppen ők rendelkeznek a legnagyobb bizalmi tőkével, s így a meggyőzés legfontosabb szereplői lehetnek.

A hazai tudomány számottevő és kiemelkedő eredménye a Láng István vezetésével kidolgozott VAHAVA projekt.

ENSZ és az Európai Unió

Az ENSZ 1987-ben közzétett *Közös jövőnk* jelentésének legfontosabb üzenete volt, hogy a jelenlegi technológiákkal és termelési eljárásokkal, illetve a fejlett országok pazarló fogyasztásával nem tarthatók fenn a jövőben az emberhez méltó életkörülmények. A stockholmi konferencia (1972) ajánlásaiban sürgették a fosszilis tüzelőanyagok elégetéséből származó gázok környezeti hatásainak feltárását. A klímaváltozás kérdéseivel foglalkozott a múlt év novemberében Nairobiban rendezett konferencia is.

Eredményes azonban csak egy új, a globális változás irányításához hatalmat és szankcionálási lehetőséget kapó, az ENSZ, a kormányok és az üzleti szféra nemzetközi együttműködése lehetne.

Az Európai Unió megbízásából már számtalan tényfeltáró dokumentum született, de a teendőket tartalmazó, jóváhagyott csomag még nem készült el.

Kormányok

Többségükben még nem tudatosodott az új típusú, elodázhatatlan változás szükségessége. Abban a hitben kormányoznak, hogy még nem ütött az azonnali cselekvés órája. Hajlamosak a korábbi beidegződések alapján a törvényi szabályozásokkal „letudni” e feladatot.

„A VAHAVA projekt nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő tudásszintetizálási eredményei ellenére – a (magyar) kormány nem nyitott az éghajlatváltozással kapcsolatos ismeretek előtt. Ennek szempontjai még nem jelennek meg a döntéshozatalban, az ágazati stratégiában, a középtávú tervezésben.” (OMSZ Éghajlatkutató Fórum ajánlása, 2006.12.12.)

Ugyanakkor elmondható, hogy megkezdődött nálunk a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia kidolgozása.

Üzleti szféra szereplői

Indokolt lenne belátni, hogy a potenciális válságokkal, természeti katasztrófákkal terhelt társadalom és környezet nem lehet megfelelő színhelye az üzletnek az elkövetkező években.

A piaci szereplők azon klasszikus stratégiai célja, hogy növeljék a részvényesek számára adható osztalékot és profitot, a közeli jövőben már nem tartható. A rövid távú profitszerzés szemben áll a mai szociogazdasági és ökológiai rendszerekkel, amelyek ki vannak téve a korábbi egyensúlyok és trendek felborulásának és a még nem pontosan körvonalazódott folyamatok jelentkezésének. Így az üzleti szereplőknek a kor kihívásait figyelembe vevő, legalább középtávú gondolkozást kellene elsajátítaniuk. Új szempontként merül fel, hogy a cégek számára a részvényes, a befektető egyszerre jelent embert és környezetet, amelyben nemcsak ma, de a belátható jövőben is működnek.

Feltehetően akkor lehet érdemi haladást elérni, ha az üzleti szféra szereplői felismerik, hogy a globális változások új üzleti lehetőségeket is teremtenek számukra. A jelenlegi termelés és a tervezett beruházások a korábbinál sokkal inkább függnék a csökkenő erőforrásoktól és kevésbé illeszkednek a sérült ökorendszerekbe.

Rövid távú céljaikon túlmenően rákényszerülnek arra, hogy üzlet-filozófia szempontból újra gondolják a termelés-fogyasztás jelenlegi rendszereit.

A pszichológiai kutatások alapján megállapítható, hogy változásokat olyan emberek tudnak hitelesen képviselni, akik eredeti meggyőződésük szerint azokkal elmentéses érdekeket képviselnek. Így feltételezhető, hogy az üzleti világ néhány kiemelkedő egyénisége meggyőző, példamutató lehetne több közvélemény-csoport számára a kommunikációs folyamatban.

Környezetvédő civil szervezetek

Jelentős kezdeményezések fűződnek nevükhöz globálisan és lokálisan egyaránt. A közvélemény-csoportokkal meglévő közvetlen kapcsolataik és a hozzájuk hasonló érintettség miatt, egyre fontosabb társadalmi szereplőkké válnak. Információ közvetítőként és magatartási modellt adóként is fontos szerep vár rájuk a kommunikációban. Kevés forrással rendelkeznek ahhoz, hogy valódi változást tudjanak elérni, ezért érdekérvényesítő képességüket erősíteni kellene.

Politikusok

4-5 éves választási ciklusban gondolkoznak, miközben e folyamatok hatásai 15–30 éves távlatokban mutatkoznak meg mindenki számára érzékelhető formában.

Tekintettel arra, hogy a választói vélemények és döntések kiszolgáltatottjai, a közeli jövőben kénytelenek lesznek szerepeltetni választási programjaikban a megelőzés és az új típusú magatartás példáit. Érdekeik által vezérelve, hasznos szereplői lehetnek a kommunikációs folyamatnak.

Fogyasztók – a legnagyobb tömegű érintettek

Az emberiségre váró veszélyek jelenlegi ismerete ellenére is, az etikus, a környezeti terhelést csökkentő fogyasztás és a termelés egyensúlya lassan következik be. Kérdés, hogy van-e rá időnk. Ma még a fogyasztásnak nincs felső határa, mint például az éhségnek a jóllakottság.

Termék-preferenciát a másokkal való kapcsolat, a másik fogyasztóhoz való viszonyítás, vagy a többiek cselekvése formálja.

Az őket elérő nagy mennyiségű reklámok többsége is arra épít, hogy az új és a még újabb termék megvásárlásával egészen más emberek leszünk. „Az elbizonytalanodott, identitás-zavarokkal küszködő emberekbe azt a reményt csepegteti, hogy egy bizonyos fogyasztási mintát követve sikeres, magabiztos személyiséggé válhatnak. Így indul el a termelői-fogyasztó spirál, ami újabb, kapcsolódó vásárlásra ösztönöz.”⁴

A jelenlegi piaci szereplők érvényesülésének kátéját jól példázza a Nissan autógyár szlogenje: a five A-s: *any volume, anytime, anybody, anywhere, and anything*. Bármit megteszek a fogyasztóért, bármire képes vagyok a profitért.

Vallások

Rendszereikből fakadóan konzervatívan gondolkoznak a természeti, társadalmi-gazdasági változásokról. A vallások történetében is példa nélkül álló, hogy nemcsak egy adott, vallási közösségre ható, de globális változások küszöbén állnak, ami valamennyiük számára új kihívásokat jelentenek. Az azonos veszélyeztetettség feltehetően valamelyest gyorsíthatja majd egymáshoz közeledésüket, a másik vallás nézeteinek elfogadását, esetleg az együttműködést.

Ösztönözhetik követőiket a változások megértésére, más életmód és magatartás elfogadására. A globális változásokhoz valamilyen formában nekik is alkalmazkodniuk kell. Nem valószínű ugyanakkor, hogy a következő 10-20 évben az emberek nagy csoportjai visszatérnek Krisztus radikális követeléséhez, az önként vállalt szegénységhez és önzetlenséghez.

Írott, elektronikus és online média

A mostanitól eltérő feladat és egyben küldetés várna a médiára. E kommunikáció folyamatában majd elvetendő lesz a mostani alapelv: „csak negatív töltésű, szenzációs hír publikálható”. A média tevékenység egyik fő vonulata a világban fellelhető illetve az adott média-fogyasztót közvetlenül érintő információk, ismeretek folyamatos közvetítése lesz. A rajtuk keresztül elérendő legfőbb cél az emberek minél szélesebb körének meggyőzése, a követendő módszerek, példák felmutatás lehetne.

Speciális „célcsoportok”

Egyesült Államok

Az USA évek óta hajtogatja, hogy a levegőszennyezés csökkentése bizonytalan eredménnyel jár, és az erre fordított összegek fékeznek a gazdaságának növekedést.

Az üvegházgázok 27%-ának kibocsátója egyben a világ legnagyobb és legpazarlóbb erőforrás-felhasználója. Ha a Föld több mint 6 milliárd lakója amerikai életszínvonalon élne, akkor további 3-5 Földre lenne szükség.

Az amerikai gondolkozásmód és életstílus „*egyre inkább védekezés tünetei egy továbbélésnek, melyben egyre kevesebb az emberi...*” (Márai Sándor) Sajnos, a fejlődő osztályok formálódó középosztályai számára az amerikai fogyasztói modell

⁴ Hámori Balázs: *Érzelem-gazdaságtan*, Kossuth Kiadó 1998.

követendőnek számít, aminek elvetése újabb kommunikációs feladatot jelent. A 2007. február 15-én San Franciscóban rendezett konferencián már érzékelhető volt az amerikai klímával foglalkozó tudósok korábbi véleményének változása.

Kína

A gazdaságilag leggyorsabb tempóban növekvő ország fenyegető mennyiségű széndioxid- és szennyezőanyag-kibocsátással a jövő legveszélyesebb területének tekinthető. Már ma is a Föld 20 legszennyezettebb városából 16 Kína területén található.

A globális változás kommunikációjának specifikus elemei

Felelősség

A globálissá, túlnépesedetté vált világban, ahol az emberi tevékenység eredményeként az ökoszisztémák szétszilárdtak, a Föld különböző pontján élő egyén döntésének, magatartásának hatása már sokakat érint. Napjainkban is, de még inkább a közeli évtizedekben nemcsak saját szűkebb közösségünkért, de egy másik kontinensen élőkért is felelősséggel tartozunk. Kikerülhetetlen lesz a globális változás folyamatában az összetartozás, az egymásra utaltság érzésének erősítése.

Idő

A felgyorsuló és vissza nem fordítható katasztrofális hatások előrejelzésének nehezen vagy alig becsülhetősége miatt a kommunikáció egyik legfontosabb tényezője az idő lesz. Mikor, mennyi idő alatt jutnak el a már ismert és várható tények Föld lakóinak nagyobb részéhez. A „rendelkezésre álló” idő alatt hányszor hangozzanak el az információk ahhoz, hogy a *többi, kommunikáción kívüli tényezővel* együtt az eddigihez képest jelentős változást lehessen elérni az érdekgazdák magatartásában?

Az idő tényező kiemelt kezelését indokolja továbbá, hogy globális katasztrófa esetleg hamarabb is bekövetkezhet, mint azt gondolnánk.

Folyamatos nemzetközi információcsere

Elengedhetetlennek látszik egy korábban nem tapasztalt állandó információcsere szükségessége. Ennek egyik vonulatát az országok tudósai közötti tudományos eredmények folyamatos átadása jelentené, a másikat pedig egy világ-monitoring rendszer működése során kapott ismeretek, információk cseréje az ökoszisztémák állapotáról, a gazdasági tényezőkről, a népességi adatokról, a mezőgazdasági tevékenységről stb. A két csatornán kapott adatok és információk naprakészen épülnének be a kommunikációba.

Kommunikációs célok

Új történelmi helyzet

Végső soron – a rövidtávú, döntően profit-szerzési célok vezérelte üzleti csoportokat leszámítva – nincsenek vagy még inkább nem lehetnek olyan országok, közösségek és egyének, akik legelemibb érdekeivel ne lenne szinkronban az elkerülhetetlen gondolkodás és magatartás-változás. Ennek ellenére a modern embert ma még elsősorban az vezérli, hogy minél jobban kielégítse elsődleges élettani és hatalmi vágyódásait.

„...minden nemzedék azt hiszi magáról, hogy a világ újratevésére hivatott” – mondta A. Camus a Nobel-díj átvételekor. A jelenlegi és a következő generáció abban a rendkívüli helyzetben van és lesz, hogy ehhez a tudathoz minden korábbinál nagyobb felelősség is társul.

A Paterlo-elv szerint azonban az embereknek csupán 20%-a fogadja el azonnal a változásokat, a fennmaradó 80%-ának nagyobb részét meg kell győzni.

Ugyanakkor a meghatározott és szükségesnek vélt normákat úgy kell elfogadtatni, hogy az azokat még nem követőket nem kiközösíteni, hanem integrálni lehessen.

Lemondani arról a döntési szabadságról, melynek közepette a fejlett országok állampolgárai a tovább már tarthatatlan fogyasztói modell büvkörében élnek, rendkívül nehéz lesz. Nagy különbség mutatkozik; tudatában lenni a várható következményeknek – amit már ezen országok polgárainak 30-40%-a tud –, illetve gyökeresen változtatni is eddigi életszemléletükön és mindennapi életük gyakorlatán.

A Sági Mária által vezetett 2004-es *Életmód és értékrend* című hazai kutatás megkérdezettjeinek fele egyetért azzal, hogy „*vissza kell térnünk az egyszerűbb életmóddhoz, ahol kevesebb hangsúly kerül a fogyasztásra és gazdaságra.*” A hazai fogyasztók tetteiben ennek a felismerésnek alig van nyoma: az azóta eltelt két évben a hazai fogyasztás tovább nőtt, miközben folytatódott az eladósodás.

Stratégiai kommunikációs célok:

a planetáris tudat – környezettudatos gondolkozás elterjesztése

„Az emberiség helyzetén mindaddig nem várható komoly javulás, amíg nem változik meg lényegesen az egyének gondolkodásmódja.” (J.S. Mill)

A László Ervin által kidolgozott fogalom, a planetáris tudat azt jelenti, hogy felismerjük és átérezzük az emberiség létfontosságú egymásrautaltságát, alapvető egységét és önként elfogadjuk az ebből származó etikát. (Budapest Klub kiáltványa). E tudat megléte a hatékony és felelősségteljes létezés és cselekvés szükségszerű keretét is jelenti egyben.

A másik stratégiai cél, a környezettudatos gondolkozás az élővilággal való együttélést, a természetes erőforrások védelmét, a környezeti, gazdasági és társadalmi szempontok egyidejű érvényesítését jelenti.

E stratégiai célok a M. Sharpe magatartás-alapelveinek betartásán és adaptálásán keresztül érhetők majd el:

- Öszinteség a kommunikációban.
- Nyitottság és konzisztencia a cselekedetekben.
- Tisztesség.
- Folyamatos kommunikáció a kapcsolatok építése érdekében.
- Folyamatos kommunikáció elemzés a szükségessé váló korrekciók miatt.⁵

A kommunikációt állandóan kísérnie kellene egy, az országok lakossági szegmenseire kidolgozott nevelés. Ennek egyik célja, hogy globális változáshoz történő alkalmazkodásunk formái és módszerei az emberek többsége általános műveltségének részévé váljon.

A nemzetközi nevelés programhoz (GLOBE), mely az iskoláskorúakat célozza meg, eddig 25 magyar iskola csatlakozott.

Mindkét stratégiai kommunikációs cél elérése egyben az emberek mindennapi életében a legdrasztikusabbat, az életmód változásának szükségességét is jelenti.

„*Ideje, hogy életmódot váltsunk, különben új élőhelyet kereshetünk magunknak*” – mondta 2005-ben Paul King, a WWF igazgatója. A szelektív hulladékgyűjtés a háztartásban, környezetbarát mosás, takarékosabb energia-felhasználás a lakásunkban már jelzik az első kezdeti lépéseket.

⁵ Nyárádi Gáborné, Szeles Péter: Public Relations I-II. Perfekt, 2005.

Üzenetek

A lehetséges üzenetek négy csoportba sorolhatók.

- Egyásra vagyunk utalva, függünk a másik cselekedetétől, ami egyben azt jelenti, hogy minden egyes ember felelőssége globálissá nőtt.
- A Föld jelenlegi rendszereink állapotáról szóló információk üzenetkévé transzponálása. (Ezekből folyamatosan lehet aktuális üzeneteket kidolgozni.)
- A globális változások megelőzéséről, az alkalmazkodás lehetőségéről, a földi rendszerek rehabilitációjáról szóló üzenetek.
- A Föld lakói magatartásának változásáról szóló üzenetek. (Mintaadás a médián és a véleményvezéreken keresztül.)

A kommunikáció jellemzői

A globálisan kommunikáció is csak akkor érhet el érdemleges célokat, ha:

- A társadalmi, gazdasági, ökológiai kényszer-intézkedéseket, lépéseket törvények formájában rögzítik, azokat betartatják illetve szankcionálják.
- Általánossá válik – a közös veszélyeztetettség tudatában – a változás szükségessége, a megelőzés, alkalmazkodás és a példakövetés.
- A kormányok és az üzleti szféra jelentős összegeket fordít a még elhárító intézkedések finanszírozására.

Néhány kommunikációs jellemző

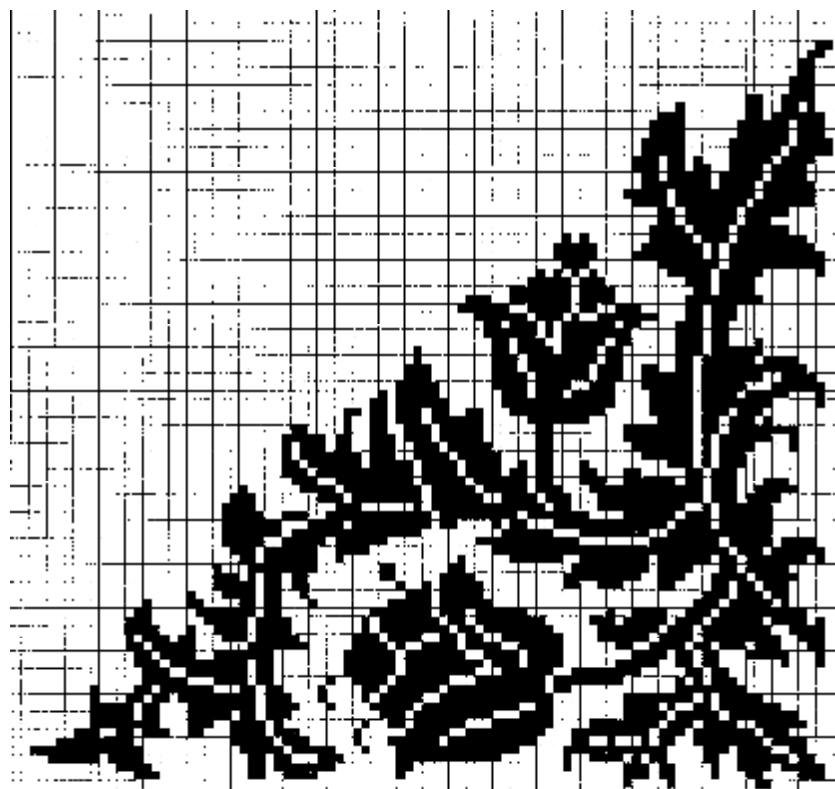
- Ez lehetne az első integrált globális kommunikáció az emberiség történetében.
- A globalitás ellenére csak az országok, közösségek kultúrájának sajátosságaira épülő kommunikáció lehet eredményes.
- Indokolt lenne a kommunikációt irányítók közötti folyamatos tájékoztatás és együttműködés.
- A kommunikáció stílusa egyszerre hasson az információk átadásával az értelemre és az érzelmek közvetítésével a magatartás változására.
- Az emberiség számára súlyos következményekkel járó jelenlegi, még inkább jövőbeli helyzet ellenére a kommunikáció nem okozhat pánikot az országokban.
- A kommunikációban érintettek száma megegyezik a Föld lakóinak számával. Az érdekgazdák egyben információ-küldők is mind verbálisan, mind a hálózaton keresztül.
- Fontos szerep jutna mind nemzetközileg ismert, mind az adott országban, régióban népszerű embereknek. Kormányfők közül például T. Blair ismert fel legelőször a klímaváltozás veszélyeit. El Gore, az Egyesült Államok volt alelnöke javaslatot tett a riói konferencián egy környezeti nevelés-hálózat (GLOBE) szervezésére.
- A kommunikációs folyamat becsülhető időtartama 30 év.
- A kommunikáció folyamatát folyamatosan ellenőrizni, értékelni kell, s ennek eredményeit megosztani a többi irányítóval is.
- A kommunikáció tervezésekor figyelembe veendő szempont, hogy a Föld lakóinak több mint felének nincs hálózati hozzáférése és nem rendelkezik mobil telefontal.
- A nemzetközi szervezeteknek (pl.: Európai Unió) és kormányoknak jelentős összegeket kellene fordítani a kommunikációra.

A megválaszolandó *nyitott kérdés*: az emberiség egészét érintő fenyegetettség hogyan fér meg a terrorizmus elleni harccal, a helyi háborúkkal, az elkeseredett gazdasági versennyel, az új technológiákkal?

Kommunikációs kételyek

- Hogyan vihető be a planetáris gondolkozás és környezettudatos cselekvés a Föld eltérő kultúrájú népeinek tudatába.
- Mennyire fogadják el a tényt, hogy egy közös folyamatnak leszünk részesei, érintettjei vagy kárvallottjai.
- Képesek-e az emberek saját, jól érzékelhető lokalitásukon túllépni és globálisan gondolkozni.

Nagy tétre menő versenyfutás kezdődött el a tudatos fogyasztás és termelés, a környezet kímélése valamint a globális változások között. Kérdés, hogy ki lesz a győztes?

PAJOR NIKOLETT

Nemzetközi Moderátor Képzés

– avagy egy példa a konstruktivista andragógiára

„Érdeemes lenne kritikusan végiggondolni a felnőttoktatás gyakorlatát, felismerve, hogy a tanulók tapasztalatainak és gondolkodásmódjának felszínre hozása nélkül semmilyen tanítás sem lehet igazán eredményes. És a személyes lét határainak kitágítása sem képzelhető el, ha a társadalmi és az egyetemes emberi létre vonatkozó információk nem kerülnek kölcsönhatásba azzal, amit az egyén átél és gondol saját világáról.”¹
(Maróti Andor)

A múlt évszázad második felében a globalizáció és az információs társadalom kialakulását kísérő tudásalapú társadalom elérésének az igénye általános érvényűvé tette az egész életen át tartó tanulás követelményét a fejlett világban, és egy új tanulási paradigma kialakulását hozta magával, amelyben átrendeződött a hangsúly a tanítás-központú szemléletről a tanulásközpontú szemléletre.² Az objektivista szemléletű oktatás megcáfolódni látszik a felvilágosodás korából hagyományozott úgynevezett fausti műveltségfogalom³ átalakulásával. Az ismeretek korábban egységes és egyértelmű rendszert alkottak, „egésszé szervezhetőek” voltak, és iskolai képzésben közvetítéssel átadhatóak. Ezzel szemben a posztmodern tudósok az emberiséget és az egyént egyaránt egységes világmagyarázatok, rendszereknek kontextusába helyező „nagy elbeszélések” érvényességének a gyengüléséről beszélnek. Az egyén, egyéni nézőpontok, értékek, igazságok különbözősége korunk alaptapasztatává váltak, előtérbe került a valóság- és értékfelfogások pluralitásának, az „anything goes” – „minden lehetséges” – elvnek a preferálása. Így a tanuló ember lehetősége és felelőssége, hogy a világ dolgait értelmezze, az őt körülvevő információáradatból kiválassza a számára fontosat, értelmezze, értékelje, és kreatívan felhasználja.

Az objektivista szemléletű oktatási paradigma hanyatlását jelzik szerte a világon az ilyen típusú oktatási rendszerek válságjelenségei, az iskolarendszerek szerkezeti fellazulása, a modulrendszerűen építkező nemzeti, majd nemzetközi képzési rendszerek iránti igény és a képzés területén jelentkező munka-alapú tanulás, vagyis a munkáséletre való tanulás (Worklife Learning)⁴ megjelenése. Mindezek diverzifikálták mind a közoktatás, mind a felnőttoktatás és képzés világát, számos új képzési

¹ Maróti Andor: A kultúra szétesése és az emberi lét nivellálása kihívás a felnőttoktatás számára. In: Verebényi–Magyar–Marót (szerk): Sok szemmel a felnőttoktatásról. JPTE FEEFI, Pécs, 1998.

² Kraiciné Szokoly Mária: Pedagógus – andragógus szerepek és kompetenciák az ezredfordulón ELTE, Budapest, 2006.

³ Pethőné Nagy Csilla: Módszertani kézikönyv, Korona Kiadó, Budapest, 2005.

⁴ Jarvis, Peter: Adult and continuing education: theory and practice, Routledge (second edition), London, 1995

tendencia jelent meg: mint a nyitott képzés, a távoktatás, az e-learning. A pedagógiai és andragógiai elméleti konstrukciók egy része a posztmodern eszmerendszer hatása alatt a pedagógiai konstruktivizmushoz áll közel⁵, amely az Európai Unió által deklarált oktatási és képzési célkitűzésekkel, valamint a Lifelong Learning koncepció célrendszerével is kompatibilis.

Az UNESCO montreáli felnőttoktatási világkonferenciája 1960-ban elsőként állapította meg, hogy a társadalmi átalakulások, valamint a tudomány és technika rohamos fejlődése már nem teszi lehetővé az életkorok hagyományos felosztását, mely szerint a gyermek- és ifjúkor a felkészülés időszaka, a felnőttkor, pedig az alkotó korszak. Szükségessé vált az új fogalom – az egész életen át tartó tanulás, vagyis Lifelong Learning – bevezetése. Az élethosszig tartó tanulás koncepcióját az évek során mindig más aspektusból vizsgálták, míg az 1990-es években kialakult a felnőttoktatás konstruktív tanulásmélethez épülő didaktikai orientációja, amely a tanulási stratégiákat és az élethosszig tartó kompetenciafejlesztést állítja középpontba.⁶ Ezen belül is az önálló tanulásirányítás, valamint a nonformális és informális tanulás kérdései emelhetők ki, melyek egybecsengnek az Európai Unió Memorandumának deklarációival. Így könnyen megérthető Dohmen állítása, mely szerint a Lifelong Learning oktatáspolitikai koncepcióra nagy hatással volt a konstruktivista tanulásmélethez, amely a tanulást nem a tanításra/oktatásra való reagálásként definiálja, hanem az egyén életében előforduló különféle élethelyzetek követelte tanulási helyzetekre adott válaszként értelmezi.⁷

A konstruktivizmus

A korábbi pedagógiák mögött meghúzódó ismeretelméleti rendszerek (például az objektivizmus) a megismerést valamilyen külső, objektív valóságnak a tudatban való leképzésének, tükrözési folyamatának tekintették, és többé – kevésbé hittek abban, hogy a valóság, és a neki megfelelő tudásrepresentáció között egyértelmű megfelelés, igazság alakítható ki.

Ezzel szemben a konstruktivizmus gyökeresen más választ ad a megismerés eszenciájára: „Ez a radikális válasz, mint olyan sokszor az emberi gondolkodás fejlődésében a kérdés elvetése. A konstruktivizmus a világ megismerhetőségét definiálhatatlan fogalomnak tartja, a tudás és a valóság között nem keres egyértelmű megfeleléseket, nem hiszi, hogy a tudásnak van igazsága.

A konstruktivizmus szerint az emberi tudás konstrukció eredménye, vagyis a megismerő ember felépít magában egy világot, amely tapasztalatainak szervezője, befogadója, értelmezője lesz, amely lehetővé teszi, hogy bizonyos előrejelzésekkel éljen, a valóságban található dolgok jövőbeli állapotával kapcsolatban, és amely világ nagyon fontos része a cselekvést irányító kognitív masinériának. Ennek a belső világnak, világmodellnek nagyon fontos funkciója a megismerő embert érő információk feldolgozása, értelmezése, rendszerbe való beépítése. Ez, pedig nem más, mint a tanulás.

⁵ Feketéné Szakos Éva: A felnőttek tanulása és oktatása – új felfogásban Akadémia K., Bp, 2002

⁶ Arnold R.: Lebenslanges Lernen aus der Sicht der Erwachsenenbildung. In: Achtenhagen – Lempert: Lebenslanges Lernen im Beruf, Leske und Budrich, Openladen, 2000

⁷ Dohmen G.: Lebenslanges Lernen. In: Arnold – Nolda – Nuisl: Wörterbuch Erwachsenenpädagogik, Badheiburnn, Verlag Julius Klinkhardt, 2002

A tudásról nem lehet állítani, hogy igaz vagy hamis, ennél sokkal fontosabb és gyakorlatibb kérdés merül fel: adaptív-e az ismeret, lehetővé teszi-e a megismerő egyed alkalmazkodását a környezetéhez, vagy sem.”⁸

A „régí konstruktívizmus” és az „új konstruktívizmus”

A konstruktívizmus egy enciklopédiai meghatározás szerint legáltalánosabban a kultúra különböző területein fellépő olyan irányzatokat jelöli, amelyek elméleteik középpontjába a „konstrukció” (szerkezet, elgondolás, logikai felépítés) fogalmát helyezik.

Az „új konstruktívizmus” az 1970-es években Ernst von Glasersfeld és Paul Watzlavick munkássága nyomán az Amerikai Egyesült Államokban ismertté vált, a neveléstudomány számára hasznos ismeretelméleti irányzatot jelenti.

Az új és régí konstruktívizmust meg kell különböztetnünk egymástól, mivel maga az irányzat bizonyos szempontból egyidős magával azzal az ismeretelméleti vitával, mely választ keres a valóság és a valóság megismerésének kapcsolatára. A korai konstruktívista nézetek még geometriai és logikai bizonyítási eljárások voltak, melyek a biztos megértést szolgálták. Majd a reneszánsz idején Giovanni Battista Vicónak a tudásról 1710-ben kiadott művében, kifejti, hogy az ember csak azt tudja megérteni, amit maga konstruál. Vlagyimir Tatlin orosz képzőművész volt a konstruktívizmus névadója, aki így nevezte el az a képzőművészeti eljárást, amely üvegből, fából és fémből konstruált absztrakt térbeli alkotások létrehozását jelentette.

Tartalmilag a „régí konstruktívizmus” képviselőihez sorolható a filozófiatörténet számos kiemelkedő alkotója, akik bár nem a konstrukciót helyezték elméleteik középpontjába, de mindegyikőjüket az észlelt valóság és a tőle független létező realitás kapcsolata foglalkoztatta. Így például Platón szerint az „ideák világa” számunkra rejtve marad, mi csak az ideák árnyait észleljük. A szkeptikusok szerint a bennünket körülvevő világból képtelenség megbízható információt szerezni, mert az emberek természete különbözik, így nem egyformán ítélnék meg azonos dolgokat, vagy egyes ember észlelése is eltérő különböző állapotaiban. Descartes Cogito ergo sum-ja is éppen arra világít rá, hogy nem létezik olyan ismeret, ami nem illethető kétellyel. Kant *A tiszta ész kritikája* című művében rávilágít arra, hogy a világ „an sich” elvileg megismerhetetlen, és állítja, hogy a tárgyaknak kell ismereteinkhez igazodniuk, nem, pedig fordítva.⁹ Természetesen folytathatnánk még a sort a filozófiatörténetből a konstruktívizmus számára releváns tételek felsorolásával, mi több, szinte bármely tudományterületről hozhatnánk példákat. Azonban nem szükséges több példa ahhoz, hogy lássuk, a mai „új konstruktívizmus” előtt számos tudomány, tudós fogalmazott meg konstruktívista elveket, melyeket együttesen „régí konstruktívizmusnak” nevezünk.

Az „új konstruktívizmus”, mint ahogy azt korábban említettem, Ernst von Glasersfeld munkásságához kötődik. Elméletét ő maga radikális konstruktívizmusnak nevezi – szemben Fiederle sanft irányával – és nagyban támaszkodik a pszichológus Piaget munkásságára. Glasersfeld szerint a tudást nem passzívan fogadjuk be, hanem a megismerő szubjektum aktívan építi fel. Másrészt kimondja, hogy a megismerés funkciója adaptív, a környezethez való kognitív adaptációval függ össze, a tapasztalati világ szervezésére szolgál, nem ontológiai igazságok fölfedezésére. A megismerő szubjektum kognitív sémákat hoz létre, hogy azok cselekedeteit irányít-

⁸ Nahalka István: *Konstruktív pedagógia – új paradigma a látóhatáron*, Iskolakultúra, Pécs, 1997/2-4.

⁹ Lendvai Ferenc – Nyiri Kristóf: *A filozófia rövid története* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.

sák, és tapasztalatait reprezentálják. Ezeket a reprezentációkat a szubjektum állandóan teszteli, hogy mennyire felelnek meg az aktuális tapasztalati világának, azaz mennyire adaptívak.¹⁰

Az „új konstruktivizmus” két fontos irányzatát kell elkülöníteni egymástól: a biológiai és a szociális/rendszer szemléletű konstruktivizmust. A biológiai konstruktivizmus (kognitivizmus) Humberto Maturana kutatásaira támaszkodik, aki az észlelés biológiai, neuronális és fizikai alapjait vizsgálta, annak magyarázatát keresve, hogy az élőlények – különösen az ember – hogyan szerez információt a környezetéből. A valóság felépítését az agynak tulajdonítja. Ezzel szemben Niklas Luhmann és Stefan Jensen nevével fémjelzett rendszer szemléletű konstruktivizmus szerint az ember biológiai valója nem ad teljes magyarázatot a valóság értelmes felépítésére az individuumban. Luhmann állítja, hogy a valóságot a társadalom konstruálja, így a megismerést, mint kulturális folyamatot vizsgálja.

A tudományban mind a kognitivistikus, mind a szociologizált konstruktivizmus legitim, mindkét elmélet használható az andragógiában is.

A konstruktivizmusnak az andragógia számára releváns tézisei

A konstruktivizmusnak az andragógia számára legfontosabb tézisei Feketéné Szakos Éva doktori disszertációja alapján:

1. A „lehetőségek didaktikája” a „megtanító didaktika helyett”

A felnőtteknek nem lehet semmit sem megtanítani, ha nem akarják, mert az utasításokat inkább irritálónak tartják mint ösztönzőnek. A konstruktivista andragógia lényege a tudáskínálat, amelyből a tanuló saját struktúráinak megfelelően válogathat, aszerint, hogy mely tudás releváns számára. A tanítás hozzáférést biztosít a tanulás számára, megfelelő tanulási környezettel, mely megteremti az önszervezés feltételeit. Az ilyen tanulási környezethez tartoznak a különféle aktivizáló módszerek, de nem feltétlenül csak azok, mivel a jó előadó is ösztönözheti az öntevékeny tanulást, mint konstruáló aktivitást, de ehhez szükséges az oktató aktív figyelme, tudnia kell olvasni a nonverbális jelekből, türelmesnek kell lennie, és tudnia kell, mikor kell a „ráhagyást”, mikor a beavatkozást alkalmaznia.

2. A tanítás a konstruálás segítése: az oktató támogatja a tanulók tudássémájának (kognitív struktúra) alakítását

Nem az új tudás átadásáról, hanem a régi tudásnak az újjal való kiszélesítéséről van szó. A tanítás tudatosítja a tudás konstruktivitását, vagyis relatív, befejezetlen voltát, hogy a fejlesztés az alkalmazás aktív folyamatában történik. A szaktudás vonatkozásában is el kell tekinteni a ténytérülés illúziójától, és fel kell ismerni a tudás konstruáltságát, relativitását, korrigálhatóságát. (például helio- és geocentrikus világkép esete) Nem a tudás objektivitása a fontos, hanem a cselekvés és a tudás viszonya, vagyis az, hogy a tudás milyen mértékben releváns a hétköznapi használhatóága szempontjából.

3. A konstruktivista oktatás kapcsolatok, csatolások kialakítására törekszik

A modern természettudományos kutatások is azt igazolják, hogy világunkra nem a lineáris kauzalitás jellemző, hanem a kölcsönhatások bonyolult szövevényes rendszere. Éppen ezért az andragógiának feladata, hogy lehetőséget teremtsen a felnőtt

¹⁰ Feketéné Szakos Éva: A felnőttek tanulása és oktatása – új felfogásban Akadémia Kiadó, Budapest, 2002.

tanulók találkozására, emberi kapcsolatok kialakítására. A konstruktivizmus előnyben részesíti a csoportmunkát az individuális tanulással szemben, ami kutatások szerint segít a tanulási motiváció kialakításában is. Az oktató és tanuló, illetve a tanulópartnerek közötti interakciók, eszmecserék felfoghatóak strukturális csatolás-ként, azaz kölcsönös struktúraváltoztatásként, hiszen a résztvevők az interakciókban érzékelik egymás strukturái közötti különbséget, azokra reagálnak, így tanulnak egymástól. Éppen ezért a hatékony képzéshez az oktatónak tájékozódnia kell a résztvevők előzetes tudásáról, kognitív előstruktúráiról, hogy majd a tanítás lehetőségét biztosítsa a strukturális csatolások kialakulására. A konstruktivista felnőttoktatásnak nem a kompromisszum létrehozása a célja, hanem az, hogy az individuális kognitív struktúrák strukturáltabbá, komplexebbé, informáltabbá váljanak, mint amilyenek a képzés előtt voltak.

A konstruktivista felnőttoktatás általános célja a kapcsolatteremtés különböző valóságkonstrukciók között, például nemek, generációk, társadalmi csoportok, tudományterületek, vagy akár kultúrák között.

4. A tanítás, mint perturbáció

A tanítás nem tudja meghatározni a felnőttek tanulási folyamatát, csupán perturbációt (zavart, irritációt, meglepetést) idézhet elő, mely elgondolkodást, ellenvetést, új képet, differencia-érzékelést, aha élményeket, nézőpontváltást, konceptuális váltást, végső soron tanúnást eredményezhet. A felnőttek az évek során sajátos logikát alakítanak ki, melyet az elsajátított tudás, tapasztalat determinál, így ettől nem szívesen válnak meg (strukturakonzervatívak). Így az a tanítás, mely a meglévő struktúráikat erősíti meg, nem jelentős, ezért hatása inkább a kibillentő effektusoknak van, azaz a perturbációknak. Ellenben a túl sok és túl gyakori perturbáció sem hasznos, mert az zavart okoz és védekező mechanizmust vált ki a tanuló felnőttből, ami nem segíti, inkább gátolja a tanulást.

5. Az emóció fontossága a konstruktivista felnőttoktatásban

A perturbációk nyilvánvaló kapcsolatban vannak a tanulást kísérő emóciókkal is. A tanítás feladata a tartalom pozitív emóciókhoz való kapcsolódási feltételeinek megteremtése. Köztudott tény, hogy az a tartalmat könnyebben sajátítja el a tanuló, melyhez emocionálisan kötődik. Másrészt kollektív szinten is nagy jelentőséggel bírnak az emóciók, hiszen a kölcsönös elfogadáson alapuló, nyitott szocioemocionális csoportklíma produktívabbá teszi az individuális tanulást is.

6. Reflexivitás és differenciaérzékenység

Mivel minden egyes ember egyedi csak rá jellemző kognitív struktúrával rendelkezik, a különböző emberek valóságkonstrukciójában mindig mutatkozik valamiféle különbség (differencia). Így a konstruktivista andragógia feltételezi a saját konstrukcióktól való eltérések /differenciák elfogadását, a toleranciát. A konstruktivista didaktika egyik fő célja, az ezekre a különbségekre való reflektálás, és a közös eszmecsere folytán ezekből a különbségekből való tanulás (a gondolkodási, cselekvési repertoár kiszélesítése). A reflexióknak azonban nem csak a tanulás tárgyára (szaktudásra) kell kiterjednie, hanem a csoportfolyamatokra, magára a tanulási folyamatra, az egyén tanulási képességeire, eddigi élettapasztalata, tudása és az új ismeret közötti kapcsolatra is. A felnőttoktató munkáját is nagymértékben megkönnyítheti a résztvevők visszajelzése tanári munkájáról.

7. Viábilítás / adaptivitás

A konstruktivisták szerint a valóságkonstrukcióink kialakulásában, formálódásában nagy szerepet kap a viábilítás. A viábilítást a biológiában, életben maradáshoz, túlélést biztosító célszerűséget, hasznosságot jelent. (via latin eredetű szó, utat jelent) Ennek megfelelően az andragógiában tudásunk akkor viábilis, ha megkönnyíti tájékozódásunkat, megalapozza cselekvésünket, végeredményben segíti a túlélést. Így a felnőttek tanulásában olyan tudatosan kialakított, komplex, élet- és munkahely közeli tanulási környezetet kell biztosítani, melyben új tapasztalatokat szerezhetnek, új értelmezési mintákkal találkozhatnak, melyeket tanulócsoportban aktívan feldolgozva, önmaguk számára érthetővé tesznek, és előzetes tudásukba beépítenek.

8. A képzési tartalmak perszonalizálása, szubjektívizálása

Mivel az andragógia feladata a tanuló felnőtt individuális valóságkonstrukciójának reflexiója, továbbfejlesztése, amely valóságkonstrukció segíti a felnőttet a saját életvilágában boldogulni, attitűdjét megváltoztatni, ezért a tananyag kialakításában célszerű figyelembe venni a tanulók biográfiáját. Hiszen a felnőttet nem az objektív tudás érdekli, hanem annak viábilítása, felhasználhatósága, illeszthetősége egyéni életterébe. Mivel a konstruktivizmus a tudást szubjektívnek¹¹ tartja, mind az oktató, mind a tanuló saját kognitív struktúrával rendelkezik, a képzési tartalmakban ezt figyelembe kell venni. (Az oktató is saját struktúrája szerinti tartalmakat képes közvetíteni (struktúradeterminált lény)) Ha az oktató kinyilvánítja, hogy az adott képzési tartalomban mit tart fontosnak, ugyanakkor pro és kontra vélemények, nézőpontok és választási szempontok megismertetéséről és az anyag öntevékeny feldolgozásáról is gondoskodik, megkönnyíti a tanulók számára az információk individuális és szubjektív kiválasztását, feldolgozását és értékelését, mely segíti a tanuló egyéni valóságkonstrukciójának formálódását.

9. Tevékenységrepertoár és kompetencia

A konstruktivista felnőttoktató a hagyományosan domináló előadói tevékenység mellett/helyett más módszereket is használ, mint például: tanácsadás, moderálás, animálás, értékelés.

A fentiekben vázoltakból kitűnik, hogy a konstruktivista felnőttoktatóknak számos kompetenciával kell rendelkezniük. Ezek a következők: szak-, humán-, szociális-, reflexív-, orientációs kompetencia, tanulékonyág, módszer- és média-kompetencia, kommunikatív-, közlő-, moduláris oktatás-előkészítés kompetencia, folyamat és rendszer kompetencia, szituáció és kontextus érzékenysége, tolerancia, nyitottság, a tudás konstruktivitásának „tudása”, intencionalitás, a tanári felelősség reflexív értelmezésének képessége.

10. Nyitott képzés

A német nyelvű szakirodalom a nyitott tanulás szinonimájaként használja az önirányító, vagy önmaga által szabályozott tanulás (selbstgesteuertes Lernen) fogalmát. A magyar irodalom a fogalmat sokszor a távoktatással azonosítja helytelenül, mivel a nyitott tanulás ennél sokkal többet jelent. Az önálló, vagy nyitott tanulás elméletében a képzés során a folyamat irányítása a tanuló kezében van, aktivitása például a döntésben, választásban, rangsorolásban, érvelésben, kérdésben, javaslattevésben,

¹¹ Glasersfeld, Ernst von: Radical Constructivism. A Way of Knowing and Learning The Palmer Press, London, 1997.

bírálatban vagy értékelésben nyilvánul meg. A nyitott képzés közreműködési lehetőséget ad a tanulónak a tananyag, a tanulási cél, a tanulási helyszín, a tanulási tempó, a módszerek, és az időfelhasználás meghatározásában.

Nemzetközi Moderátor Képzés Németországban

A konstruktivista andragógiát a fentiekben elméleti síkon mutattam be, így a következőkben ennek – egy lehetséges – gyakorlati megvalósulását fogom röviden, a teljesség igénye nélkül ismertetni a németországi gyakorlaton keresztül. A német szakirodalomban sokkal elterjedtebb a konstruktivizmus a felnőttoktatás vonatkozásában, mint hazánkban, így nem csoda, hogy a gyakorlatban is sokkal többet lehet vele találkozni, mint Magyarországon. Németországban már a Weimari Köztársaság idején is felfedezhetőek voltak a konstruktivizmus alapelvei a bentlakásos népfőiskolák oktatási gyakorlatában.¹² Manapság pedig a „biográfiai tanulás” már külön tárgy a pedagógia szakokon, a német egyetemeken.¹³ Tehát a német gyakorlat egy lehetséges irányvonal lehet a magyar konstruktivista andragógia számára. Személyesen részt vehettem a konstruktivista alapokra támaszkodó Nemzetközi Moderátor Képzésen Németországban, így saját megfigyeléseimre és a képzés összeállításában használt szakirodalomokra támaszkodva mutatom be ezt a képzést.

A képzésről

A Nemzetközi Moderátor Képzés az Európai Unió által támogatott és akkreditált felnőttképzés, melyet a Bielefeldi Egyetem szervezett meg, és bonyolított le 2006 októberétől 2007 májusáig. A képzés két részből állt, kétszer egy hét volt a személyes találkozásra, azon kívül, pedig egy internetes oldalon keresztül tarthatták a résztvevők a kapcsolatot. A képzésen összesen 23 egyetemista vett részt, három országból: a Nikolaus Kopernikusz Egyetemről Lengyelországból, a Vytautus Magnus Egyetemről Litvániából és a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karáról Magyarországról. Így a konstruktivista felnőttoktatásnak megfelelően a csoport heterogenitását (amely elengedhetetlen a strukturális csatoláshoz) nem csupán az egyéni élettörténeti, tapasztalati különbségek biztosították, hanem a kulturális és nyelvi különbségek is, melyeket a résztvevőknek kellett kezelniük. Egyrészt a résztvevők megállapodtak abban, hogy a közös nyelv az angol lesz, kötelezték magukat arra, hogy minden olyan esetben, amikor a saját nemzetükön kívül más is a társaságukban van, angolul beszélnek. Természetesen nyelvi különbségek is adódtak, amit nonverbális kommunikációval küzdöttek le, ezzel is gyakorolva az egymás iránti toleranciát, odafigyelést. Másrészt a kulturális különbségekre is odafigyeltek a résztvevők, szabadidejükben eszmecserét folytattak egymás kulturális szokásairól. Érdekes módon a hasonlóságokat hangsúlyozták ki jobban, például a magyar és a lengyel csoport a közös történelmi pontjaikat előszeretettel hangoztatták.

A képzés két egymásra épülő részből állt, melynek szerves része volt az e-learning fázis. A képzést szervezők egy internetes honlapot szerkesztettek, melyen a résztvevők hozzájutottak a tananyaghoz, szakirodalomhoz, feladatokhoz. Minden egyes tanuló a maga tempójában dolgozhatta fel a tananyagot, és különböző ábrák, úgynevezett mindmap-ek (gondolkodástérkép) segítségével követhette a saját hala-

¹² Zrinszky László: A felnőttképzés tudománya Okker Oktatási Iroda, Budapest, 1996

¹³ Feketéné Szakos Éva: A felnőttek tanulása és oktatása – új felfogásban Akadémia Kiadó, Budapest, 2002

dását. A tananyagból azonban mindenki maga választhatta ki, hogy számára mely információk fontosak (viabilisak), melyek nem. Az internetes oldalon a tananyagon kívül minden a képzéssel, tutorokkal és résztvevőkkel kapcsolatos információ rendelkezésre állt.

A képzés első részét Bielefeld központjában egy ifjúsági szállón tartották meg, ami egyben szállás és képzési helyszín is volt. A résztvevők visszajelzései (reflexiói) alapján a második képzést már egy német kisvárosban Schötmarban tartották, ahol távolabb a várostól, természet közeli környezetben a tanulók jobban tudtak egymásra figyelni.

A képzési program

A résztvevők a képzés első napján (személyes találkozás) megismerkedtek egymással és a tutoraikkal. A tutorok ismertették a hét programtervezetét, mint irányelvet, majd a résztvevőkkel közösen alakították ki a végleges programokat és időbeosztást. A tutorok kérték a résztvevőket, hogy számoljanak be a képzéssel szemben támasztott elvárásaikról, (mit szeretnének tanulni, milyen szabadidős programokra vágnak, mit várnak a tutoroktól), és az esetleges félelmeikről. A résztvevők kéréseit, kívánságait így beleépítették a programba. A képzés szabályait is a tutorok segítségével a tanulók alkották meg, melyet mindegyikük alá is írt, jelezve ezzel, hogy elfogadták. (lásd nyitott képzés)

A tanulási környezet

A képzés első részén – Bielefeldben egy ifjúsági szállón – két tanterem állt rendelkezésre a tanuláshoz. Ezeket a termeket a résztvevők maguk rendezhették be közös megegyezés alapján. Így olyan tanulási környezetet teremthettek, melyben szívesen tanulnak. Minden egyes moderációhoz a moderátor csapatok átrendezhették a termet, annak megfelelően, hogy az ő moderációjukhoz mi a legideálisabb környezet.

A képzés második részében Schötmarban egy egész ház és kert állt a résztvevők rendelkezésére, melyet igényeiknek megfelelően szintén maguk alakíthattak.

A tutorok

A huszonhárom hallgató tanulását öt tutor (pártfogó) segítette. Mint ahogy az a megnevezésükben is benne van, ők nem oktattak, hanem keretfeltételeket biztosítottak és tanácsokkal segítették az önirányító tanulást. A tutorok a hozzájuk segítségért forduló résztvevőknek elmondták, hogy mit tartanak fontosnak az adott témával kapcsolatban, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy vannak pro és kontra vélemények, nézőpontok és választási szempontok, ezek alapján a megoldásokat a résztvevők maguk állították össze saját struktúrájuknak megfelelően. A tutorok partneri viszonyt alakítottak ki a résztvevőkkel, gyakran folytattak egymással eszmecseréket a tananyaghoz kapcsolódó témákon kívül is, így számtalanszor jött létre strukturális csatolás közöttük. A tutorok azt hangoztatták, hogy ők is folyamatosan tanulnak a résztvevőktől, ezzel biztatva őket arra, hogy merjék kifejteni a véleményüket, mert nem létezik egy jó válasz, egy jó vélemény, nincsen egy objektív igazság.

A résztvevők

Mivel a résztvevők három különböző országból érkeztek, nem ismerték egymást, ezért eleinte az ismerkedés, kapcsolatteremtés kapott szerepet, figyelembe véve azt a konstruktivista alapelvet miszerint a kölcsönös elfogadáson alapuló, nyitott szocioemocionális csoportklíma produktívabbá teszi az individuális tanulást. Számos

feladat – a szakmai feladatokon kívül – arra szolgált, hogy a résztvevők jobb kapcsolatba kerüljenek egymással. Egész héten át tartó feladat volt a kapcsolatteremtésre szolgáló „secret friend” játék, mely segítette a pozitív érzelmek kialakulását a csoporton belül.

A feladatok

Az első e-learning fázis alatt a résztvevőknek ki kellett tölteniük egy feleletválasztós tesztet, melyből a tutorok lemérhették a tanulók előzetes tudását, melyre a későbbi képzést alapozták. A tutorok emellett minden egyes tanulónak visszajelzést adtak a tudásáról, tanácsokat adtak, hogy milyen irányban szükséges még tájékozódniuk, hogy a feladataikat végrehajtsák. A második e-learning fázisban a tanulóknak újabb feladatokat kellett megoldaniuk, melyek egyrészt a képzés első felében elsajátított tudásukat mérték, másrészt tájékoztatást nyújtottak a tutoroknak a tanulók előképzettségéről, előtörténetéről és a témával kapcsolatos tapasztalataikról. A képzés mindkét részének az volt a jellemzője, hogy a tutorok nagyon ritkán tartottak foglalkozásokat (jellegüknek fogva nem lehet sem előadásnak, sem tanórának nevezni). A foglalkozásokat moderáció formájában a résztvevők tartották meg egymásnak. A résztvevőknek kétfős csoportokban fel kellett készülniük egy 90 perces moderáció megtartására megadott szempontok szerint. Ehhez minden csapat kapott egy tutort, akitől bármikor kérhetett segítséget interneten keresztül, majd személyesen. A moderációhoz szükséges tananyagot az internetes oldalon szerezhették be, onnan tájékozódhattak a módszerekről is, de maguk is kitalálhattak újakat, ez a kreativitásukra volt bízva. Mindegyik csapat különböző moderációt tartott aszerint, hogy mit vállalt el.

A képzés záró feladata is megegyezett a konstruktivista alapelvekkel, mivel minden csapatnak dokumentációt kellett készíteni az önmaga által tartott moderációról, mely dokumentációnak a legfontosabb eleme az önreflexió volt.

Visszajelzés / feedback

A képzés nagyon fontos eleme volt a visszajelzés. A képzés minden napján összeült a csapat és egy kedv-barométer (mod-barometer) táblára ragasztott matricával mindenki kinyilváníthatta, hogy milyen kedve volt aznap. Ez azért volt fontos, mert így a csapattagok könnyen észrevehették, ha valakinek rossz kedve volt és segíthettek neki, ami a pozitív csoportklímát szolgálta.

Minden egyes e-learning feladat után a tutorok visszajelzéseket adtak a tanulóknak tudásukról, amit soha nem érdemjegyben, vagy egyéb minősítésben fejeztek ki.

Minden csapat moderációja után a tutorokon kívül a többi résztvevő is reflektált az adott csapat munkájára, így mindenki megtanulhatott kritikát adni és fogadni. Azonban az ilyen reflektálások alapszabálya volt az ítéletmentesség, a hangsúly a más nézőpontra és véleményre volt.

A képzés végén a tutorok saját munkájukról is visszajelzést kértek, érzékeltetve ezzel azt, hogy nekik is tanulniuk kell, szükségük van a differenciaérzékelésre és ebből következően a strukturális csatolásokra.

Összegzés

A magyar szakirodalomban és gyakorlatban még nem jelenik meg olyan dominánsan a konstruktivista andragógia, mint külföldön. Bár a pedagógiában számos magyar kutatás és tanulmány született – például Nahalka István nevéhez fűződő konstruktivistanevelés a természettudományokban – az andragógiában, teljességében, egyedül

Feketéné Szakos Éva foglalkozott a konstruktívizmussal. Ennek egyrészt az is lehet az oka, hogy hazánkban a pedagógia és az andragógia sem válik olyan élesen külön egymástól, mint a nyugati országokban. Másrészt Magyarországra csak az utóbbi évtizedben, a rendszerváltást követően gyűrűzött be egyre érzékelhetőbb formában a nyugati jóléti társadalmakban jelenlévő erőteljes individualizáció, szubjektívizálódás, a normatív gondolkodásmódot felváltó posztmodern gondolkodás, a valóság-, érték- és életmód pluralitása. Mindez az egyén szintjén krízisekben, elbizonytalanodásban jelent meg. Az új kihívásokra az iskolai képzés nem tudta felkészíteni a felnőtteket, így a felnőtteknek egyre több kihívással, problémával kell szembesülniük a szociokulturális, társadalmi és gazdasági változások következtében is. A változások okozta kihívásokra a konstruktívista andragógia választ adhat, egy újfajta, az objektivizmussal szembenálló szubjektumorientált tanulásmóddal.

Tehát a konstruktívizmus egy újfajta lehetőség a magyar andragógia számára, hiszen ahogy Maróti Andor fogalmazott: a tanulók tapasztalatainak és gondolkodásmódjának felszínre hozása nélkül semmilyen tanítás sem lehet igazán eredményes.

Irodalomjegyzék

- Arnold R.: Lebenslanges Lernen aus der Sicht der Erwachsenenbildung. In: Achtenhagen – Lempert: Lebenslanges Lernen im Beruf, Leske und Budrich, Openladen, 2000.
- Dohmen : Lebenslanges Lernen. In: Arnold – Nolda – Nuissl: Wörterbuch Erwachsenenpädagogik, Badheilmun, Verlag Julius Klinkhardt, 2002.
- Feketéné Szakos Éva: A felnőttek tanulása és oktatása – új felfogásban Akadémia Kiadó, Budapest, 2002.
- Glaserfeld, Ernst von: Radical Constructivism. A Way of Knowing and Learning The Palmer Press, London, 1997.
- Graessner, Gernot: Authentizität – Kompetenz – Performanz. Wie werden Moderatoren als Lernvermittler wahrgenommen? Regensburg, 2002
- Graessner, Gernot: Lernen und Didaktik in Kurzveranstaltungen: Anfang und Schluss. Hrsg. Warschau, 2005.
- Jarvis, Peter: Adult and continuing education: theory and practice, Routledge (second edition), London, 1995.
- Kraiciné Szokoly Mária: Pedagógus – andragógus szerepek és kompetenciák az ezredfordulón ELTE, Budapest, 2006.
- Lendvai Ferenc – Nyíri Kristóf: A filozófia rövid története Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981
- Maróti Andor: A kultúra szétesése és az emberi lét nivellálása kihívás a felnőttoktatás számára. In: Verebényi – Magyar – Marót (szerk): Sok szemmel a felnőttoktatásról JPTE FEEFI, Pécs, 1998
- Nahalka István: Konstruktív pedagógia – új paradigma a látóhatáron Iskolakultúra, Pécs, 1997.
- Óhidy Andrea: Az élethosszig tartó tanulás és a felnőttképzés
(www.oki.hu/printerfriendly.php?tipus=cikk&kod=2006-10-31-Ohidy-Elethosszig) letöltés: 2007.07.30.
- Pethőné Nagy Csilla: Módszertani kézikönyv, Korona Kiadó, Budapest, 2005.
- Siebert, Horst: Pädagogischer Konstruktivismus, Unterschleissheim, München, 2003.
- Zrinszky László: A felnőttképzés tudománya Okker Oktatási Iroda, Budapest, 1996.
cweb.uni-bielefeld.de/home/a_graessner/login

ESZIK ZOLTÁN

Mit üzen az egészségügy átalakítása az oktatási reform tervezőinek?

Az egészségügy átalakításával kapcsolatos szakmai és társadalmi konfliktusok tapasztalatainak az elemzése tanulságokkal szolgálhat az iskolák világának megújítására törekvők körében. Vajon elkerülhetők-e hasonló konfrontációk az oktatási rendszer tervezett újraszabása során?

Az alábbiakban kísérletet teszek olyan párhuzamok felállítására, amelyek segíthetnek a két nagy társadalmi ellátó hálózat fejlődésében, működtetésében meglévő közös és eltérő jegyek figyelembe vételével bizonyos folyamatok előrejelzésében. Sietek azonban leszögezni, - ahogy a gyógyszerelési útmutatók fogalmazzak – jelentős egyéni különbségek lehetnek a hatásmechanizmusok között!

Az „egészség”-ügy a „betegség” után jön még ma is szinte mindenkinek a fejében. Áttanulmányozva az egészségbiztosításról szóló törvényeket, azok kilencvenöt százaléka a gyógyítás, azaz valamilyen romlás, veszteség, hiány, zavar stb. állapotából való helyreállításról, egy rosszul működő funkció megjavításáról szólnak. Nem pedig egy létező állapot fenntartásáról, a működőképesség megőrzéséről, sajnos.

Noha ugyan ismertek ilyen kifejezések, mint egészségbiztosítás, egészségvédelem, egészségmegőrzés, de ezek jelentésébe a legtöbben a gyógyítás, a rehabilitáció tevékenységét értik meghatározó módon. És csak tört részben az egészségkultúrát, a prevenciót, az egészséges életmódot.

Az egészségbiztosítás és a pénztárak körüli csatározások a helyes lépték megtalálására irányuló törekvésként is értelmezhetők, ha az iskola-fenntartás számára keresünk analógiát. A hazai iskolarendszer hatékony megújításának egyik korlátozó peremfeltétele az iskolakörzet-méret kialakulatlansága, szervetlensége. Egy-egy kistélepülés önmagában eszköztelen az iskolai szolgáltatások hatékony megszervezésében, megfelelő ellenőrzésében és fejlesztésében. Az angolszász országokban a *school board*¹ által menedzselte *school-district* két fontos paraméterében „tud többet” a kistérségi társulások fedőnév alatt kialakuló hazai kényszerintegrációknál. Egy-egy iskolánál jóval nagyobb szolgáltatási egységet gondolnak, épp akkorát, hogy bizonyos szakmai innovációk kidolgozását, bevezetését és hatékony alkalmazását figyelemmel lehessen kísélni, de nem túl nagyot ahhoz, hogy a társadalmi részvételre, a hatékony szülői képviseletre még, mint a fejlesztés motorjára lehessen számolni kereteik között.

¹ Iskolatanács v. Iskolaszék A "board" pl. a kanadai szóhasználatban kettős jelentésű. Egyrészt jelenti magát az intézményt, másrészt irányítási, hatásköri kifejezés *iskolakörzet* értelemben. Az oktatási ügyek irányítása az országban tartományi szinten szabályozott. A tíz tartomány és a két terület törvénykezik az oktatáspolitikával és a curriculum-mal kapcsolatban s a helyileg választott iskolatanácsok gondoskodnak az iskolai munka részletes irányításáról. Beleértve ebbe a pedagógusok alkalmazását, a tantervfejlesztést, a szülői, tanári és tanulói érdekvérvényesítés feltételeiről való gondoskodást.

Az egészségügyet – és ezzel együtt az egészségbiztosításról való közbeszédet is az egészségügyi szolgáltatók és a biztosító(k) által kisajátított területeként azonosítjuk a legtöbben! Ennek a látószög-szűkülésnek szerves velejárója lesz azután például az egészséges szülő kismama *betegként* való kezelése, és általában a betegjogok jelentőségének az alulértékelése. S ez utóbbi nem jogi, hanem súlyos szakmai, hatékonysági problémákhoz vezet. Messze az elvárható szint alatti a társadalom egészségtudata, és a saját jó létünkért való felelős gondolkodásnak, mint erőforrásnak az egészségmegőrzés szolgálatába való állítása.

Mennyiben használható ez az analógia az oktatás, képzés világában? Az oktatási jogok biztosa szokta előadását azzal kezdeni, hogy az oktatás az a közjószág, ami állami kényszer alapján működik. A modern társadalomban szinte már alig maradt olyan terület, ahol a törvények az állampolgárok számára kötelező cselekvést írnak elő. Az egyik ilyen utolsót, a besorolást a hadseregbe, a kötelező sorkatonai szolgálatot már jó pár éve eltörölték. Az iskolába azonban 18 éves korig kötelező járni, s akivel ott az állampolgár vagy az állampolgár gyereke általában a pedagógussal találkozik, aki közfeladatot lát el a nebulókra irányuló munkája során.²

Az adódó párhuzam – s ez lehet a közös kiinduló pont a további gondolatmenet-höz – a demotiváltság, a személyes érdekartikuláció szűk mezsgyéje mindkét rendszerben. Egész pontosan az a „rendszerválasz”, ahogy szolgáltatók (orvosok, tanárok) tudomásul veszik, kezelik ezt a helyzetet: „Mit várhatunk, ilyen beteg-(gyerek)-anyaggal nem lehet csodát művelni!”

Mi zajlik mindeközben azokban az országokban, ahol az egészségügy (és/vagy a szociális ellátás) sikeres „fazonigazításon” esett át? Növekszik a személyes és közösségi felelősségvállalás szerepe! Az öngondoskodás képességének a megőrzését tartják a legfontosabb szakmai fejlesztési célnak, és minden finanszírozási, szervezeti és módszertani megoldást ennek rendelnek alá!

Minőség- és hatékonyságfejlesztés = felelősség-megosztás és szolidaritás

Az iskoláknak abba a világba kell beilleszkedniük, amely a parancsok és utasítások helyét a széles körű társadalmi nyilvánossággal, a célokban és a problémák megközelítési módjában való megegyezéssel váltja fel. A jól tanító iskolák kinyitják kapuit a környezet előtt, és tényleges közreműködői szerepeket kínálnak a szülők és más külső tényezők számára. Az iskolai élet, a tanulás-támogatás leginkább igényelt eleme a „teamwork”, a csapatban való gondolkodás. Ennek fókuszában a produktív társadalmi kapcsolatoknak kell állnia.

Az iskolának – saját hatékonysága növelése érdekében – képesnek kell lenni megosztani céljait a családokkal; elérve, hogy részt vállaljanak a jobb közös végeredményért érzett felelősségből!

A fentiekből az következik, hogy az iskolarendszerrel szembeni legfontosabb követelmény napjainkban, hogy az *átlátható* legyen minden szintjén a közvélemény, a benne érintettek számára (kiemelés tőlem. EZ.). Az iskolai követelményeket és a tanulók teljesítményének értékelést olyan módon kell megfogalmazni, hogy azt a gyerekek és a szülei is értsék.

² Természetesen vannak szankcionálható kötelező tevékenységek az egészségügyben is: ilyenek ugye a közegészségügyi előírások, vagy a védőoltások. Míg az előbbiek inkább a közt, a közösséget védik, az utóbbiak indokolhatósága és igazolhatósága körül elég szenvedélyes vita folyik s nem csak a közvetlenül érintettek körében.

Minden tevékenységet – melyet az iskolarendszer irányítói, az iskolafenntartók kezdeményeznek vagy fognak át – néhány jól megragadható alapelv szellemében érdemes megtervezni:

- A minőség eszményének megfelelő tanulási környezet megteremtésének igénye hassa át a döntéshozatalt és a kínált szolgáltatásokat.
- Minden állampolgár közreműködése kívánatos ahhoz, hogy mindenki számára biztosíthassuk a megfelelő minőséget.
- A tanulmányi követelményeket és teljesítményértékelést a tanulók és szüleik által ismert fogalmakkal, képességeiknek megfelelő szinten kell megfogalmazni!

Tanulástámogató közgondolkodás

Magyarországon az elmúlt néhány évben a pedagógiai szakmai modernizáció fő irányát az ismeretközpontú oktatásból a kompetenciafejlesztés felé fordulás jelentette. S épp néhány hete, hogy egy erről szóló konferencia egyik előadója nagy visszhangot kiváltó előadásában felhívta a figyelmet arra, hogy a kompetencia hallatlanul kontextus-érzékeny kategória, s az etikai, morális elemek sem hagyhatók figyelmen kívül.³

Szinte napokon belül drasztikus bizonyítást is nyertek ezek az állítások, amikor egy kutatásból kiderült, hogy a magyar pedagógusok fejében jól megfér egymás mellett a kompetencia-alapú oktatás és a szegregáció.

Az oktatási, nevelési bizottságok, az iskolaszékek, a szülői és tanuló érdekképviseletek megszólítása, aktív közreműködése nélkül nem lehet reális alternatíva a sikeres iskola, a hatékony tanulástámogatás. Fontos ugyan, hogy a tanulót a valódi életkörülményeit tükröző iskolai tananyag vegye körül, információ-gazdag, sok eszközű környezetben, ahol a tárgyak és problémák sokaságával van módja találkozni, s amely arra szolgál, hogy cselekvő gondolkodásra és kreativitásra alapozódó releváns társadalomismerettel vértesse fel őt! De legalább annyira fontos, hogy a gyerekek és felnőttek együttes tevékenységét jelentő, különféle csoportléptékben zajló helyzetek sokfélesége járuljon hozzá a társas viselkedés szituatív elemeinek gyakorlása révén az önismeret fokozásához, növelve az empátiát és a kooperációs készséget.

Egy szerencsétlen szakmai tónust kapó érdekvédelmi (egzisztenciális) játszma a megfelelő méretű tanulócsoporthoz meghatározása az iskolákban. Feltételezhetően vannak kimutatható előnyei a minél kisebb tanulócsoporthoz való ismeretközvetítésnek, de én még sehol nem olvastam azzal kapcsolatban semmit, hogy ugyanakkor milyen kockázatok rejt magában a vég nélküli csoportbontás.⁴ Belátható, hogy életünk során számtalan, különféle méretű és összetételű szervezet és csoport tagjaiként kell „működnünk”.

Arra azonban nem lát modellt a diák – szinte a teljes iskolai karrierje során, az általános iskolától az egyetemig bezárólag –, hogy hogyan kooperálnának egymással, vagy a szervezeten kívülről bárkivel, például épp a szülőkkal a tanárok. Közöttük hogyan szerveződik, folyik a kölcsönös érdekbiszámítással, kompromisszumkereséssel, netán vitákkal terhelt „együttműködés”; lévén, hogy az iskolában töltött

³ Lóránd Ferenc, Lillafüred 2007, dec. 06.

⁴ Az egy tanárra jutó tanulók számát tekintve Magyarország vezető pozíciót foglal el, mint ahogy a munkaidő tanulók körében töltését, ill. a tanítással töltött napok számát illetően is.

idejük kilencvenöt százalékában magányos tanerő vezénylesei mellett kell („önállóan, mert szétültetek!”) dolgozniuk.

Maradva az egészségügyi áthallásoknál: Hollandiában azért fektetik a betegeket koedukált kórtermekbe, mert felismerték, hogy a férfiak kevésbé hagyják el magukat nők jelenlétében és a nők is hamarabb gyógyulnak, ha a közelben figyelmükre igényt tartó gondozható férfiak találhatók.

Ma az iskola világában három jellegzetes tanulásszervezési modellt lehet megkülönböztetni. Ezek közül az első kettővel (azt egyéni munkára alapozó és a versenyztető módszerrel) kapcsolatban mindenkinek vannak személyes élményei, a harmadik megoldás – a kooperációra építő - napjainkban szivárog át a teljesítőképes, hatékony oktatást megvalósító felébből a világnak.

Egy-egy tanulót a tevékenysége fókuszába állító, ún. *individuális* módszer előnyeivel kapcsolatban azt szokták kiemelni, hogy ez segíti a problémamegoldó képesség fejlesztését, alkalmanként nagyobb egyéni sikerélményhez vezethet, egyszerűbb tanári munkát igényel (viszonylag könnyű tanítási stratégiát kidolgozni), elmélyült munkára ad lehetőséget, pl. a tantárgyi fogalmak biztosabban elsajátíthatók, lehetőséget biztosít az egyéni haladási ütem szerinti tanulásra, s ennek révén a tanuló feltételezhetően önállóbbá válik.

Hátrányos, vagy kritikus elemei a következők lehetnek: elszigetelődéshez, beszűküléshez, megmerevedéshez vezethet, az esetleges kudarc feldolgozása nehéz, a csoportélmény hiányában a sikerben való osztozás élménye csorbul, önzésre hajlamosít, hiányzik a visszajelzés, mások segítsége, nem járul hozzá a kooperációs és konszenzus-kereső képesség fejlesztéséhez.

Amikor a *versenyztető* megoldás alkalmazása mellett érvel valaki, leginkább arra hivatkozik, hogy az élet is egy verseny, ez megoldás kitartásra ösztönöz, és erőfeszítésre készítet, segít a világos kompetenciarend felismerésében (tudom, hogy mire igen, s mire nem vagyok képes). Sikerélményt ad, általa a világ mérhetővé válik, erősíti a szabálytudatot, pontosságra, koncentrációra szoktat, hozzájárul az önmagam eladhatóságának megtapasztalásához, azaz várhatóan jobb önértékesítővé tesz.

Hátrányai is számosak: jelentős stressz-terheléssel jár, győzni csak az esélyesek fognak, s aki reménytelennek ítéli a helyzetét, könnyen feladhatja, egy oldalról károsodáshoz, más oldalról fásultsághoz vezethet, bizonytalan, vagy tisztázatlan feltételek között „élelmességre” ösztönözhet, a bekövetkező kudarcok hamar járhatnak önértékelési válsággal, s a verseny rombolhatja a csoportkohéziót.

A harmadik – az *együttműködésre építő* – megoldás alkalmazása viszonylag kevés kockázattal jár. Ismeretlensége miatt esetleg a környezet értetlensége, ellenállása kísérheti, idő- és eszközigényesebb, mint az előzőekben tárgyaltak, koncentráltabb tanári irányítást vár el, az eredmények értékelése is nehezebb. Ezzel szemben előnyei jelentősek: túl azon, hogy fejleszti az együttműködési képességet, toleranciára, empátiára és önfegyelemre nevel. Módot kínál a csoportérdekek felismerésére, ön- és mások értékeinek felismerésére, fejleszti a felelősségtudatot, tényleges közösségformáló erőként hat.

Ezek – az alábbi táblázatban összevethető – megoldások láthatóan azokkal a kulcsképessegekkel vannak kapcsolatban, amelyeket ma a gazdaság leginkább elvár az iskoláktól. Azért érvelünk az együttműködésre alapozó tanulásszervezési mód széles körű elterjesztése mellett, mert láthatóan ez kínálja a legnagyobb megtérülést mindazokkal a tulajdonságokkal, kompetenciákkal kapcsolatban, amelyek a munkaerő-piacon a helyüket meglelő, ott sikerrel helytálló munkavállalókat jellemezhetik.

Tanulásegítő módszerek

Tanulásegítő módszerek jellemzői:	Individuális	Versenyeztető	Együttműködő
teljesítmény, teljesítőképesség	nem kapcsolódik másokhoz	csak egy, vagy néhány részes lehet győztes	nagyobb egyéni és csoportos teljesítmény
pozitív személyközi kapcsolatok	független a konkrét tanulási helyzettől	negatív: akkor győzhet valaki, ha más veszít	gondoskodó, támogató és elkötelezett kapcsolatok
lelki egészség	hiányzik a közösségi megerősítés	normakényszer: nem biztos, hogy képesek legyőzni másokat	erősödő szociális kompetenciák és önértékelés

Együttműködésre építő tanulás, jelentős változást hoz a pedagógusok között és a résztvevői körben egyaránt. Azáltal, hogy a tanulók egymást segítik, támogató közösséget építenek, amelyben mindenkinek növekszik a teljesítménye. Ezentúl könnyen belátható, hogy egy csoport sokkal nehezebb feladattal bírhat meg, mint külön-külön az egyének. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az emberek 95%-át képesek megtanulni annak, amin akkor gondolkodnak, amikor másokat tanítanak. Amit ma kipróbálunk egy csoporton belül, holnap képesek leszünk egyedül is megtenni.

Amikor különböző etnikai háttérű résztvevők egy csoportban dolgoznak, megismerhetik a köztük lévő különbségeket és megtanulhatják, hogyan oldják meg együtt, közösen a társadalmi problémákat. Ezen túl fontos kiemelni, hogy a kritikus gondolkodási képességek növelése jelentős mértékben hozzájárul a tananyag megőrzéséhez szükséges képességek fejlődéséhez.

Fejlesztés vagy terápia?

Egy OECD-tanulmány⁵ hat forгатókönyvet vázol fel az iskola jövőjével kapcsolatban. A „holnap iskolái” című kötetben leírt jövőképek közül az első kettő olyannak látja az iskolát, mint ahogy az ma kinéz, csak bizonyos vonásaiban „megerősödik”. Az első, például arra a feltételezésre alapozódik, hogy *(1) hatalmas bürokratikus iskolarendszerek jönnek létre*, amelyek a bennük, vagy irányításukkal kapcsolatban foglalkoztatottak érdekeinek túlsúlya miatt, és az egyenlőség eszméjével való manipulatív játszmák alapján valójában semmiben sem változnak. A „*mindenkinek egyformán és lehetőleg minél többet ...*” elv alapján valójában továbbkonzerválják az egyenlőtlenségeket és az oktatás diszfunkcionalitását.

A következő *(2) a piaci modelleket terjeszti ki az iskolára*. Olyan mérvűvé válik az iskolák teljesítményével való elégedetlenség, hogy egyre több alternatív forrás áramlik be iskoláztatásba. A piac elvei szerint működő iskolák több értékes vonással rendelkeznek, de maga a teljes rendszer számtalan ellentmondást indukál. Erre szolgáló külön mechanizmusok nélkül például a hozzáférés lehetőségében igen szélesre nyitja az ollót. Ezzel párhuzamosan az iskolához kötődő mítoszok (közügy!) érvényessége jelentős tért veszít.

Ezek mellett, a „*mindenből csak egy kicsit másképp...*” elv mellett, léteznek az iskolák érdemi térnyerését prognosztizáló feltételezések is. Ezek egyike *(3) úgy látja az iskolákat, mint a társadalmi élet alapvető központjait*. Ebben a változatban az iskolák széles körben elismertekké válnak, és úgy tekintenek rájuk, mint a társadalmi értékválság ellen leghatásosabban fellépő intézményekre. Az iskolai oktatást olyan közjóként értékeli, ami megérdemli a megbecsülést és a társadalmi rangot.

⁵ Schooling for tomorrow: Trends and scenarios. (A holnap iskolái, trendek és forгатókönyvek.) Párizs, 2000. OECD.

Fontos elem ebben a modellben, hogy az egyéni tanulásról a hangsúly az iskola szociális szerepére esik. Ahogy az egyik szerző fogalmaz: az iskolák *szociális horgonyként* megállítják a közösség erózióját.⁶ Az iskolák helyi jellegzetességei felerősödnek, és kifejezetten támogatják a gyengébb közösségeket.

Az újra-iskolászítási koncepció jegyében fogant (4) foratókönyv fejlett, sokeszközű *tanulási laboratóriumként tekint az iskolára*. A tudás, a kísérletezés, az innováció válik a legfontosabb tevékenységgé. Ebben a modellben mindenki sokat és sokfélét tanul, változatos körülmények között, de alapvetően megfelelő, még inkább jó feltételek mellett. Erős politikai és pénzügyi támogatás ad presztízst az oktatási lobbinak, és a tudásközpontok szerepét betöltő iskolák differenciált profilok mentén számos területen húzóerőt gyakorolnak, a gazdaságtól a tudományos közéletig.

Az „iskolátlantított” jövőképek közül az egyik szintén a tanulást állítja a fókuszba, de az a kiinduló pontja, hogy ebben nincs szükség a rossz hatékonysággal, drágán működő iskolákra. (5) A *tanulási hálózatok és az e hálózatokon alapuló társadalom* ideája a számítástechnika, az információtechnológia robbanásszerű fejlődését alapul véve, az igazán fontos tudás forrásaként már nem számol az iskolával. Minden megtalálható a világhálón, elég csak odaterelni a gyerekeket, s a lehető leg hamarabb olyan tudásokkal töltkezzenek fel, hogy hozzájuk járnak majd az öregebbek tanulni.

A kötetben leírt utolsó verzió a legkevésbé hipotetikus. Egyszerűen számol annak a ténynek a következményeivel, ami már ma is több fejlett ország mindennapi gondja: (6) *az állandósuló tanárhiánnyal*. Egyre kevésbé lesz vonzó a nagy stresszrel járó, rosszul fizetett, kevés megbecsülést hozó tanári munka. A kivonulás indulhat szakterületek felől (számítástechnika, idegen nyelvek, természettudományok stb.), de az elnéptelenedés lehet területi alapú is (apró falvak, lemaradó régiók stb.)

Jobbra át vagy balra át?

Első pillantásra ezek a hipotézisek nem hordoznak direkt politikai mondanivalót, de ha alaposabban megvizsgáljuk őket, a bemutatott tendenciák megfeleltethetők bizonyos ideológiai előfeltevéseknek. Fel lehet tenni a kérdést: „*Miért érdemes energiát fleccelni egyáltalán ideológiai szempontok vizsgálatába?*” Azt gondolom, hogyha társadalmi párbeszédben az emberek széles rétegeit kell megnyerni egy fontos közügy számára, ha azt szeretnénk, hogy családok, szakmai és települési közösségek változtassanak hozzáállásukon, ha rá akarjuk őket venni valamilyen cselekvésre, akkor fontos a „tisztá beszéd”, a kiinduló tétel és a célok egyértelmű megjelölése.

Irányzat, világkép	Konzervatív	Liberális	Szociáldemokrata
<i>Alapértékek</i>	–a család, haza, isten, –a hagyományok tisztelete, tekintélyelvűség	–a tudás, az autonóm személyiség és a választás szabadsága	–a helyi közösség, a lemaradók támogatása, és a szolidaritás
<i>Lehetséges modellek</i>	–bürokratikus iskola-rendszerek –növekvő tanárhiány	–piaci modell –tanulási laboratórium –tanulási hálózatok –növekvő tanárhiány	–a társadalmi élet középpontja az iskola –növekvő tanárhiány

⁶ Kennedy K.J. A new century and the challenges it brings for young people (Egy új század kihívásai a fiatalok számára) Párizs, 2001, OECD.

Épp az egészségügyi reform körüli frazeológiai mismásolás: „*megmarad a szolidaritási elv, a kockázatközösség, csak...*” jelzi, hogy az embereket nem lehet a változások melletti elkötelezettségre rávenni; mert nem látják, látjuk világosan: tőlünk miért, és milyen magatartást kíván a reform! Az eddigi kommunikációval sikerült a legfelső páholyba száműzni a teljes magyar társadalmat, a kakasülőről szemléljük az előadást, s örülünk, hogy oda már háromszáz forintért lehet jegyet váltani!

Az iskolák teljesítményével való elégedetlenség hatásai

A gyermekeink jövőjéért érzett felelősség számít annyira erős motívumnak, hogy az emberek – a saját eszközeikkel átfogható léptékben - egyéni, családi, települési szinten megoldásokat keresnek a lassan válsággá mélyülő helyzet megoldására. Az egyéni stratégiák közvetett hatásai az alábbiakban mutatkoznak meg:

- egyre több alternatív forrás áramlik be iskoláztatásba,
- az iskolához kötődő mítoszok (közügy!) érvényessége is jelentős tért veszít,
- iskolahálózat hatékonysága növekszik, de ez nem jár együtt az eredményesség hasonló tempóban való növekedésével.

Az alternatív források egy része – hasonlóan, mint a hálapénz az egészségügyben – a nyilvánosság számára nem átlátható módon, az oktatási szolgáltatás viszonylag jól körülhatárolható körét gazdagítja. (Magánórák és különfoglalkozások.) Más részük – a korábbi liberális szabályozásnak köszönhetően – nyilvánosan követhetően egészíti ki, esetenként téríti el az oktatási szolgáltatók viselkedését: vö.: fizetős képzések a felsőoktatásban.

Súlyosabb az a következmény azonban, ami az iskola mítoszának szétrombolásával jár. Ebben a vonatkozásban az iskola elérkezett a hazai labdarúgás színvonalára, hiteltelen és az emberek számára követhetetlen intézkedések jelennek meg az egyedül üdvözítő megoldások köntösében, hogy rövid időn belül kiderüljön: a megoldatlan problémák listája nem hogy szűkülne, hanem egyre bővül.

Az sem javít ezen a megítélésen, hogy mindeközben sikerült néhány területen gazdaságosabbá formálni az oktatási intézményeket, a legkiugróbb teljesítmény-maradások lefaragásával: IC-professzorok, kiegészítő normatívák átvilágítása. Ebben a szakmai törekvésben sincs azonban sok köszönet, mert hiányzik mögüle a stakeholderekkel, az érintettekkel való érdemi párbeszédre való törekvésnek még a látszata is.

Ahhoz kevés a társadalmi muníció, hogy ki lehessen mondani: *Itt az ideje az oktatással kapcsolatos tehervállalás újraszabásának: lehetőleg az viselje a tanulás-tanítás költségeit, aki a legtöbbet fog ebből profitálni, azaz maguk a tanulók, vagy családjaik!* Pedig a költségérzékenység a felelős hozzájárulás egyik legerősebb motorja, ezt Anglia és Ausztrália, Új-Zéland oktatási rendszerének látványos, az állampolgárok és a nemzetközi közvélemény előtt is visszaigazolt teljesítményei bizonyítják. A fizető tanulók többet és komolyabban tanulnak, mint azok, akik számára nem válik átláthatóvá, hogy mennyibe is kerül iskoláztatásuk. A rendszer gyenge pontja: nem mindenki indul azonos startvonalról; anyagi értelemben, vagy képességeit illetően!

Mindenki fontos!

Érdemi – és jól látható – változást a legkritikusabb háttérű, legtöbb segítséget igénylő tanulók esetében lehet elérni. Ehhez szolidaritásra, összefogásra van szükség és arra, hogy az iskolával szemben nem az állami elvárásoknak, és nem általában a társadalmi elvárásoknak a kielégítését kell célként kitűzni, hanem minden esetben az

iskola fenntartójának és az iskolát igénybe vevő családoknak az igényeit! Ez nem mond azonban ellent annak a követelménynek, amit fentebb hangsúlyoztam: nincs fontosabb, mint *a felelős helyzet fenntartása!*

Vannak eszközök és módszerek az iskoláztatáshoz kapcsolódó szabad anyagi tehervállalás feltételeinek biztosítására: vocher, oktatási bon, bébikötvény. De ezek mellett, s még inkább ezeket megelőzően a legfontosabb, amit az államnak tennie kell: a születést megelőző s azt követő első években a gyerekeknek és szüleiknek nyújtható támogatások megerősítése!

A Biztos Kezdet (Sure Start) program célja az Egyesült Királyságban, hogy a körülményeiben meglévő hátrányok miatt lehetőleg egyetlen gyerek se kezdje iskolai karrierjét képletes és tényleges értelemben a hátsó padból, integrálják a helyben elérhető összes személyes és közösségi erőforrást, szakmai potenciált, hogy a gyermekek testi, lelki és szociális fejlődésükhöz minden szükséges támogatást megkapjanak a lehető legkorábban.

Várhatóan a közeljövőben nem lesz módunk látványos sikereket ünnepelni az oktatási intézményrendszerben, de jelentős áttörés következhet be – és itt a döntő változás – a tanulás-támogatással kapcsolatban *elfogadóvá* és *támogatóvá* váló *közgondolkodásban*. Az iskolák egyre eredményesebb munkája a tanulási környezetről való gondoskodásra kell, hogy fókuszáljon, tevékenységükkel, működésükkel példát kell mutatniuk, hogy mindenki képes fejlődni és nincs eleve vesztes vagy győztes ebben a programban.

Egy vonzó vízió három legfontosabb pillére

- Az emberek sokat és szívesen tanulnak
- Meglévő tapasztalataikat könnyen be tudják váltani elismert képzettségekbe.
- Szakmát tanulni, újra tanulni, vagy szakmát váltani – ehhez vonzó, rugalmas feltételek állnak rendelkezésre.

A *jól tanító iskola ideája* a továbbiakban nem az lesz, hogy ott sokat – más iskolákkal összevetve nagyon sokat – tanulnak a diákok, hanem az, hogy az iskola megszeretteti a gyerekekkel a tanulást azzal, hogy tanulni tanítja meg diákjait. Az önrányító tanulás, (az ún. self-directed learning), az önképzés potenciálja lesz a képzés legfontosabb minőség-, és teljesítménymutatója.

CSIZMADIA GÁBOR

A földrajzi térségek és a Bologna-változások következményei

Magyarország politikai értelemben sok szállal kötődik az atlanti közösséghez, de ott van más térségek gazdasági, üzleti sodrában is. Nyitott gazdaságú országgént, itt, a kontinens közepén közvetlenül érezzük a globalizáció lüktetését. Érdeklünk az, hogy a gazdasági fejlődés és modernizáció érdekében növeljük a hazai teljesítményeket a piaci sikerek érdekében.

A földrajzi meghatározottság adta befolyásolást szükséges figyelembe vennünk. Az egyes nemzetállamok teljesítményeinek összehasonlító elemzése a társadalmi-gazdasági folyamatok teljességéből, kölcsön-kapcsolataiból, szinergikus hatásaiból kiinduló *holisztikus megközelítési stratégiák* fontosságát domborítja ki. A nemzeti célrendszer középpontjába állítandó versenyképesség az elméletileg taglalt közvetlen pénzügyi-költség-gazdálkodási összetevők mellett a humán, fizikai és adminisztratív infrastruktúra, az átfogó társadalmi innovativitás, a környezetvédelem és a biztonság dimenzióira épül.

A Bologna-folyamat európai oktatási/képzési egyesítési intézkedései a humán infrastruktúra viszonylag gyors átrendeződését eredményezték Magyarországon. A földrajzi Európa versenyhelyzetét befolyásoló tényezők hatásmechanizmusa minden országra változtatási kényszert hozott.

A humán infrastruktúra, illetve a *humán erőforrások* versenyképessége maga is összetett fogalom. Sűríti a lakosság képzettségének, egészségügyi állapotának, erkölcsi értékrendjének, motiváltságának gyakorta nem vagy csak nehezen mérhető mutatóit. Közhelyszámba menő megállapítás, hogy jó teljesítményeket csak megfelelően képzett, ösztönzött, jó egészségi állapotú és erkölcsiségű munkaerő nyújthat. A globális és regionális integrálódás szükségessé teszi a szellemi tőkefelhalmozás folyamatos növelését, a nemzeti képzési rendszerek nemzetközi elismertetéséhez szükséges fejlesztéseket, nemzetközi közoktatási, szakképzési, felsőoktatási programokban való részvételt, a teljesítményi értékrend és magatartási normarendszer átvételét.

A tudásalapú, exportvezérelt gazdasági növekedés elválaszthatatlan a szakosodástól és a külkereskedelmi cserearányok javításától, s ebből adódóan a világpiacon dinamikus szakképzettség-igényes, s különösen kutatás-fejlesztés igényes termékek termelési és exportarányának növelésétől.

Önmagában a Bologna-folyamat a szervezeti és tartalmi formákon túl magával hozza a földrajzi térséget átfogóan megnyitó műszaki-tudományos környezet fejlettsége következményeit. Ez nagyjelentőségű a korszerű tevékenységek művelése, illetve az egyes országok anyagi és szellemi tőkevonzási képességének alakítása szempontjából.

A Bologna-alapképzés és a -leágazások az eddiginél egységesebb alapozást (szakirányban is) nyújtanak. Ugyanakkor lehetővé teszik a stratégiai gazdasági,

társadalmi „főirányokban” történő aktív képzést, továbbképzést. A tudásintenzív kultúrákban kialakult gyorsuló ütemű termékváltás az elmaradott infrastruktúrájú területeket eleve kizárja a korszerű tevékenységeket meghonosító tőkeáramlásokból. Itt az infrastruktúrák (pl. más képzésszerkezet) kiépítésének időigényessége nagyobb, mint a műszaki életgörbe felfutó szakasza. A jövőbeni tőkeabszorpciós képesség előzetes oktatási fejlesztéseket követel. A legutóbbi két évtized tőkeáramlási irányai egyértelműen jelzik, hogy a kitermelő ágazatoktól eltérően a tudásintenzív ágazatokban a tőke az infrastrukturális fejlődés nyomvonalát követi, s a fejlett területekre koncentrálódik. Ennek egységes európai „kezelhetőségét” tűzte ki az uniós fejlesztési politika.

A XXI. század hálózati világgazdaságában a szerkezeti átalakulás különösen a mikroelektronikai bázisú technológiaváltáshoz kötődik. A távközlés és az informatika gazdasági súlyának növekedése mellett a korábban nemzeti keretek között kifejlesztett infrastrukturális hálózatok mindinkább regionális vagy globális rendszerek részeivé válnak. A csatlakozás a nemzetközi hálózatokhoz, illetve az ezekkel összehangolt fejlesztés ma már globális versenyképességi követelmény. Ez magával vonja azt is, hogy a csatlakozók vagy szándékozók hasonló oktatásszerkezettel lépjenek kapcsolatba egymással, megteremtve a konvertálhatóság és a mobilizáció lehetőségét.

A globális gazdaságban mind fontosabb versenyképességi tényező az egyes földrajzi térségek, országok *adminisztratív* versenyképessége. A nemzetállamokban történelmileg kialakult államigazgatás ma nehezen birkózik a globalizálódás új típusú problémáival. Ugyanakkor a globális és regionális együttműködés hosszabb ideje keresi a választ jelenlegi irányítási deficit felszámolásához, korszerű igazgatási keretek kialakításához. A reálgazdasági folyamatok oldaláról az ipar utáni társadalmi-gazdasági formáció kialakulása, a nem-termelő tevékenységek túlsúlya, a ráfordítások és megtérülések színterének növekvő mértékű szétválasztása s az ebből fakadó externáliák jelentőségének növekedése, a környezetvédelmi, biztonsági, szellemi tőkefelhalmozási, irányítástechnikai problémák méreteinek nagyobbodása módosítja a nemzetállami irányításról korábban kialakított szerepfelfogást.

A globalizáció ma nem választási lehetőség, hanem létező realitás.

Ehhez különösen a külgazdaság-érzékeny kis országoknak kell alkalmazkodniuk kormányzati, oktatási, vállalatgazdasági és egyéni szinten. A túléléshez és felzárkózáshoz szükséges átfogó társadalmi versenyképesség sokféle követelményének teljesítése széles sávon ütközik az erőforrások korlátaiba. Kétkelhetünk-e tehát abban, hogy a jövőalapozási folyamat koncepcionális megalapozásában, célrendszerének és eszközhasználatának stratégiai mérlegelésében különleges szerep és felelősség hárul az erőforrások szűkössége által életre hívott (Bologna-)képzési szerkezetre? Elsősorban az egyetemekre és a hálózatosodó képzési rendszerre, amely földrajzi térségeken túl biztosítja a globális világban való helytállást az informatikai rendszerek birtokában.

ZÁDORI IVÁN

Európai szigetek és szigetrégiók: Európa perifériáján?

Az európai szigetek és szigetrégiók jelentős része az uniós dokumentumokban legtöbbször elmaradott, hátrányos, strukturális problémákkal küzdő területeknek tekintett, ahol leginkább e területek gazdaságának sérülékenysége, a megfelelő infrastruktúra hiánya, a szociális és közszolgáltatások gyengesége, az energiafüggőség, a természeti környezet sérülékenysége, illetve a méretgazdaságosságból fakadó problémák kerülnek kiemelésre. A 286 európai sziget jellegű régióra¹ vonatkozó vizsgálat alapján néhány kivételtől eltekintve a szigetek gazdasági és szociális helyzete rosszabbnak bizonyult azoknak az országoknak az átlagához képest, amelyekhez tartoznak. A szigetek az egy főre jutó GDP általában alatta marad az országos átlagoknak, bár ez nem azt jelenti, hogy az adott tagországban feltétlenül itt tapasztalhatók a legrosszabb teljesítmények, másrészt nem minden terület helyzete tekinthető „tragikusnak”, 2002-ben a 2004-es bővítés előtti 21 európai sziget-régió GDP-je 3 esetben haladta meg EU 15-ök átlag GDP-jét, méghozzá a Baleár-szigetek, Åland és Shetland esetében.² A 21 sziget-régió kivül érdemes még említést tenni azokról a területekről is, amelyek ugyan EU tagországok „felségterületei”, de nem EU tagok. Ezen szigetek egy része földrajzilag Európához tartozik (Feröer-szigetek, Guersey, Jersey, Man-sziget), másik, lényegesen nagyobb része pedig elsősorban Közép-, és Észak-Amerikában, valamint a Csendes-óceánon található, az európai anyaországokkal való kapcsolataikat pedig az esetek többségében sajátos föderalisztikus viszonyrendszer és az autonómia különböző fokai jellemzik.

Az európai regionális politikát tekintve az Európai Bizottság az állandó természeti és strukturális hátrányoktól sújtott régiók problémáit kiemelt kérdésként kezeli, lehetőség szerint kiiktatva azon társadalmi-gazdasági, történelmi, fizikai vagy természeti tényezőket, amelyek fékezik egyes területek versenyképességét és akadályozzák fejlődésüket.³ Intézményi szempontból a szigetekről világos említést tesznek a szerződések (Maastrichti Szerződés, 154. cikk, Amszterdami Szerződés, 158. cikk, ill. az Amszterdami Szerződéshez csatolt 30. sz. nyilatkozat), amelyek elismerik, hogy a szigeti jelleggel járó strukturális hátrányok súlyosan akadályozzák a

¹ Az Eurostat által a sziget meghatározásához alkalmazott öt ismérvtől a következő: a sziget területe legalább 1 km² legyen, a sziget és a szárazföld közötti távolság legalább 1 km, az állandó lakosok száma legalább 50 fő, a sziget és a szárazföld között nem lehet állandó kapcsolat, valamint az érintett szigeten nem található uniós ország fővárosa.

² Off The Coast of Europe. Study undertaken by Eurisles on the initiative of the Islands Commission of CPMR, 2002 http://www.eurisles.com/strategie/Sommaire_EN.htm

³ ECO/137 Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság: Vélemény a strukturális hátrányoktól sújtott régiókról. „Hogyan biztosítható az állandó természeti és strukturális hátrányoktól sújtott régiók jobb integrációja?” Brüsszel, 2005. február 10.

http://eescopinions.eesc.europa.eu/viewdoc.aspx?doc=/esppub1/esp_public/ces/eco/eco137/hu/ces140-2005_ac_hu.doc

sziget jellegű régiók gazdasági és szociális fejlődését, s ennek megfelelően – a belső piacba egyenlő feltételekkel történő integrációjuk érdekében – közösségi szintű jogi intézkedések meghozatalát ajánlják minden indokolt esetben.⁴ Az unión belül léteznek olyan területek is, amelyek szigetek és hegyvidéki területek egyszerre, bár a kritikus pontok elismerése megtörtént, de ugyanakkor nincs átfogó, megfelelően strukturált uniós politika, amely ezen területek problémáit kezelné. A szigetterületekhez képest a hegyvidéki területek kérdése egyébként sokkal „kritikusabb” az EU szempontjából, mivel a hegyvidéki területek a 2004-es bővítés előtt az Unió területének kb. 40%-át tették ki, ahol körülbelül 66,8 millió ember élt (az EU akkori lakosságának 17,8%-a). Az EGSZB irányelvei egyébként jól mutatják, hogy milyen az általános szemlélet az európai szigetekkel kapcsolatban⁵:

- Az első elv az „*állandóság*” elve, tartósnak feltételezve azon földrajzi és gazdasági-társadalmi hátrányokat, amelyek a szigeteket érintik.
- A második elv a „*pozitív diszkrimináció*” elve. Ez azt jelenti, hogy az egyes területek számára a folyamatosan jelentkező hátrányok ellensúlyozása céljából hozott intézkedések nem tekinthetők jogtalan előnyöknek, hanem éppen arra szolgálnak, hogy egyenlő (vagy egyenlőbb) esélyeket teremtsenek.
- Végül a harmadik elv az „*arányosság*” elve, mivel az állandó hátrányoktól sújtott területek helyzete más és más, ezért az intézkedéseknek és beavatkozásoknak is az adott szituációhoz kell illeszkedniük. Az állandó hátrányoktól sújtott régiók érdekeit szolgáló pozitív megkülönböztetés akkor lehet tehát indokolt, ha ténylegesen is a korlátok felszámolására és megszüntetésére irányul.

A közösségi és nemzeti politikák támogatásával az elmúlt időszakban több program indult e területek fenntartható – és speciális sajátosságaikra alapozó – fejlődésének biztosítása érdekében. A gazdaságfejlesztési programok elsősorban a diverzifikációs lehetőségek támogatásával, és az alkalmazkodási képesség fokozásával kapcsolatosak, különösen olyan esetekben, ahol a gazdaság tipikusan egyszektoros, és természetesen itt is felbukkan a magyar területfejlesztési gyakorlatból is ismert „univerzális” megoldási lehetőségek köre, mint a fenntartható vidékfejlesztés, a turizmus, kis- és középvállalkozások fejlesztése, a helyi gazdaság élénkítése stb. Az európai szigeteket vizsgálva azonban néhány korábban említett nem tipikus példa is nyomon követhető, ahol az egyes szigetek akár hosszabb távon is képesek voltak kedvező eredményeket produkálni különleges földrajzi pozícióik, kedvező erőforrásaik kihasználásával és menedzselésével. A következőkben ezek a „sikertörténetek” kerülnek röviden bemutatásra, ahol az egyes szigetek gazdasági teljesítménye az európai uniós átlagot meghaladja.

ÅLAND-SZIGETEK, Finnország svéd nyelvű tartománya Svédországtól keletre, Finnországtól délnyugatra, Stockholmtól körülbelül 65 mérföldre helyezkedik el. A szigetcsoport több mint 6500 szigetből, szigetcskéből áll, mintegy 572 négyzetmérföldnyi területen. A fő szigeten (Fasta Åland) az összterület mintegy 70%-án a 26.000 fős népesség 90%-a él.⁶ A lakosság 92%-a svéd, 5%-a finn anyanyelvű ålandi.⁷

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Åland in Brief <http://www.aland.ax/404.pbs>

⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Åland>

A szigeteken ie. 5000 körül jelentek meg az első vadászó, halászó csoportok, de csak ie. 3. évezredtől figyelhető meg a permanens emberi jelenlét és tekinthető Åland folyamatosan lakottnak. Ie. 400 – isz. 500 közötti periódusban az időjárás kedvezőtlenebbé válásával a népességszám nagymértékben lecsökkent, csak az időszak végétől figyelhető meg jelentősebb növekedés, elsősorban az egyre intenzívebbé váló viking expanzióknak köszönhetően. Åland sajátos földrajzi elhelyezkedése miatt a kereskedelmi kapcsolatoknak, elsősorban a közvetítő kereskedelemnek már a korai időszakától kezdődően kitüntetett szerepe volt. A 13. században Åland és Finnország a svéd korona része lett, többé-kevésbé önálló adminisztrációval. A terület ütközőzóna volta miatt a fegyveres konfliktusok folyamatosan jelentkeztek az elkövetkező századokban: a 16. században például a dán-svéd konfliktusok nehezítették az életet a szigeteken, majd később a svéd-orosz háborúskodások miatt szenvedett sokat a lakosság. Svédország 1809-ben az 1808–1809-es svéd-orosz háborút lezáró fredrikshamni béke rendelkezéseinek megfelelően kénytelen volt lemondani Ålandról és Finnországról Oroszország javára. Az oroszok a szigeteket a Finn Nagyhercegséghez csatolták, és katonailag is megerősítették a stratégiaileg rendkívül értékes helyen fekvő területet. A krími háborút követően a háborút lezáró párizsi békeszerződés értelmében Åland demilitarizált területté vált.

Amikor 1917-ben Oroszország széthullása megkezdődött, Åland vezetői titkos tanácskozást tartottak, ahol elhatározták, hogy a svéd anyaországhoz kívánnak csatlakozni, majd petíciót juttattak el a svéd királyhoz és a kormányhoz. 1917. decemberében megalakult független Finnország, az új köztársaság azonban nem támogatta az ålandiak kezdeményezését, ugyanakkor széleskörű autonómiát ígért a létrejött új állam keretei között, amit viszont a szigetek képviselői nem fogadtak el. Az „ålandi kérdés” néven elhíresült konfliktus nemzetközi jelentősége miatt hamarosan az újonnan létrejött Népszövetség látó, illetve hatáskörébe került.⁸ 1921 júniusában a Népszövetség egy kompromisszumos megoldást vázolt föl a háromszereplős konfliktus kezelésére, melyet az érintett felek végül elfogadtak: Finnországnál maradt Åland, de cserébe garantálnia kell a szigetek svéd kultúráját, nyelvét, és a saját önkormányzatiság biztosítására vonatkozó ígéretét, amit a szigetnek még 1920-ban ajánlottak fel. A döntést kiegészítette egy finn-svéd egyezmény, az ún. Autonómia Törvény, amely további garanciákat tartalmazott a szigetek autonómiájára, demilitarizációjára és semlegességére vonatkozóan. A népszövetségi elképzelések elfogadása után Åland gyorsan megválasztotta a saját parlamentjét, amely 1922. június 9-től megkezdte a működését.⁹

Az Autonómia-törvény értelmében saját, szigeti hatáskörű ügynek tekinthető a helyi költségvetés, az oktatás, a kultúra, a helyi épített örökség védelme, az egészségügyi ellátás, a természeti környezettel kapcsolatos kérdések köre, az ipar, a helyi szállítás, a helyi önkormányzat, a postai szolgáltatások, a kommunikáció, a rádió és televízió, közös azonban a külügy, a polgári és büntetőjog legnagyobb része, a bírósági rendszer, vámok, valamint az állami adórendszer. A 30 fős parlamentet 4 évente választják, a helyi politikai erők „függetlenek”, nem a finn pártok helyi tagszervezetei. Az ålandiak saját képviselővel is rendelkeznek a finn parlamentben. Az ålandi parlament által elfogadott törvényeket a finn köztársasági elnöknek is engedélyeznie kell, aki csak két esetben élhet vétőjoggal: ha a parlament túllépte az autonómia

⁸ Lindström, B. (2000), 107. p.

⁹ Åland in Brief <http://www.aland.ax/404.pbs>

kereteit, illetve abban az esetben, ha az adott törvény Finnország külső vagy belső biztonságát veszélyeztetné. A finn kormány képviselője a kormányzó, akit a finn elnök jelöl.¹⁰

Az Autonomia törvény értelmében a svéd az egyetlen hivatalos nyelv a szigeteken, a közoktatás nyelve szintén svéd. 1970 óta Åland képviselteti magát az Északi Tanácsban, amelybe két képviselőt a parlament, két képviselőt a kormány delegál. Åland az Északi Miniszterek Tanácsának működésében is részt vesz. A külügyek nincsenek szigeti hatáskörben az Autonomia-törvény értelmében, ugyanakkor olyan ügyekben, ahol Finnország és Åland közösen érintett egy-egy nemzetközi kérdésben, az egyes döntésekhez az ålandi parlament jóváhagyása szükséges. Így például, amikor Finnország 1995-ben az Európai Unióhoz csatlakozott, a szigetek csatlakozása a parlament beleegyezésétől függött. Két népszavazás is történt ez ügyben, a parlament pedig kitartott azon álláspontja mellett, hogy Åland kapcsolata az EU-val csak speciális szabályok, különleges elbánás alapján történhet meg. Ez a speciális protokoll, ami része a finn csatlakozási szerződésnek, Åland-ot „harmadik területként” kezeli, és megerősíti Åland speciális státuszát a nemzetközi törvényeknek megfelelően.¹¹ Åland része ugyan az Európai Uniónak, néhány fontos kérdésben azonban kivételes jogállással rendelkezik. A nem-ålandiak ingatlanszerzési és vállalkozási joga korlátozott a szigeteken, és Åland nem tagja az EU vámuniójának sem. Ez utóbbi azt jelenti, hogy Åland adózási szempontból „harmadik országnak” minősül, továbbra is lehetővé téve például a Svédország és Finnország között közlekedő kompokon az adómentes árusítást.

Åland jelentősen függ a környező országokkal való kereskedelmi kapcsolatoktól. Finnország déli része, illetve a stockholmi régió között „félúton” elhelyezkedő szigetek helyzete nagyon kedvező, ugyanakkor érzékeny is a két említett területen tapasztalható gazdasági ingadozásokra. Megközelítően 2600 üzleti vállalkozás van a szigeteken, ebből körülbelül 700 mezőgazdasági vállalkozásként működik. „Nagy” cégnek 20 vállalat tekinthető: hajózási vállalatok, bankok és biztosítótársaságok rendelkeznek, több mint 50 munkavállalóval, ugyanakkor a vállalkozások 90%-a 10 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztat, és közülük sok az egyszemélyes vállalkozás.

Åland gazdaságában meghatározó a szolgáltató szektor, a foglalkoztatottak 70%-a és a GDP 80%-a e szektorhoz kötődik. A szolgáltatásokon belül különösen a tengerrel, hajózással kapcsolatos üzleti vállalkozások köre tekinthető jelentősnek, amely a GDP 40%-át produkálja.¹² A hajózási vállalkozások munkaerő-szükséglete jóval meghaladja a rendelkezésre álló erőforrásokat, a hiányzó munkaerőt növekvő számú finn, svéd, valamint a balti köztársaságokból származó munkavállalók pótolják a szektorban. A szolgáltatások másik meghatározó területe az egyre komolyabb szerepet játszó turizmus, amely a szigetek elérhetőségének, megközelíthetőségének javulásával lódul meg igazán. A szomszédos területek és Åland közötti gyakori kompjáratok évente megközelítően 1,8 millió utast szállítanak a szigetekre. A látogatók jelentős része nem tölt hosszú időt Ålandon és még aznap visszatér, de évről évre növekszik azok száma, akik hosszabb időt töltenek el a szigeteken, ami megközelítően 540.000 vendégéjszakát jelent évente. Åland hoteli és szállodái 2600 ágyhellyel rendelkeznek, és több mint 2000 nyaralóház is található a szigeteken. További

¹⁰ Uo.

¹¹ Lindström, B. (2000), 117. p.

¹² Lindström, B. (2000), 113. p.

fontos kínálati elemként jelenik meg az a 20 vendégkikötő, amely a saját hajókkal és motorcsónakokkal érkezőknek biztosít kedvező feltételeket. Ålandon az ipari tevékenységek nem tekinthetők szignifikánsnak, ugyanakkor a szigeteken található magas színvonalú műanyagipar, némi bútóipar, és elektronikai ipar is. Mezőgazdasági tevékenységek nem jelentősek, elsősorban a helyi igényeket képesek kielégíteni, meghatározó haszonnövényként hagyma, kínai kel, krumpli, alma és a cukorrépa tekinthető fontosnak. A halászat esetében hasonló a helyzet, elsősorban a helyi igények kielégítése figyelhető meg.

A munkanélküliségi ráta alacsony, jelenleg 1,8%, hosszú idő óta nincsenek igazán munkaerőpiaci és foglalkoztatási zavarok, ugyanakkor a nyári szezonban a megfelelő szolgáltatások biztosítása csak külső, szezonális munkavállalók bevonásával lehetséges. A népesség külső forrásból történő növekedését a letelepedéssel kapcsolatos szabályok korlátozzák. A „letelepedési jog” születéskor jár, abban az esetben, ha az adott egyén bármelyik szülője rendelkezik vele. E joggal rendelkezők választhatók és választhatók, tulajdont szerezhetnek, illetve üzleti tevékenységet folytathatnak Ålandon. Azok az egyének, akik már 5 évet éltek a szigeteken, és megfelelő szinten beszélnek svédül, folyamodhatnak a státuszért, feltéve, ha finn állampolgárok. A helyi kormányzat bizonyos esetekben ettől eltérhet, általában abban az esetben, ha a jelentkező ingatlant kíván szerezni, illetve üzleti vállalkozást akar indítani. Ugyanakkor azok, akik 5 évet meghaladó időszakot a szigeten kívül töltenek, elvesztik e státuszt.

Az oktatási rendszer működtetője a helyi önkormányzatok, a 9 éves alapoktatásban az angol nyelv kötelező, míg a finn, ill. egyéb nyelvek választhatók. A 16 éves önkormányzat nem csupán alapfokú oktatást biztosít, hanem középiskolákat is fenntart, a gyerekeknek így nem kell elmenniük más területekre, helyben is el tudják végezni az általános és középiskolát is. Ålandon lehetőség nyílik főiskolai, illetve posztsekunder képzésekre is hajózás, kereskedelem, egészségügy, turizmus, helyi gazdasági, gazdálkodási ismeretek, mezőgazdaság ismeretek területén, amely a helyi munkaerőpiaci igények kielégítéséhez nagymértékben hozzájárul, illetve felkészíti a hallgatókat a további egyetemi tanulmányok folytatására. Egyetemi szintű képzés nincs Ålandon, a hallgatók nagy része jellemzően svédországi és finnországi egyetemeken tanul tovább.

A szigetek több szempontból is modell-értékűek, elsősorban a nemzetiségi kérdés normális, fegyveres konfliktus nélküli kezelésének iskolapéldájaként jelenik meg Åland a szakirodalomban. A speciális földrajzi elhelyezkedésből fakadó ütközőzóna-problémakör sajátos megoldása az I. világháború után a szigetek széleskörű autonómiáját eredményezte, amely alkalmasnak bizonyult arra, hogy Åland az így szerzett előnyöket megfelelő módon menedzselve és a különleges szabályokat kihasználva egyes tevékenységekben, elsősorban hajózási, biztosítási szolgáltatásokban versenyképes kínálatot teremtsen, és kedvező életminőséget biztosítson a szigetlakók számára.

SHETLAND Skócia partjaitól északkeletre, az Orkney-szigetektől északkeletre, a Feröer-szigetektől pedig 280 kilométernyire fekszik. A fősziget 967 km², a szigetcsoport összterülete 1466 km², 21.900 fő lakossággal és viszonylag alacsony, 15 fő/km²-es népsűrűséggel.¹³

¹³ <http://www.shetland.gov.uk/business-jobs/EconomicDevelopment.asp>

Shetland benépesülése ie. 3000 körül kezdődött meg, az első lakosok szarvasmarhatartással és mezőgazdasági tevékenységekkel foglalkoztak. Shetland később a piktkirályság része lett, majd a 9. század végétől a vikingek fennhatósága alá került. A viking kolonizáció hasonlóan Åland esetéhez, a skandináv területek túlnépesedésével és a megművelhető területek hiányával függött össze, melynek eredményeképpen a vikingek gyakorlatilag egész Észak-Európát kolonizálták, az Ibériai-félszigettől kezdve Normandiáig, Skóciától Shetlandon át Orkney-szigetekig. Amíg a dánok inkább a „lakottabb” angol és francia területek felé terjeszkedtek, addig a norvégok leginkább az északi, illetve a nyugati irányokat preferálták, a svédek esetében pedig a keleti, délkeleti terjeszkedés volt megfigyelhető. Shetland esetében a viking kolonizáció a korábbi piktklakosságot eltüntette, illetve beolvasztotta, új nyelv, új kultúra, új törvények jöttek létre. 1195-től a szigetcsoporthat a norvég korona fennhatósága alá került. 1262-ben III. Sándor skótkirály bejelentette az igényét a szigetre. A norvég uralkodó, Hákon király azonban határozottan visszautasította az alapvetően (legalábbis szerintük) norvég érdekszférába tartozó szigetek megszerzésére irányuló skótelképzeléseket, és jelentős flottát szerelt fel, amellyel Shetlandra hajózott. A két fél ekkor egyezkedni próbált, az elhúzódó és végül eredménytelen tárgyalások után azonban a norvégok partraszálltak és megütköztek a skótseregekkel. A „döntetlen” largs-i csatát 1263 októberében mindkét fél győzelemként könyvelte el, de a norvégok pozíciója meggyengült, Hákon királynak vissza kellett vonulnia, és 1263 decemberében bekövetkező halálával a további skótciai „büntető” hadműveleteknek hamar vége szakadt.

Magnus Lagabøte, a következő király, szakítva apja korábbi politikájával, tárgyalásokat kezdeményezett III. Sándorral, 1266-ban a perth-i egyezményben lemondott a legtávolabbi norvég területekről, beleértve Man szigetét és a Hebridákat is, egy összegben fizetendő egyszeri 4000 márkáért és további, évi rendszerességgel fizetendő 100 márkáért (amit egyébként a skótok hamarosan egyre kevésbé fizettek rendszeresen), ugyanakkor a skótok elismerték a norvég fennhatóságot Orkney és Shetland esetében. Annak ellenére, hogy a megállapodás értelmében Orkney és Shetland továbbra is Norvégia része maradt, a szigeteken a skótelbefolyás a következő évtizedekben egyre erősebb lett, melynek első látványos megnyilvánulása az volt, hogy 1379-ben Henry Sinclair skótel earl Orkney-t irányítása alá vonta. Norvégia Kalmár Unióba történő belépése (1397) után a külső területekkel kapcsolatos politikában immár a dán érdekek domináltak, ennek köszönhetően 1468-ban, amikor az állandó pénzügyi problémákkal küzdő I. Christian dán és norvég király lányát, Margaretet eljegyezték III. James skótel uralkodóval, a hozomány előteremtéséhez I. Christian 1468 szeptemberében Orkney-t 50.000 rajnai forintért elzálogosította a skótel királynak, majd a következő évben 8000 rajnai forintért erre a sorsra jutott Shetland is, azzal a kitételrel, hogy a szigetet a norvég uralkodók a későbbiekben kiválthatják.¹⁴ A 17. és a 18. században több kísérlet történt a kiváltásra, sikertelenül.

Az immár skótel fennhatóság alatt álló szigetek a 16. századtól kezdve egyre nagyobb intenzitással kapcsolódtak be a Hanza szövetségben belüli kereskedelembe, a jelentős exportcikknek számító sózott és füstölt halért cserébe pénz, gabona, textilárúk, sör és egyéb termékek kerültek a német kereskedővárosokból a szigetekre. A német kereskedővárosokkal, elsősorban Brémával, Lübeckkel és Hamburggal folyta-

¹⁴ Moore, D. W. (2005), 15. p.

tott rendszeres kereskedelmi kapcsolatok egészen 1707-ig álltak fenn¹⁵, ettől kezdve viszont a német városokkal történő kereskedelem erőteljes korlátozására került sor. Az új helyzet komoly gazdasági depresszióhoz vezetett, bár a helyi és skót kereskedők megpróbálták folytatni a korábbi kereskedelmi tevékenységeket, a hagyományos exportcikkeket más piacokon próbálva értékesíteni, de ez koránt sem voltak olyan sikeresek, mint a korábbi szereplők. A mezőgazdasági tevékenység is hanyatlásnak indult, és egyre több korábbi földműves kényszerült halászatra, hogy a kereskedelmi tevékenységeket folytató földesurak igényeit kielégítsék. A feudális elemek és köztöttségek viszonylag hosszú időn keresztül fennmaradtak a szigeteken, az egyszerű szigetlakók sok tekintetben a klasszikus jobbágysághoz hasonlító függőségi helyzetét William Ewart Gladstone angol miniszterelnök szüntette meg az 1880-as években, „felszabadítva” a „jobbágyokat” a földesúri kötelezettségek alól. A XX. század első fele nem tekinthető igazán sikertörténetnek Shetlandon, a nehéz életkörülmények, a kedvezőtlen infrastrukturális feltételek, a periférikus helyzet eredményeképpen egyre komolyabb méreteket öltött a kivándorlás, az 1861-es 32.000-es népességszám 100 év alatt 17.827 főre csökkent.¹⁶

Az 1970-es évek elején azonban olaj és gázmezőket találtak a sziget partjainál. Az olajüzlet véget vetett a további jelentős kivándorlásnak, az infrastrukturális feltételek és az életminőség pedig nagymértékben javult a korábbi időszakokhoz képest. Bár nem független szigetéről van szó, a korábbi norvég kulturális kapcsolatok és nem utolsósorban a közeli hasonló példák (Feröer, Man) hatására az elmúlt néhány évtizedben némi függetlenségi törekvések figyelhetők meg a szigeteken. Napjainkban a közel 100 szigetből álló szigetcsoporthoz csupán 15 lakott. A szigetlakók háromnegyede a szolgáltatási szektorban tevékenykedik. Az olajipar megközelítően 116 millió fontot hoz évente, de a korábbi történeti korokban domináns halászattal összefüggő tevékenységek továbbra is jelentősek, kétszer annyi bevételt hoznak és háromszor annyi munkaerőt foglalkoztatnak, mint az olajüzlet. Ugyanakkor a helyi önkormányzat (Shetland Islands Council) is fontos foglalkoztatóként van jelen, a munkaerő közel 28%-át foglalkoztatva (2003). A korábban vázolt gazdasági tevékenységeken kívül fontos ágazatként van jelen a szintén komoly hagyományokra visszatekintő juhtenyésztés és helyi specialitásként a shetlandi póni tenyésztése is.¹⁷

Shetland barátságosan éghajlata nem túlságosan alkalmas a növénytermesztésre, a korábbi történeti korokban a mezőgazdasági tevékenységek elsősorban a helyi igények kielégítését és az önellátást szolgálták, de némi zab és árpatermesztés napjainkban is létezik a szigeten. Az elmúlt 25 évben a munkanélküliségi ráta tartósan 5% alatt volt (2004-ben csak 2%-os), ugyanakkor a szezonális halászati tevékenységek, és a hal iránti világpiacon kereslet változásainak hatása rendszeresen kilengéseket generálhat. Shetland elérhetősége, megközelíthetősége jónak mondható, elsősorban a kompjáratok a meghatározók, melyek Norvégiával, Dániával, Skóciával, és a környező szigetekkel biztosítják a folyamatos összeköttetést. Shetlandon 34 oktatási intézmény, két középiskola, és egy főiskola, a North Atlantic Fisheries College található.

Shetland esetében az ezredfordulót követő évektől egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a web-alapú gazdaság térhódítása, valamint a „szeles” szigeteken

¹⁵Act of Union, 1707

¹⁶<http://en.wikipedia.org/wiki/Shetland>

¹⁷A shetlandi póni a XIX. században fontos exportcikknek számítottak, elsősorban bányákban használták

rendeletre álló megújuló energiaforrások egyre fokozottabb kihasználása: 2007 januárjában a Shetland Islands Council együttműködési megállapodást írt alá a „Scottish and Southern Energy” nevű skót energiaszolgáltatóval, amely a szigetcsoport területén történő 200 turbinás szélfarm, valamint Shetland és Skócia közötti tenger alatti kábel kiépítését tervezi, amely további évi 20 millió fontot hozhat a szigetek konyhájára.¹⁸

BALEÁR-SZIGETEK. Spanyolország délkeleti partjaitól 100 kilométernyire fekvő 5062 négyzetkilométernyi területen fekvő 917.000 fő lakosságú szigetrégió egy Spanyolország 17 autonóm régiója közül, négy nagyobb lakott szigetből és 12 kisebb, jórészt lakatlan szigetből áll. A szigetek fő bevételei a turizmusból származnak, ugyanakkor „kiegészítő” tevékenységként jelenik meg a hagyományos mezőgazdasági tevékenységek köre és a halászat, a szintén komoly múltra visszatekintő sólepárlás, a textil- és kerámiaipar, valamint a (mű)gyöngykészítés is. A szigetek megközelítően ie. 5000 óta lakottak, az egyes korok emlékei a keltáktól az ibérekig, a görögöktől a föníciaiakig, a karthágóiaktól a rómaiakig megtalálhatók a szigetekken. A rómaiak után a vandálok, bizánciak, gótok és végül mórok hódították meg a Baleár-szigeteket. A mór uralom a 13. századig tartott, véglegesen 1229-ben I. Aragóniai Jakab szorította ki őket és megalapította a Mallorcai Királyságot. A viszonylagos önállóságnak és autonómiának II. Ferdinánd és Izabella vetett véget, akik az egységes spanyol királyság létrehozásakor a szigeteket tartományként Spanyolországhoz csatolták.

A szigetekre irányuló turizmus felfutása a II. világháborút követő évektől indult meg, az egyre növekvő jólét, a fizetett szabadság megjelenése és térhódítása, az utazási költségek csökkenése, és nem utolsósorban a Baleár-szigetek természeti, kulturális, infrastrukturális kínálati elemei hatalmas tömegeket csábítottak a szigetekre. A rohamos fejlődést jól mutatja, hogy míg 1950-ben az érkezések száma 100.000 fő körül mozgott (Majorca: 90%!), addig 1998-ban 10,1 millió érkezést regisztráltak, melynek 12%-a Spanyolországból, a maradék elsősorban európai küldőterületekről érkezett. A turisták 75%-a Majorcát, 15%-uk Ibizát és Formenterát, 10%-a pedig Minorcát választotta.¹⁹ A 60-as évektől egyre inkább a repülővel történő megközelítés vált népszerűvé, a hagyományos komp és hajójáratok helyett. A küldőterületek közül a 60-as évekig a spanyol anyaország vezetett, majd e vezető szerepet az angol, majd a német turisták vették át. A nyaraláson kívül jellegzetes trendként jelentkezik hétvégi házak, második otthonok vásárlása is, a jelenség elsősorban az angolok, és egyre inkább a németek esetében figyelhető meg. A szigetekre látogatókat magas szintű elégedettség jellemzi, jelentős részük (70%) újra visszatérő vendég, annak ellenére, hogy a nyári hónapokban tapasztalható zsúfoltság sok esetben negatív hatásokat generál. Közel 50 éves idegenforgalmi tapasztalat jól látszik a Baleár-szigetek kínálatán, amelyet elsősorban helyi tulajdonú idegenforgalmi vállalkozások biztosítanak.

A turizmuson kívül az egyéb ágazatok egyre inkább elvesztették korábbi szerepüket, beleértve a hagyományos mezőgazdasági tevékenységeket is, amelyek a szigetek száraz és sokszor csapadékhányos éghajlata egyébként sem túlságosan kedvelt. Az idegenforgalom ugyanakkor jelentős számú munkahelyet generált a kapcsos-

¹⁸ BBC News: Powering on with island wind plan. http://news.bbc.co.uk/1/hi/scotland/north_east/6277049.stm

¹⁹ Uo. 194. p.

lódó iparágakban és tevékenységi körökben (építőipar, éttermi kínálat, autókölcsönzési lehetőségek biztosítása stb.) Az ezredfordulón a szigeteken a primer szektor aránya 2,5%, szekunder szektor 25%, terciér szektor pedig 72,5%-os arányt képviselt. A munkanélküliségi ráta 1999-ben 8% volt a szigeteken.²⁰ A munkaerőpiaci igényeket a Baleári Egyetem (Universitat de les Illes Balears), illetve egy szállodaipari iskola (Escola d'Hoteleria) képzési programjai elégítik ki, bár elég nagyszámú a szigeteken tevékenykedő vendégmunkások száma is.

A Baleár-szigetek 1983-as autonómiájától számítható az igazi tömegturizmus kibontakozása, ahol az autonóm kormányzat kezdetben az alapvető infrastrukturális feltételek megteremtésén kívül kevés figyelmet szentelt a tömegessé váló turizmus gazdasági, társadalmi és környezeti hatásaira. Ez a hozzáállás alapvetően az 1990-es évek közepétől változott meg, ekkorra kezdtek a tömegturizmus által generált negatív hatások egyre kritikusabbá válni és ekkor kezdődött meg a „szabadpiac” korlátozása egy hosszabb távon is fenntartható turizmus kiépítésének megvalósítása érdekében.²¹

Az első pillantásra igazi sikertörténetnek tűnő turizmus erősen szezonális jellegzetességeket mutat, a vendégéjszakák jelentős része az április-november periódusban keletkezik. A szezonális csökkenésére tett kormányzati kísérletek és magánkezdeményezések nem igazán tekinthetők sikeresnek, a turisták körében továbbra is a nyári hónapok a népszerűek, a téli hónapokra az összes érkezésnek csupán a 18%-a esik. E szezonális természetesen a munkaerőpiaci kereslet és kínálat tekintetében is komoly egyensúlytalanságokat produkál. További jelentős függőség tapasztalható a korábban már említett légi közlekedéstől (az összes érkezés 97%-a), és az utakat szervező utazási irodáktól, utazásszervezőktől (87%). A szigeteken meglehetősen nagy autóforgalom tapasztalható, a vendégek nagy része repülőgéppel érkezik, akik a szigeteken bérelnek járműveket, hatalmas forgalmat produkálva a nyári hónapokban a nem kifejezetten erre a forgalomra méretezett utakon. A Baleár-szigetek vízforrásai sem tudják kielégíteni a megnövekedett számú vendégsereg igényeit. 1983 óta 1300 %-kal nőtt a szigeteken a víz sótartalma, amely ugyan nem teljesen ihatatlan, de elég kellemetlen ízt eredményez. Egy-egy kritikusabb periódusban az is előfordult, hogy külső forrásokból kellett pótolni a vizet: 1995 áprilisa és 1997 januárja között például tankerhajók hordtak vizet a Baleár-szigetekre az Ebro torkolatától.²² A szigetek energiafüggősége is jelentős, az energiaforrások 98,5%-a importból származik.

A tömegturizmus egyre komolyabb térhódítása mellett egyre lényegesebb elemként jelenik meg a rendelkezésre álló kínálati elemek menedzselésének igénye, ahol egyre fontosabb szempont, hogy a megnövekedett népesség igényeinek kielégítése folyamatosan biztosított legyen. A zsúfoltság csökkentése, közlekedés szabályozása, az urbanizációs folyamatok keretek között történő tartása, vízfogyasztás mérséklése egyre komolyabb kihívásként jelentkezik, párhuzamosan annak az igényével, hogy a turisztikai tevékenységek ne tegyék tönkre a természetes ökoszisztémákat, hogy a szigetek továbbra is vonzó kínálati elemeket tudjanak felmutatni. Érdekes kérdésként merül fel, hogy a piacgazdaság viszonyai között lehet, illetve kell-e az egyéb-

²⁰ Eurisles, 2001

²¹ Bardolet, E. (2001), 194. p.

²² Eurisles, (2002)

ként dinamikusan növekvő idegenforgalmat korlátozni, be kell-e avatkozni az egyes folyamatokba, akár a versenyképesség lehetséges csökkenésének árán is?

A helyi kormányzat az egyre intenzívebben jelentkező kritikus trendekre és negatív visszacsatolásokra az 1990-es évek második felétől piac szabályozásának megindításával reagált. A szigetek területének közel 40%-át védettség alá helyezték. A védett területeken kívüli terület 54%-a mezőgazdasági terület, és 7% az előirányzott, beépíthető területek maximálisnak tekintett határa. E terület 78%-a már beépült, a maradék 22% viszont elméletileg alkalmas lehet a további fejlesztésekre.²³ A helyi kormányzat továbbá az egyes folyamatok szabályozásával, használati díjak, ökoadó bevezetésével, különféle projektek, programok elindításával próbál a helyzeten úrrá lenni, több-kevesebb sikerrel, ugyanis ezek az eszközök a turisztikai termékek árában is megjelennek, amelyek a későbbiekben akár versenyképesség romlását is eredményezhetik.

Összegzés

Az Európai Unió szigeteit, szigetrégióit vizsgálva hiba lenne azt állítani, hogy a jelenlegi gazdasági szituációból adódóan állandó hátrányoktól sújtott területeknek titulált szigeteket valamiféle „sorszerűség” kényszeríti a tartós alulfejlettség állapotába. Európa állandó hátrányoktól sújtott régiói és autonómiával nem rendelkező szigetei számos esetben komoly hasznosítható előnyökkel rendelkeznek: ilyen az egyes természeti erőforrások köre, a megújítható energiaforrások hasznosításának lehetősége, (tényleges) turisztikai vonzerjük, geostratégiai helyzetük, a tengeri útvonalak közelsége, vagy éppen az egyes szigetekeken található sajátos ökoszisztémák sokfélesége.

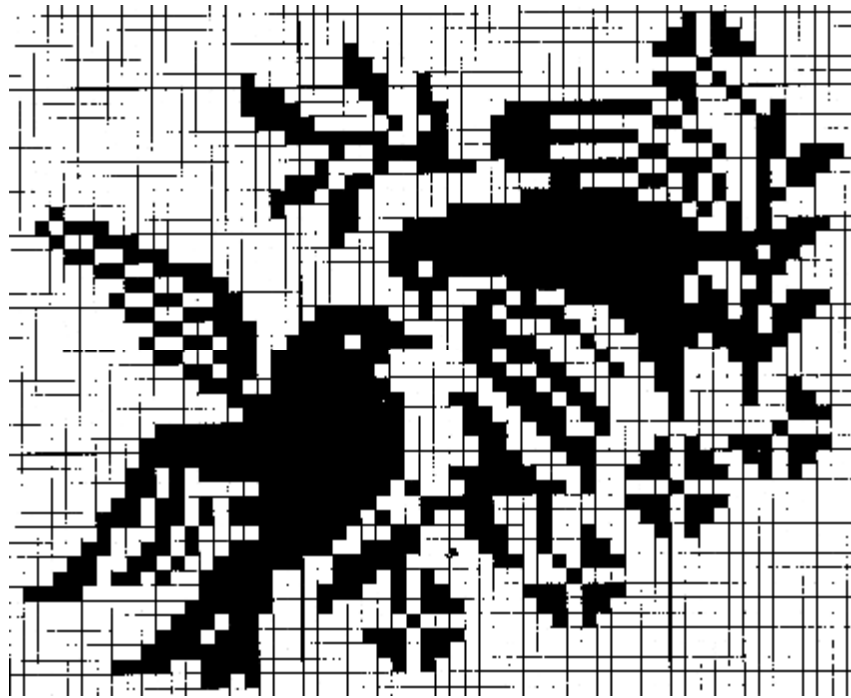
A több szempontból is meglehetősen eltérő jellegzetességeket mutató sikeres szigeteket vizsgálva a kedvező helyzet elsősorban attól függ, hogy sikerül-e mozgósítható erőforrásokat, a külvilágot is „érdeklő” versenyképes elemeket találni, melyeket képesek kamatoztatni, ki tudják-e használni speciális pozícióikból fakadó előnyöiket, valamint képesek-e menedzselni az anyaországokkal, háttérterületekkel kapcsolatos viszonyrendszerüket? A három vizsgált szigetrégió közül a Baleár-szigetek esetén a turizmusnak van kitüntetett szerepe, Shetland esetében az olaj, a halászati területek és a „web-gazdaság” jelentős, Åland esetében pedig az I. világháborút lezáró békeszerződések következtében kialakult sajátos gazdasági, politikai autonómiának köszönhető az önrendelkezés magasabb foka, melynek következtében a Finnországhoz tartozó, de meghatározó svéd lakossággal rendelkező szigetcsoport gazdasága jobban teljesít, elsősorban az önálló adórendszerének, valamint a hajóregisztrációs lehetőségeknek köszönhetően. Az egyes válaszokra azonban sok esetben a nem tipikus szituációk, történelmi véletlenek is komoly hatással bírnak. A külvilági trendek időről időre átértékel(het)ik a jól bevált gazdasági aktivitásokat, komoly strukturális kihívások rendszeresen történő jelentkezése figyelhető meg, amelyek folyamatosan új irányok felé nyomják a vizsgált sziget-gazdaságokat.

Felhasznált irodalom

Bardolet, E. (2001): The Path Towards Sustainability in the Balearic Islands. In: Mediterranean Islands and Sustainable Tourism Development. Practices, Management and Policies. Edited by Dimitri Ioannides, Yorghos Apostolopoulos and Sevil Sonmez. Island Studies Series, Continuum, New York, 2001, 193-213. p.

²³ Uo. 211. p.

- Lindström, B. (2000): Culture and Economic Development in Åland. In: Lessons From the Political Economy of Small Islands. The Resourcefulness of Jurisdiction. Edited by Godfrey Baldacchino and David Milne. Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, Macmillan Press Ltd. London, 2000, 107-120. p.
- Moore, D. W. (2005): The Other British Isles. A History of Shetland, Orkney, the Hebrides, Isle of Man, Anglesey, Scilly, Isle of Wight and the Channel Islands. McFarland & Company Inc., North Carolina
- Analysis of the island regions and outermost regions of the EU (2003) Part I. The island regions and territories.
http://www.ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/ilesrup/islands_part1_summary_en.pdf
- Off The Coast of Europe. Study undertaken by Eurisles on the initiative of the Islands Commission of CPMR, 2002 http://www.eurisles.com/strategie/Sommaire_EN.htm
- ECO/137 Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság: Vélemény a strukturális hátrányoktól sújtott régiókról Brüsszel, 2005. február 10.
http://eescopinions.eesc.europa.eu/viewdoc.aspx?doc=/esp/esp_public/ces/eco/eco137/hu/ces140_2005_ac_hu.doc
- Åland in Brief <http://www.aland.ax/404.pbs>
- BBC News: Powering on with island wind plan.
http://news.bbc.co.uk/1/hi/scotland/north_east/6277049.stm
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Åland>
- <http://www.shetland.gov.uk/business-jobs/EconomicDevelopment.asp>
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Shetland>

KERESZTES LÁSZLÓ LÓRÁNT – VÁMOSI TAMÁS

Foglalkoztatási helyzet a Dél-Dunántúl aprófalvaiban

Hazánk településrendszerének meghatározó folyamatai az aprófalvasodás, illetve a népesség koncentrációja az urbanizáció különböző fokán lévő településképződményekben. A településállomány harmadát kitevő, és egyre bővülő csoportot képező aprófalvakban (500 főnél kevesebb lakóval rendelkező településeken) egyre kevesebben élnek, a lakosság demográfiai összetétele, társadalmi helyzete romló tendenciát mutat. Ez különösen súlyos probléma az ország dinamikus fejlődő területeitől távol fekvő térségekben. E rövid dolgozat célja, hogy a rendelkezésre álló szakirodalomra, valamint statisztikai adatok elemzésére alapozva rövid áttekintést nyújtson a magyarországi aprófalvak, de elsősorban a Dél-Dunántúl kistelepüléseinek foglalkoztatási helyzetéről, mint a fenntarthatóságukat leginkább veszélyeztető problémáról. Ennek kapcsán szólni kívánunk továbbá a kis lélekszámú falvak fennmaradásának fontosságáról, a jelenlegi tendenciák folytatódásában rejlő veszélyekről.

Foglalkoztatási helyzet az aprófalvakban

ENYEDI GYÖRGY (1984) megfogalmazása szerint „*a településhálózatot dinamikus rendszernek kell felfogni, amely egyensúlyi pályán halad; valójában a településhálózat átalakulása olyan egyensúlyi helyzet keresése, amelyben a népesség térbeli, településenkénti eloszlása optimális a termelőerők fejlődése szempontjából.*” (p. 7.). A munkahelyek, munkalehetőségek és a lakosság területi koncentrációja között sokszor jelentős, területenként változó mértékű eltérés van. Ha ez a területi eltérés lényegesen nagyobb, mint amit a lakosság területi alkalmazkodóképessége hatékonyan levezetni képes, társadalmi-gazdasági feszültségek jelentkeznek. Ha e feszültségek (és problémák) jelentősebb területi koncentrációt mutatnak, hozzájárulnak az érintett térségek hátrányos helyzetbe sodródásához, illetve tartósan kedvezőtlen helyzetének megszilárdulásához.

Hazánk aprófalvas térségeinek településstruktúrája sokévszázados örökség. A termelési eszközök fejlődése, az egyre nagyobb mértékű iparosodás-iparosítás, a szocialista évtizedek politikájának egyéb velejárói (pl. a kollektivizálás) hatására a falvakban élők tömegei hagyták el az agrárszektort. A lakó- és munkahely területi egysége egyre kevésbé állt fenn. E térségek településhálózatára minden korábbinál erőteljesebb nyomás nehezedett, minek hatására a változások is radikálisak voltak. E változások a migrációban, a települések demográfiai folyamataiban követhetők nyomon. A lakosság és a munkahelyek térbeli elhelyezkedése közötti eltérésekből eredő feszültséget az egyre nagyobb méreteket öltő ingázás enyhítette. A politikai rendszerváltozás után a kis lélekszámú falvak háttérbe szorítását célzó, többé-kevésbé hivatalos szándék ugyan megszűnt, de a piacgazdasági viszonyok között, a foglalkoztatási lehetőségek beszűkülésével, a vidéki térségekben működő nagyobb gazdasági egységek (munkahelyek) felszámolásával a településhálózatra nehezedő nyomás bizonyos szempontból (és igen jelentős területi eltérésekkel) tovább fokozód-

dott. Az új trendek megjelenése és az aprófalvak állományán belül megfigyelhető differenciálódás a rendszerváltást követően erősödött fel (G. FEKETE É. 2004).

A rendszerváltás óta a településrendszer formálódását a munkához jutás lehetőségei határozzák meg leginkább (BELUSZKY P. 2003). A megváltozott körülményekhez a településrendszer – természetéből fakadóan – csak korlátozott rugalmassággal képes reagálni.

A foglalkoztatottság és munkanélküliség területi eltéréseinek növekedése tehát ma jelentős társadalmi problémákat okoz, a kialakult válságterületek helyzete állandósult, ezeken belül is általában a kis lélekszámú települések helyzete a legkedvezőtlenebb. A mindössze pár száz főnek otthont adó, jelentősebb foglalkoztatókat vonzani nem képes, így munkalehetőséget csak lakói töredékének nyújtani tudó, ugyanakkor a jelentősebb foglalkoztatási központoktól távol fekvő kistelepülések (aktív korú) lakossága leküzdhetetlen hátrányt szenved, amely jórészt lakóhelyük földrajzi fekvésével, a közlekedés hiányzó lehetőségeivel, az elérhető távolságban fekvő jelentősebb városok többlet munkaerőigényének alacsony szintjével magyarázható. Ennek megfelelően a települések földrajzi fekvéséből eredő helyzeti energiája, illetve az ennek (is) kifejeződéséként értelmezhető, és a lakók szempontjából értékelhető térlegyőzési képesség nagyban meghatározza a munkaerő térbeli mobilitását, a lakosság e szempontból értelmezhető területi alkalmazkodóképességét, így a települések (társaságok) jövőjét.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint hazánkban 1023 településen éltek 500-an, vagy ennél kevesebben (tehát a településállomány harmadát tették ki az aprófalvak). E települések 278 ezer főnek adtak otthont. A legtöbb 500 főnél kevesebb lakóval rendelkező települést Baranya (201), Zala (156), Borsod-Abaúj-Zemplén (135) és Vas (130) megyékben találjuk. Az aprófalvak össznépessége szintén Baranya megyében a legnagyobb (52 ezer fő), majd Zala (35 ezer), Vas (35 ezer) és Borsod-Abaúj-Zemplén (33 ezer) következik.

E kistelepülésekre az átlagosnál lényegesen öregebb korstruktúra jellemző, ennek következtében a népmozgalmi mutatók rosszabbak, alacsony a munkaképes korúak aránya, magas az idős népesség eltartottsági rátája, kiugróan magas az öregedési index értéke (KOVÁCS T. 2004). Az aprófalvak lakosságának gazdasági aktivitása igen kedvezőtlen. A több mint negyedmillióssá összlakosságból mindössze 76 ezer fő volt foglalkoztatott, tehát a lakosság alig több, mint egynegyede. (Ez az arány az 500 főnél több lakóval rendelkező települések esetén 36% volt.) Könnyen belátható, hogy a kistelepülések többsége esetében kevés lehetőség adódik a helyben való foglalkoztatás lehetőségének növelésére. Az aprófalvakban élők kiszolgáltatottságát jellemzi, hogy a foglalkoztatottak 71%-a volt napi ingázó (és mindössze 70 település akadt az 1023-ból, amelyben az érkező ingázók száma akár egyetlen fővel is, de meghaladta a más településre ingázók számát).

A munkavállalás lehetősége

A kiszolgáltatott munkaerőpiaci helyzethez való területi alkalmazkodás, illetve a jelentős területi különbségek mérséklésének egyik lehetősége a fizikai értelemben vett kommunikációban, a távolság leküzdésében rejlik. Az aprófalvak lakosságának más településen való munkavállalásának lehetőségét meghatározza települések tágabb környezetének gazdasági fejlettsége, a még gazdaságosan legyőzhető távolságon belül rendelkezésre álló munkalehetőségek száma. Az 1990-es években több vizsgálat is megállapította, hogy a vidéki településeken élők elhelyezkedési esélyeit

sokkal inkább befolyásolja a lakóhely földrajzi fekvése, mint a település mérete (FÓTI J. – LAKATOS M. – MÉSZÁROS Á. 1991; DÚSNÉ OBÁDOVICS CS. 1997). A lakóhely földrajzi fekvésének, illetve a közlekedés költségeinek ingázásra gyakorolt hatása szintén több esetben volt tárgya kutatásoknak. Egy 1999-es országos vizsgálat (BÓDI F. – OBÁDOVICS CS. 2000) eredménye megerősítette, hogy a jelentősebb foglalkoztató központoktól legalább 10 km-re fekvő településeken élő munkavállalók hátrányt szenvednek, mert az utazási költséget egyre kevésbé vállalják a munkáltatók. Több kutatás vizsgálta az ingázás valószínűségét a közlekedési költségek megléte esetén, a lakóhely és a lehetséges munkahely távolságának, és az esetleges munkáltatói költségtérítések ingázásra gyakorolt hatását (KÖLLŐ J. 1997, 2002, KERTESI G. 2000, BARTUS T. 2003). Köllő János és Kertesi Gábor szerint a gazdasági fellendüléssel egyidőben azért nem csökkenhetett a falvakban a munkanélküliség az e szempontból leginkább hátrányos helyzetű területeken, mert a falusi és városi bérek különbözeténél nagyobb mértékű volt az utazási költség.

Mindezekből az következik tehát, hogy a kistelepülések helyzetét alapvetően környezetük gazdasági helyzete határozza meg. Ha az ország egyes megyéiben vizsgáljuk az aprófalvak foglalkoztatási helyzetét, ennek megerősítését láthatjuk. A települések kis méretéből adódóan nem meglepő, hogy az ország (aprófalvas) megyéiben az 500 főnél kevesebb lakóval rendelkező településeken száz lakosra átlagosan mindenhol 10-nél kevesebb helyi munkalehetőség adódik – a 2001-es népszámlálás adatai alapján. E tekintetben a megyék gazdasági helyzetének nincs különösebb jelentősége, amit bizonyít, hogy Vas, Zala és Veszprém megyékben kevesebb ez az érték, mint a lényegesen rosszabb helyzetű Tolna vagy Somogy megyékben. Az aprófalvak foglalkoztatási, illetve demográfiai helyzete tekintetében az egyes megyék esetében mégis igen jelentős eltéréseket találunk. Vas, Zala, Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyékben az aprófalvak teljes népességének több mint 30%-át (37%, 32%, 36% és 31%) tették ki az aktív foglalkoztatottak, ezzel szemben Baranya, Somogy és Tolna megyékben 24%, 25% és 26%-os értéket találunk. Lényegesen rosszabb a helyzet ugyanakkor Szabolcs-Szatmár-Bereg (17%) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (18%). Az aktivitási arány (a munkaerőpiacon jelen lévők aránya a teljes népességhez viszonyítva)

Az ország tipikusan aprófalvas területein található kistelepülések országgrészenként eltérő foglalkoztatási lehetőségeit jól érzékelteti az 500 foglalkoztatási szempontból leghátrányosabb település elhelyezkedése – sűrűsödése. A leghátrányosabb helyzetű települések az Észak-magyarországi és a Dél-dunántúli aprófalvas térségekben koncentrálnak.

Aprófalvak a Dél-Dunántúlon

A Dél-Dunántúl (Somogy, Tolna és Baranya megye) településszerkezete jellemzően aprófalvas, a települések több mint fele (51,38%) 500 fős lélekszámot el nem érő aprófalva. Ebbe a kategóriába tartozó községek legnagyobb arányban Baranyában (66,7%) fordulnak elő, de arányuk magas Somogyban is (43,27%). A régióban a lakosság 9,4%-a él aprófalvakban, jelentősen meghaladva ezzel az országos átlagot (2,8%). Egyes kistérségekben a népesség több mint 20%-a él 500 fő alatti településeken (a Pécsváradi, a Sásdi, a Sellyei, a Siklósi, valamint a Tabi kistérségben). Ezen térségek közül kiemelendő Sellye községe, ahol az említett nagyságú településeken élők aránya megközelítőleg 50%. A kistelepülések zöme a Zselic és a Mecsek vidékén helyezkedik el. A településhálózat összetettségét jelzi, hogy Tolnában és

Külső-Somogyban, a Villányi-hegység környékén és a Mohácsi síkságon az aprófalvak kis- és nagyfalvakkal keverednek. Az 500 fő alatti településen élők száma megközelíti a 100 ezret (93386 fő), azaz minden tizedik dél-dunántúli lakos lakhelye törpefalu. A 2000 lélekszámot el nem érő községek népessége a régióban együttesen 337 778 fő volt 2003-ban.

A jelenlegi városhálózat a viszonylag gyéren előforduló, néhány ezer lakosnál népesebb, szerény városi funkciókat teljesítő tömörülésekből (Bonyhád, Dombóvár, Tamási, Nagyatád, Szigetvár, Marcali, Barcs) nőtt ki. Ezen városok lélekszáma zömében alig haladja meg a 10 ezer főt. Az elmúlt másfél évtizedben városi rangot nyert települések (Sásd, Simontornya, Bátaszék, Szentlőrinc, Sellye, Bóly, Villány, Harkány) lakosság száma még az előzőeknél is gyérebb. A 90-es években lezajló intenzív városodási folyamat ellenére a régió egyes térségei jelenleg is városhiányosak.

Az aprófalvas jelleget az átlagos népességszám is tükrözi. Az egy településre jutó lakosság szám 9 körzetben (pécsváradi, sásdi, sellyei, siklósi, szentlőrinci, szigetvári, balatonföldvári, marcali, és a tabi) még a városokkal együtt sem éri el az 1000 főt. Részben a településhálózatnak tudható be, hogy a Dél-Dunántúl a legritkábban lakott régió. Mindezek alapján ki lehet tehát jelenteni, hogy viszonylag jelentős kiterjedésű aprófalvas térségeket találunk a régióban nagyobb létszámú, jelentős mennyiségű munkahelyet kínáló települések nélkül.

A régió gazdasági teljesítménye országos összehasonlításban közepesnek tekinthető. Az egy főre jutó GDP tekintetében Tolna megye mutatója a legkedvezőbb, melyet Baranya, majd végül Somogy követ. A Dél-Dunántúl részesedése az országos GDP-ből a legkisebb a régió között, mindössze 7,4%. A megyék gazdasági mutatói mögött azonban markáns területi különbségek húzódnak. Ezt támasztja alá, hogy a régió 24 kistérségéből 18 területfejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérség (Baranya 8, Somogy 8, Tolna 2).

A vállalkozási aktivitás dél-dunántúli értékei a kedvezőtlenebb gazdasági környezetre és szerkezetre utalnak. A vállalkozások létszám-kategóriánkénti előfordulásai adatait vizsgálva – a 2003. évi adatok alapján elmondható, hogy a régióban működő versenyszférához tartozó cégek száma összességében is, és az egyes létszám-kategóriákat külön-külön nézve is a régiók közül a Dél-Dunántúlon a legalacsonyabb.

A régió aktivitási aránya (51,3%) elmarad az országos átlaghoz képest, s a dunántúli régiók közül a legkedvezőtlenebb indexszel rendelkezik. A Dél-Dunántúlon Tolna megyében a mutató megegyezik az országos átlaggal, a másik két megyében ez elmarad attól.

A régióban 2005. január 1-én 57,286 fő munkanélkülit tartottak nyilván, amely 14,1 százalékos munkanélküliségi rátát jelent. Megyei, de különösen kistérségi szinten lényeges különbségeket tapasztalunk. A legkedvezőbb változást a megyék közül Tolna tudhatja magáénak, mely összességében is és valamennyi kistérsége vonatkozásában is a munkanélküliek számának csökkenését regisztrálhatta. Ezzel szemben Baranya szélsőséges eltérések mellett szerényebb mérvű javulást könyvelhetett el, míg Somogyban átlagosan nőtt a nyilvántartások szerint a munkanélküliek száma. Állás nélkül a legtöbben a déli határszéli (a sellyei, a barcsi és a szigetvári körzetekben), valamint a sásdi és a tamási kistérségekben voltak 2004-ben. Mindegyik terület aprófalvas, viszonylag sok zsáktelepüléssel, rossz úthálózattal, mostoha közlekedési feltételekkel, így ennek köszönhetően kevés a munkahely, és szűk lehetőség is adódik az ingázóként való munkavállalásra, többnyire a jelentősebb foglalkoztató településektől való nagyobb távolság miatt. E területen élők képzettségi foka kedvezőt-

lenebb a régió átlagánál. Ezzel szemben a centrum térségekben, a nagyobb városok környékén a kedvezőbb gazdasági feltételeknek, az új vállalatok a megtelepedésének eredményeként a munkanélküliség szintje jóval a regionális átlag alatt van.

Foglalkoztatási helyzet a Dél-Dunántúl aprófalvaiban

Az ország aprófalvai közül a Dél-Dunántúl három megyékében 334-et találunk (Baranyában 201, Somogyban 104, Tolnában 29 a számuk). E településeken a 2001-es adatok szerint 59717 fő volt az aktív korú lakosság száma, a foglalkoztatottak száma pedig 22234 fő, ami összességében 37,2%-os foglalkoztatottságot jelez. A három megye közül ez az érték Baranyában volt a legalacsonyabb (35,7%), Somogyban (39,0%) és Tolnában (39,9%) valamivel magasabb volt az aprófalvak lakosságának foglalkoztatottsága.

A 3 megye aprófalvaiban élő aktív foglalkoztatottak 68,6%-a volt napi ingázó, ami a aláhúzza az ingázás lehetőségének fontosságát a kistelepülések foglalkoztatottsági helyzetének alakulásában. Az ingázás lehetőségeit elsősorban a fontosabb foglalkoztatási központoktól való távolság, illetve a térlegyőzés, a közlekedés képességei határozzák meg. Ha a jelentős foglalkoztatási központok közelében található települések földrajzi fekvéséből eredő helyzeti előnyöket megpróbáljuk felfedezni a települések foglalkoztatottsági adataiban, kirajzolódik az a távolság, amely egy-egy központ pozitív hatásainak kiterjedését mutatja (KERESZTES L.L. 2006). Településenkénti részletességgel rendelkezésre álló adatok felhasználásával vizsgálhatjuk, hogy a helyben munkát nem találóknak mennyi lehetősége adódik arra, hogy ingázóként dolgozzanak, azaz településenként milyenek tekinthető a *területi alkalmazkodás képessége*. A jelentősebb városok mellett, illetve a fontos települések közötti közlekedés kiszolgáló főútvonalak mentén fekvő, így relatíve jó közlekedési ellátottságú kistelepülések lakosságának nagyobb lehetősége nyílik a munkaerőpiaci lehetőségekhez való területi alkalmazkodásra. A régió jelentősebb városai munkaerőpiacuk nagyságával arányos mértékben és távolságra tudják pozitív hatásukat kisugározni vidékükre. E pozitív hatások a közlekedési folyosók mentén, azok teljesítményének megfelelően szétterjedve mutatható ki. E tekintetben leghátrányosabb térségnek Dél-Nyugat- és Észak-Baranya tekinthető. A kistelepülések elhelyezkedése, és a közlekedési lehetőségek tehát igen erőteljesen meghatározzák a falvak foglalkoztatási helyzetét, így jövőjét.

Felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy mi lesz azokkal a településekkel, melyek a közlekedési feltártság szempontjából „árnyékban” helyezkednek el, és a megfelelő munkaerővonzással rendelkező nagyobb településektől távol helyezkednek el. A kedvezőtlen adottságú, periférikus területeken fekvő, rossz közlekedésföldrajzi pozíciójú kistelepülések fennmaradásának esélyeiről évtizedek óta kiélezett szakmai vita folyik, melyben az igen hagyományosan „pesszimista” kutatói vélemények (pl. KOVÁCS T. 1980, illetve 2004) mellett a reálisabb képet felfestő kutatók sem vállalkoznak arra, hogy pontos jövőképet adjanak. Félő, hogy az ilyen települések helyzete tovább fog romlani, ha a közösségi közlekedés kínálatát biztosító vállalatok irányításában még inkább a piaci szempontok dominálnak. Az ilyen, piaci alapon szervezett közösségi közlekedési rendszereknél a legfontosabb szempont mindig a veszteségek csökkentése lesz, akár a kiszolgálás folyamatos szűkítése árán is. Az ilyen irányú átalakulás után a gyengén kiszolgált kistelepülések utazóközönsége aligha lesz képes érdekeit hatékonyan érvényesíteni. A szolgáltatás mai rendszerében, annak feltételeinek alakulása sem az utazóközönség érdekeinek figyelembevételével történik (MOLNÁR É. 2006).

Az aprófalvak kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetének következtében vélhetően folytatódni fog az aktív, fiatalabb lakosság elvándorlása (ez a folyamat természetesen mérséklődött/mérséklődik, hiszen e tekintetben már korábban is rendkívül nagy veszteségeket szenvedtek el ezek a települések). A települések lakosságából egyre nagyobb (még a mainál is nagyobb) arány fognak kitenni az inaktív csoportok. E folyamat ugyanakkor több szempontból is veszélyeket hordoz magában. E veszélyeket a következők szerint lehet csoportosítani:

- az aprófalvak a jelenlegi folyamatok szerint népességük leginkább képzett, legmobilabb rétegét veszítik el;
- a leszakadó aprófalvas térségekben tovább csökken a gazdasági szervezetek termelékenységé, így tevékenységüket is visszafoghatják, csökkentve a munkaerő iránti kínálatot;
- a kiüresedő térségek termelésének csökkenésével gyengébb lesz az ország összesített gazdasági teljesítménye;
- mindezekkel összefüggésben tovább növekszik a szociális kiadások mennyisége;
- az alacsony gazdasági aktivitás miatt tartósan csökkenni fog a közösségi közlekedési eszközök kihasználtsága, így kínálata is, ami fokozza az egyéni gépjárműre való ráutaltságot, az elővárosi, városi közlekedésben pedig az egyéni járművek növekvő száma miatti zsúfoltságot – végső soron tovább romlik a közlekedési ágazatok közötti munkamegosztás;
- a települési közművek üzemeltetése gazdaságtalanabbá válik, a hiányzó közművek kiépítése tovább nehezedik;
- a társadalmi problémák miatt az e települések által közvetített kulturális értékek igen súlyos veszteségeket szenvednek;
- a foglalkoztatás nagyvárosokba való koncentrálódásával, a kistérségi foglalkoztatás csökkenésével tovább növekszik a periférikus térségek kiszolgáltatottsága, csökken a kistelepülések önkormányzatainak amúgy is szűk mozgásteréje.

Az egyes régiók versenyképességének és fejlődőképességének meghatározó tényezője a régió belüli területi eltérések alacsony szintre szorítása, a periférikus, életképtelenné váló területek kiterjedésének megállítása. Mindennek kulcseleme a perifériák és a központi települések közötti kommunikáció lehetőségének biztosítása. A vonzaskörzetek (akár munkaerőpiaci) kiterjedése nem csak a „vonzott” települések szempontjából fontos, hanem a városi szervezetek termelési tényezőkkel, így munkaerővel való ellátásában is.

A közlekedési ellátás, elsősorban a tömegközlekedés rendszerének alakításakor, a közlekedési infrastruktúra fizikai elemeinek fejlesztésekor a munkaerőpiaci folyamatok vizsgálatára kiemelt figyelmet kell fordítani. A közlekedés átszervezésének kérdéseit nem lehet tehát elválasztani e kérdések vizsgálatától. Egyrészt a térségek fejlődését (ezen keresztül a településrendszer formálódását) a lakosság munkalehetőségeihez való jutása határozza meg legnagyobb mértékben, másrészt a közösségi személyközlekedés fenntartásának is kulcskérdése a megfelelő kihasználtság biztosítása, ami a napi ingázók mobilitásától erőteljesen függ.

Az infrastrukturálisan fejletlen, aprófalvas településrendszerű térségben a problémák helyben nem orvosolhatók, kistérségi szinten kell a megoldást keresni, illetve a foglalkoztatás-bővítő projekteket azokon a településeken célszerű megvalósítani, amelyek a rossz helyzetű kistelepülésekről jól megközelíthetők (TÉSITS R. 2003). Itt

a jó megközelíthetőségen van a hangsúly (melynek alapja a kis távolság), illetve azon, hogy e települések körül elhelyezkedő falvakon igen nagy számban áll rendelkezésre szabad munkaerő. A közlekedési lehetőségeket tehát nem csak a centrum-periféria viszonylatban kell megfelelővé tenni, hanem az egyes mikrotérségek foglalkoztatásában fontos (és remélhetőleg egyre fontosabb) szerepet betöltő mikroközpontok elérhetőségét a mainál sokkal magasabb fokon kell biztosítani (KERESZTES L.L. – TÓTSIMON P. 2007).

Irodalomjegyzék

- Barakonyiné Winiczai K. (1984): *Baranya aprófalvas településhálózatának múltja és jelene*. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 125 p.
- Bartus T. (2003): Ingázás. In: Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2003*. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, pp. 88–101.
- Bódi F. – Obádovics Cs. (2000): Munkanélküliség a vidéki Magyarországon. *Területi Statisztika*. 2000/Január. pp. 55–68.
- Beluszky P. (2003): *Magyarország településföldrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 568 p.
- Dúsné Obádovics Cs. (1997): A népsűrűség és a nagyváros-közeliség hatása a munkanélküliségre falun. In: Kovács T. (szerk.): *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. IV. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. pp. 445–451.
- Enyedi Gy. (1980): *Falvaink sorsa*. Magvető Kiadó, Budapest. 184 p.
- Enyedi Gy. (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 37 p.
- Erdősi F. (1985): *A törpefalvak közlekedési ellátottsága*. In: Sükösd (szerk.): *Törpefalvak közlekedése és ifjúsága*. KISZ Baranya Megyei Bizottsága. Pécs.
- Fóti J., Lakatos M., Mászáros Á. (1991): *A munkanélküliség Magyarországon. Statisztikai Szemle*. 1991/8-9. pp. 622–639.
- G. Fekete É. (2004): *Munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok az aprófalvas térségekben. Van esély a megmaradásra?* In: *A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei*. A tudomány a gyakorlat szolgálatában. MTA Budapest 55–85.
- Keresztes L. L. 2006: *A munkaerőpiaci (területi) alkalmazkodás képessége Baranya megye falvaiban*. *Modern Geográfia*, 2006/1. 13 p. <http://www.moderngeografia.hu/tanulmányok/munkaeropiac/keresztesll.pdf>
- Keresztes L. L. – Tótsimon P. 2007: Változó településrendszer, és a vidéki közforgalmú közlekedés fenntartásának kérdései – Baranya megyében. *Tér és Társadalom*. 2007/2. pp. 85–93.
- Kertesi G. (2000): *Ingázás a falusi Magyarországon. Egy megoldatlan probléma*. *Közgazdasági Szemle*, 47. pp. 778–798.
- Kovács T. (1980): *Magyarország településhálózata és fejlődésének főbb tendenciái*. *Statisztikai Szemle* 1980/11.
- Kovács T. (2004): *Aprófalvainkról – illúziók nélkül*. *Területi Statisztika* 2004 március. pp. 125–136.
- Köllő J. 1997: *A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: számítások és számpéldák*. *Esély*, 2.
- Köllő J. (2002): *Az ingázási költségek szerepe a regionális munkanélküliségi különbségek fenntartásában – Becslési kísérlet*. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 2002/2. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Molnár É. (2006): *Hosszú és rögzös út a közforgalmú személyszállítás állam-monopolista kínálati piacától a versenyalapú keresleti piachoz.* *Közlekedéstudományi Szemle*. 2006/3. pp. 104–113.
- Tésits R. (2003): *A válságtól a szerkezetátalakításig. Baranyai foglalkoztatás az ezredfordulón I*. Egyetemi Kiadó, Pécs. 134 p.
- Vámosi T. (2006): *A középfokú szakképzési rendszer területi problémái, különös tekintettel a Dél-Dunántúli Régióra*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola. Kézirat. 161 p.

KOTTA IBOLYA

A kötődési stílus az iskolai alkalmazkodás szemszögéből

Az a mód, ahogy a szülő/gonozó a gyerek alapvető szükségleteihez viszonyul, fontos szerepet játszik az önbizalom és a kötődés tárgyával szembeni bizalmas viszony kialakulásában, mely utólag más személyekre, más interperszonális kapcsolatokra is általánosul.

A világhoz, ennek elemeihez vagy történéseihez való viszonyulási mód az információfeldolgozás minőségét befolyásolja, míg a többi emberhez való viszonyulás az interperszonális kapcsolatok minőségére hat. Iskolai közegben az előbbi az explorációs késztetés, ismeretelsajátítás, tanulási motiváció fogalmaival ragadható meg, míg az utóbbi a társas beilleszkedés képességére utal.

A kötődés minősége már az első életévekben befolyásolja a motiváció szintjét, s e kapcsolat iskoláskorban is fennmarad, befolyásolva az iskolai tevékenységekbe való bevonódás mértékét és minőségét.

A kötődés belső munkamodelljei, mint metakognitív struktúrák, kialakulásukat követően lényegében az egész személyiséget, annak kognitív, emocionális és cselekvéses szféráját átjárják, és a személynek a világhoz és önmagához való következetes viszonyulási módját határozzák meg.

A kötődési stílus dinamikája és fejlődése

A kötődés tulajdonképpen egy stresszcsökkentő viselkedési rendszer. A kötődés biztonságos vagy bizonytalan jellegében megnyilvánuló egyéni különbségek mögött a gonozó személy hozzáférhetősége és érzékenysége, valamint a gyerek és gonozó közti kölcsönösség mértéke állnak. Habár a kötődési rendszer az élet első éveiben, a kötődés szenzitív periódusában a legkritikusabb, mégis egész életen keresztül aktív marad, és a közelség és támogatás elnyeréséhez kapcsolódó gondolatokban és viselkedésekben nyilvánul meg.

Fizikai vagy pszichológiai veszélyforrásokkal való szembesülés a kötődési rendszer aktivizálásához vezet, életbe léptetve az *elsődleges kötődési stratégiát*, mely arra ösztönzi a személyt, hogy a kötődése tárgyával (szülők, gonozók) vagy ezek interiorizált képzeteivel valós vagy szimbolikus közelséget tartson fenn. Az életkor előrehaladtával a gyerek egyre inkább támaszra lel a szimbolikus reprezentációkban, de ezek sohasem válnak teljesen kielégítővé és elégségesé a közelségkeresés motívációjának szempontjából (Mikulincer és mtsai., 2004).

Abban az esetben, ha a kötődés tárgya hozzáférhetőnek bizonyul, biztonságos kötődés alakul ki, melyet az érzelmi szabályozás biztonságos stratégiájának nevezhetünk. E stratégia elsődleges célja a distressz moderálása és a személyes alkalmazkodás támogatása konstruktív, rugalmas és a környezettel összhangban álló mechanizmusok révén. A biztonságos kötődési stratégia az énré és az érzelmi szabályozásra vonatkozó deklaratív és procedurális ismeretek összessége. A deklaratív ismeretek a distressz kezelésére vonatkozó optimista hozzáállásra vonatkoznak, azaz a

mások jóindulatában való hitre és a veszélyhelyzetekben megnyilvánuló énhatékonyság érzésére (Shaver és Hazan, 1993). A procedurális ismeretek olyan szabályrendszerre vonatkoznak, mely három megküzdési stratégia köré csoportosul: a distressz felismerése és kifejezése, a közelségre való törekvés, valamint a problémák instrumentális megoldásában való részvétel (Waters, Rodriguez és Ridgeway, 1998).

A kötődés tárgyának hozzáférhetetlensége bizonytalan kötődést eredményez, mely tudatos vagy tudattalan döntések elé kényszeríti a személyt arra vonatkozóan, hogy érdemes-e erőfeszítést kifejtene a közelségkeresés érdekében. A döntés *másodlagos kötődési stratégiákat* aktivál, szorongó/ambivalens, elkerülő vagy szervezeten kötődési stílust alakítva ki.

Amennyiben a közelség keresését eredményre vezetőnek ítéli meg, a személy erőteljes próbálkozásokat fog tenni annak érdekében, hogy megszerezze a kívánt közelséget, támaszt és szeretetet. E mechanizmusok a hiperaktiváló stratégia elnevezést kapták (Cassidy és Kobak, 1988, lásd Mikulincer és mtsai., 2004), és a szorongó kötődési stílusra jellemzőek. Shaver és Mikulincer (2002) szerint a hiperaktiváló stratégiák háttérben serkentő mechanizmusok állnak, melyek az éhez kapcsolódó, vagy a kötődés tárgyának hozzáférhetetlenségére vonatkozó veszélyek nyomkövetését célozzák; e mechanizmusok eredményeinek kiértékelései alapján a negatív emocionális reakciók felerősödhetnek, eltúlozva a veszélyek potenciális negatív következményeit, és aktívan tartva őket a munkamemóriában még akkor is, amikor igazából nincsenek reális külső veszélyek (Mikulincer és mtsai., 2004).

Amennyiben a személy arra a következtetésre jut, hogy a közelségkeresésre tett próbálkozásai értelmetlenek, dezaktiváló stratégiák lépnek életbe, melyek a közelség- és támaszkereső viselkedés leállítását célozzák. E stratégiák arra ösztönzik a személyt, hogy önmaga kezelje distressz érzését (Cassidy és Kobak, 1988, lásd Mikulincer és mtsai., 2004). A dezaktiváló stratégiák az elkerülő kötődési stílus velejárói. Elsődleges céljuk a kötődés tárgyának hozzáférhetetlenségéből fakadó frusztráció és distressz megelőzése, mely a kötődési szükségletek tagadásához, a közelség, intimitás és a többiekkel való függőség kerüléséhez, valamint a másokkal való kognitív, emocionális és fizikai távolságtartáshoz, függetlenedési törekvésekhez és önbizalomhoz vezet (Mikulincer et al, 2004).

Shaver és Mikulincer (2002) szerint ez az eltávolodás a fenyegető ingerekkel szembeni figyelmenlenséghez is vezet, de egyben egyfajta vulnerabilitást eredményez, mely a stresszkelző és érzékeny témákat érintő gondolatok és emlékek elfojtásában nyilvánul meg.

A szervezetlen kötődési stílusra, melyet utólag Main és Solomon (1986) azonosított, olyan furcsa, ellentmondásos viselkedések jellemzőek, mint sztereotip mozgások, a szülőkkel szembeni feszültség, mely arra utal, hogy stresszhelyzetben a gyerekek képtelen koherens kötődési magatartásminta fenntartására. E gyerekek anyái tartanak saját gyerekeiktől és saját maguktól is, mely félelmek háttérben valamilyen traumatikus élmény vagy súlyos veszteség áll (Main és Hesse, 1990). Következésképp, ezek az anyák egyben támaszként és félelemforrásként is szolgálnak gyerekeik számára, ellentmondásos magatartást kialakulását okozva. A bizonytalan kötődés e formája esetén, amennyiben az anya gondozói szerepében kudarcot vall, a gyerek átveszi az anya-gyerek kapcsolat kontrolálásának egy részét, akár büntető, akár vigasztaló, gondozó magatartással lépve fel anyjával szemben.

Valamennyi kötődési stratégia specifikus elsődleges funkcióval rendelkezik, alárendelve ennek a kognitív és emocionális folyamatokat.

A kötődési stílusnak az érzelem - kogníció kapcsolatra gyakorolt mediátor hatása

A kötődési stílus mediátor hatással bír az érzelem és kogníció közti kapcsolatra nézve. Pereg (2001) tanulmánya szerint a kötődési stratégiák érzelmi szabályozó szerepet játszanak, a pozitív és negatív érzelmekre adott kognitív reakció-sémákat befolyásolva (lásd Mikulincer és mtsai., 2004).

A negatív érzelmek többféleképpen befolyásolhatják a kogníciót: a kognitív séma a hangulattal kongruens (negatív emocionális helyzetben több negatív kogníció aktiválódik, mint semleges helyzetben) vagy inkongruens (negatív emocionális helyzetben kevesebb negatív kogníció, mint semleges helyzetben) lehet (Forgas, 1995).

A biztonságos kötődés a hangulattal inkongruens kognitív sémát jelez; e személyeknél a konstruktív kötődési stratégia meggátolja a negatív érzelmeknek a munkamemóriában való szétterjedését, konkurens pozitív kogníciókat aktiválva ellenük. E kogníciók tehát a negatív érzelmek káros hatásai ellen küzdenek, és hozzájárulnak a biztonságos kötődési stratégia elsődleges funkciójának fenntartásához, azaz a stressz csökkentéséhez.

Ezzel szemben a szorongó/ambivalens kötődés kongruens kognitív sémákkal társul, a kötődési stratégia mögött meghúzódó hiperaktiváló stratégiák tevékenységét tükrözve. E stratégiák (a figyelemnek a negatív érzelmekre való fokozott irányítása, valamint a negatív gondolatokon való elmélkedés) kedveznek a negatív érzelmek munkamemóriában való szétáramlásának, és serkentik a kongruens negatív kogníciók feldolgozását; ez utóbbiak tartják fent a kötődési rendszer aktivitását.

Elkerülő kötődési stílus esetén a negatív érzelmek nem érintik meg személyeket, így nem észlelhetők jelentős különbségek a negatív és pozitív érzelmek kogníciója (érzelmi emlékek és attribúciók) között, ami a dezaktiváló stratégiák működésére utal. Azáltal, hogy gátolják a kellemetlen érzelmi állapotokra vonatkozó élményeket, és letiltják a belső állapotra utaló információk felhasználását a kognitív feldolgozásban, a dezaktiváló stratégiák tulajdonképpen csökkentik az emóció és kogníció közti kapcsolatot. Ennek megfelelően, az elkerülő kötődési stílusú személyek elvesztik kognícióik befolyásolásának képességét, mely a deaktiválás célját szolgálja (Mikulincer et al., 2004).

A stressz szabályozása mellett a kötődési stratégiák a pozitív érzelmekre adott kognitív válaszokat is mediálhatják, sőt, a biztonságos kötődési stratégia a környezet felderítését serkenti, és fenyegető ingerek hiánya esetén a kognitív tevékenységek élvezetét növeli. A veszélyforrásokra való krónikus fókuszálás, valamint az új információkkal szembeni idegenkedés még a biztonságos és veszélytelen helyzetekben is gátlólag hat a környezet nyugodt, kreatív felderítésére (Mikulincer és Sheffi, 2000).

Kötődési stílus és az iskolai motiváció, teljesítmény összefüggései

A kötődés a kompetencia és én-hatékonyság fejlődésének alapját képezi, előkészítve a gyereket a fejlődési folyamat által kiszabott későbbi szocio-emocionális és kognitív feladatok megoldására (Suess, Grossmann és Sroufe, 1992; Thompson, 1999; Cicchetti, Cummings, Greenberg és Marvin, 1990, lásd Fantuzzo és mtsai., 2005). A kötődés biztonságából a gyerek képessé válik a környezet magabiztos felderítésére, amely serkentőleg hat a gyerek önállóságára és kompetenciájára, valamint motivációjára (Soares és mtsai., 2005).

Kihívást jelentő helyzetekben a szükséges közelség és támasz megszerzésével e gyerekek tovább folytathatják a környezetet felderítését, szemben azokkal a gyere-

ekkel, akiket bizonytalan kötődésük megvon ettől a lehetőségtől. Az elkerülő gyerekek hajlamosak a kötődés tárgyának figyelmen kívül hagyására, a környezetben fellelhető tárgyakat részesítve előnyben. Ebben az értelemben úgy a biztonságos, mint az elkerülő kötődési stílus a motiváció magas szintjével társul (Soares, 2005), szemben a szorongó kötődéssel, mely sokkal kevésbé kompetens exploratív viselkedéssel, és a kihívások elkerülésével társul (Ainsworth, 1970; Ainsworth és mtsai., 1978; Main, 1983; lásd Soares és mtsai., 2005).

A kötődési stílus és motivációs stratégiák

Iskolai kontextusban a motiváció különleges hangsúlyt kap a tanulásra gyakorolt serkentő hatása, vagy ellenkezőleg, az iskolai tevékenységekben való részvételi szándék gátlása révén.

Amennyiben az alapvető pszichikai szükségletek ki vannak elégítve, a gyerek kompetensnek érzi magát, aktívan vonódva be a tanulási feladatokba. Azok a gyerekek, akik képesnek érzik magukat céljaik elérésére (kontroll hit), és úgy érzik, hozzáférhetőségük van azokhoz az eszközökhöz, amelyek közelebb visznek a célok eléréséhez (én-hatékonyság), pozitív érzelmi állapotban, lelkesedéssel, optimizmussal és kíváncsisággal fognak bevonódni az iskolai tevékenységekbe; az önmagukat kompetensnek érző gyerekek képességeikkel összhangban fognak a különböző nehézségű feladatok közül választani; e gyerekek tevékenységét erőfeszítés kifejtése és koncentráció jellemzi. Az iskolai tevékenységekbe való adekvát bevonódás hatékonyabb tanulásban, jobb tanulási eredményekben, valamint a saját fejlődés befolyásolásának fokozatosan növekvő képességében fog tükröződni (Soares, 2005).

Ellenkező esetben, az alapvető pszichikai szükségletek kielégítetlensége elégedetlenséghez és a motiváció hiányához vezet, amely az iskolai tevékenységekbe való bevonódás intenzitásában és minőségében is tükröződni fog. A kielégítetlen kompetenciaszükségletű gyerekek unalomban, lehangoltságban, szorongásban vagy dühben megnyilvánuló negatív emocionális tónust mutatnak az iskolai feladatok végzése során; ezek a gyerekek passzívvá válnak, nem törekszenek és nehézségekbe ütközve könnyen feladják a próbálkozást.

A kötődés minősége már az első életévekben befolyásolja a motiváció szintjét (Maslin-Cole & Spieker 1990), és ez a kapcsolat iskoláskorban is fennmarad. Soares, Lemo és Almeida (2005) bizonyítékokat találtak arra vonatkozólag, hogy iskolai kontextusban a biztonságosan kötődő gyerekekre rugalmas motivációs stratégiák jellemzőek, és sokkal kevésbé az ún. dezorganizáló motivációs stratégiák, melyek a bizonytalan kötődést jellemzik. Kutatásukban a szerzők a *Koraserdülőkori iskolai motivációs stratégiák interjú* (Interview about motivational strategies in the classroom context for preadolescents, Lemos és Almeida, 1995; lásd Soares, 2005) eszközére támaszkodtak, mely olyan osztálytermi helyzeteket ír le, melyek a kompetenciaszükséglet és /vagy autonómiaszükséglet kielégítését veszélyeztetik. Az eredmények értelmezésében a motivációs stratégiák öt dimenzió révén írhatóak le. Az *intencionalitás* a tevékenységbe való bevonódás kezdeményezése és fenntartására vonatkozik, és arra, hogy a cselekvések a célok megvalósítására irányítottak vagy sem. A *viselkedés* aktív vagy passzív, probléma- vagy emóciófókuszú lehet, melyet bevonódás vagy az elköteleződés hiánya jellemez. A *kitűzött célok és viselkedés közti koherencia* arra vonatkozik, hogy a cselekvések adekvátak-e a kitűzött célok és a kívánt eredmények szempontjából. Az *adaptivitás* az adott helyzet előírásainak, az etikai vagy osztálytermi normáknak a figyelembevételét vagy figyelmen kívül ha-

gyását jelenti. És végül az *érzelme*k dimenzió arra vonatkozik, hogy személy erőteljes negatív érzelmeket él át vagy reakciói egészséges érzékenységet tükröznek. E dimenziók alapján négy motivációs stratégia különíthető el, melyek közül két konstruktív - a *rugalmas* és a *merev* - és két alkalmazkodás ellen ható - a *szervezetlen* és a *passzív* -stratégia azonosítható (áttekintés végett lásd Soares és mtsai., 2005).

Maslin-Cole és Spieker (1990) az alkalmazkodás ellen ható kötődési és motivációs stratégiák háttérében levő közös mintázatokra hívja fel a figyelmet: a viselkedés és az érzelme

közi inkoherenciára, az összehangoltság hiányára, mely meggátolja az interperszonális kapcsolatok területén megnyilvánuló szükségletek kielégítését.

A biztonságosan kötődő gyerekek fejlődésük során esélyt kaptak arra, hogy megtanulják kihívó helyzetekben saját érzelmeik hatékony kezelését, ugyanakkor arra is lehetőséget kaptak, hogy a környezet felderítése során biztonságban érezhessék magukat. A másoktól kapott támasz és a tevékenységekbe való bevonódás eredményeként növekszik az észlelt kontroll és autonómia mértéke; mindez a fenyegető helyzetek által teremtett kihívásokkal szembeni pozitív, adaptív attitűdben nyilvánul meg, mely végül a kompetenciaszükséglet kielégítéséhez vezet.

Ezzel szemben a bizonytalanul kötődő gyerekek az alkalmazkodás ellenében ható motivációs stratégiákat fejlesztnek ki; nehézségekkel szembesülve, e gyerekeknek nehézséget okoz kötődési- vagy kompetenciaszükségeik kielégítésével kapcsolatos érzelmeik kontrollálása.

A kötődési stílus és az információfeldolgozás

Kognitivistáknál az információk szelektálása és feldolgozási módja az egyén funkcionális szükségleteitől függ. Az érzelmi fejlődést vizsgáló kutatók szerint e szelekció azon elemek kizárásával történik, melyeket a személy jelentéktelennek vagy fájdalmasnak ítél. Az információk feldolgozásában mutatkozó eltérések háttérében tehát egyaránt fellelhetők a kognitív és az érzelmi folyamatok, melyek a környezettel való állandó interakció keretében fejlődnek és formálódnak (Zajonc, Pietromonaco és Bargh, 1982; lásd Vermigli és Toni, 2004).

A korlátozott feldolgozási kapacitás következtében az ingerek a szelekció, értelmezés és kiértékelés számos szakaszában szűrődnek, még mielőtt az egyén bármit látna, hallana vagy érezne. A szelekciós vagy kizárási kritérium az ontogenezis során alakul ki, az egyén legfőbb szükségleteit és érdeklődését, valamint a belső vagy külső konfliktusok megoldása érdekében kiválasztott módszert tükrözve. Következésképp, e kritériumok, én-védő mechanizmusokként arra utalnak, hogy a személy miként teremti meg az összhangot saját szükségletei és a valóság követelményei között (Vermigli és Toni, 2004). E kontroll-tényezők, serkentő és gátló mechanizmusok segítségével szabályozó funkciót látnak el, az alkalmazkodást szolgálva ezáltal. A feldolgozás hierarchiájában magasabb szintet foglalnak el, mint az észlelés, emlékezet vagy más mentális struktúrák. A számos kontroll-tényező közti interakció minden egyénnél sajátos mintázatot, úgynevezett *kognitív stílust* eredményez (Gardner, Jackson és Messick, 1960, lásd Vermigli és Toni, 2004). A kognitív stílus tehát a működés tipikus, koherens és stabil mintázatainak különböző dimenzióira vonatkozik, mely a személy észlelési és intellektuális viselkedésében nyilvánul meg, és a személyiség szerves részét képezi. Következésképp a kognitív stílus befolyásolja, hogy miként kezeljük a problémahelyzeteket, hogyan osztályozzuk az információkat, a mnémikus tartalmakat stb. Tulajdonképpen a kognitív stílus egyaránt hat a személy kognitív és affektív szférájára (Vermigli és Toni, 2004).

Bowlby (1980) elképzeléseiből kiindulva számos tanulmány tárgyalja a kötődés minősége és az információfeldolgozás közti kapcsolatot (Forgas, 1995; Vermigli és Toni, 2004; Mikulincer és mtsai., 2004 stb.). A biztonságosan kötődő személyek gyorsan dolgozzák fel a számukra szükséges információkat, hozzáférve a memóriában tároltakhoz is; az észlelés folyamán ők képesek az emocionális és kognitív információk kombinálására. E személyek sokkal hatékonyabbak az új információk keresésében, és ezeknek a meglévő kognitív struktúrákba való beillesztésében, mint azok, akikre ambivalens vagy elkerülő kötődési stílus jellemző (Vermigli és Toni, 2004).

Az elkerülő kötődési stílusú személyek védekezően kizárják az észlelésből és feldolgozásból azokat az információkat, melyek a kötődési kapcsolat szempontjából relevánsak; korlátozott hozzáférésük van tehát a kötődési tapasztalatokkal kapcsolatos emlékekhez, az információfeldolgozás folyamán figyelmen kívül hagynak valamennyi, az emocionális állapotra vonatkozó információt. E személyek kevésbé fogékonyak az új ingerek iránt, mint a biztonságosan kötődő személyek, és egyben kevésbé képesek saját reprezentációik differenciálására, mint akár a biztonságos, akár a szorongó/ambivalens kötődési stílusú személyek.

A szorongó/ambivalens kötődési stílusú személyek a kötődéssel kapcsolatos információk zömét észlelik, mivel közvetlen hozzáférésük van ezekhez; nem jelent gondot számukra az sem, hogy egyben ezen információkhoz kapcsolódó emocionális tónust is felidézzék. Ennek ellenére, az érzelmi információk nem épülnek be a kognitív tartalmakba, következésképp ezek a személyek képtelenek a fenyegető és nem fenyegető helyzetek megkülönböztetésére, ezért állandó készenléti állapotban élnek, hogy a felbukkanó veszélyre reagálni tudjanak. Kötődési rendszerük így folyamatosan aktív.

Az elkerülő és szorongó/ambivalens kötődés tehát a viselkedés és az információfeldolgozás torzításával jár. Mindkét konfiguráció eredetileg a személynek az eltorzult környezethez való alkalmazkodásának elősegítését célozta, akár az én feladása árán is (Vermigli és Toni, 2004).

Kötődési stílus és a társas beilleszkedés összefüggései

Az a mód, ahogy a kötődés tárgya a gyerek alapvető szükségleteihez viszonyul, alapvető szerepet játszik az önbizalom és a kötődés tárgyával szembeni bizalmas viszony kialakulásában, mely utólag más személyekre, más interperszonális kapcsolatokra is általánosul (Bowlby, 1988). A gyerek és gondozója közti kötődés minősége jelentős hatást gyakorol tehát a szocio-emocionális kompetencia fejlődésére (Main, Kaplan és Cassidy, 1985; Sroufe, Egeland és Kreutzer, 1999). A kötődés tárgyával szembeni bizalom elősegíti az érzelmi szabályozást, a társas kapcsolatok kialakítását, és a fejlődési folyamat által előírt további feladatokkal való megbirkózást (Sroufe, Egeland és Kreutzer, 1990).

A kötődésemélet a szülő-gyerek kapcsolatnak a gyerek későbbi fejlődésére gyakorolt erőteljes hatását hangsúlyozza. A kötődési kapcsolat torzításai (bizonytalan, másodlagos kötődési stílus) és ezek alapján létrehozott belső munkamodellek depresszív reakciókhoz vezethetnek (Bowlby, 1988; Hammen, 1992a). A kötődési stílus és a szorongászavarok közti összefüggések még szélesebb körben nyilvánulnak meg. Az elméletalkotók szerint a szorongás kialakulása a bizonytalan kötődéssel állhat összefüggésben. Bowlby szerint a szorongás a csecsemőnek a gondozóval szembeni bizonytalanságában gyökerezik, ami a tulajdonképpen a bizonytalan kötődés alapja.

A kötődés tárgyának kiszámíthatatlansága és következetlensége szorongó/ambivalens kötődéshez vezet; e gyerekekben krónikus szorongás alakul ki, mely a szükségletek kielégítésére vonatkozó kétségekkel, aggodalmakkal (Warren és mtsai., 1997), illetve az egyedül hagyás, magára maradás állandó félelmével társul (Shamir-Essakow és mtsai., 2005). E gyerekek tehát állandóan nyomon követik édesanyjukat, gátolt explorációs viselkedést tanúsítanak, ami a környezet alacsony fokú megismeréséhez vezet, és eltúlozzák saját negatív érzelmeik kifejezését is (Stevenson-Hinde, 2000). Következésképp, újszerű, kihívó helyzetekben a szorongó/ambivalens kötődésű gyerekek túlzott félelmet mutatnak, tüneteik gyakran a szorongászavar körébe tartoznak (Manassis, 2001).

A szorongó/ambivalens kötődéshez hasonlóan az elkerülő kötődés is szorongászavarhoz vezethet (Bradley, 2000). Az elkerülő gyerekek anyja folyamatosan visszautasító, főként stresszkeltő helyzetekben; a pozitív érzelmek preferálása révén gyerekeikben a negatív érzelmek elfedését, álcázását serkentik (Goldberg et al., 1997). Stresszhelyzetben tulajdonképpen a gyerek azt érzi, hogy szülei visszautasítják őt, így arra kényszerül, hogy minél inkább saját erőforrásaira támaszkodjon, csökkentve ezáltal a társas érintkezések iránti igényét. A szociális interakciók elkerülése megnehezíti a stresszhelyzetekben megnyilvánuló érzelmi arousallal való megküzdést, másrészt viszont megelőzi az észlelt veszélyforrással való konfrontálódást. Következésképp a gyerekekben a szimpatikus arousallal szembeni fokozott érzékenység alakul ki, növelve a szorongászavar, és legfőképp a szociális fóbia (Manassis, 2001) vagy az obszesszív-kompulzív zavar kialakulásának veszélyét (Manassis és Bradley, 1994). Az elkerülő kötődést mutató gyerekek, elfojtva negatív érzelmeiket, különösen veszélyeztetettek olyan internalizáló zavarokra, mint a depresszió, szorongás vagy szociális fóbia (Goldberg és mtsai., 1995; Goldberg és mtsai., 1997). Amennyiben az érzelmek elfojtása magas fokú arousallal társul (viselkedésükben gátolt gyerekek), a szorongászavarok kockázata még fokozottabb (Biederman és mtsai., 1990; Hirshfeld és mtsai., 1992; Shamir-Essakow és mtsai., 2005).

Annak ellenére, hogy Shamir-Essakow, Ungerer és Rappee (2005) azt állítja, hogy a gyerekkori szorongás bármelyik másodlagos kötődési stílus keretében kialakulhat, az eredményeik azt mutatják, hogy a szervezetlen és az elkerülő stílusok képezik a gyerekkori internalizáló pszichopatológia legnagyobb veszélyforrását. A fentiekkel összhangban, Mogg és munkatársai (1998) eredményei öt-hét éves, elkerülő kötődési stílusú gyerekeknél, előrehaladott internalizáló problémákat mutattak ki. Shamir-Essakow és mtsai. (2005) az ambivalens kötődés és az internalizáló zavarok közti kapcsolat hiányára utaló eredményeiket e kötődési stílusnak az eltérő csecsemőkori és óvodáskori következményeivel magyarázzák. Warren és munkatársai (1997) bizonyítékai szerint, a csecsemőkorban ez a kapcsolat egyértelműen kimutatható, illetve a későbbi életkorban is – eredményeik alapján 17 éves kor – szorongászavarokat jelez előre.

A kötődés minősége és az alkalmazkodási zavarok összefüggéseire vonatkozó tanulmányok a bizonytalan kötődésnek az externalizáló zavarok kialakulására gyakorolt hatását is hangsúlyozzák. Moss és munkatársai (1998) előrehaladott externalizáló problémákat mutatott ki öt-hét éves, ambivalens kötődésű gyerekeknél. Az elkerülő kötődés oppozicionális zavarokkal társul, a szervezetlen kötődés pedig óvodáskori ellenséges-agresszív viselkedés-megnyilvánulásokhoz vezet (Lyons-Ruth és mtsai., 1996).

Azok a gyerek, akiknél a szervezetlen kötődés elkerüléssel társul, fokozottan ki vannak téve az internalizáló és externalizáló problémák egyidejű megjelenésének veszélyének (Lyons-Ruth és mtsai., 1994); a társuló környezeti vagy családi veszélyeztető tényezők pedig tovább fokozzák e gyerekek érzékenységét (Lyons-Ruth és mtsai., 1996).

A belső munkamodellek elméletének kiterjesztése – elméleti javaslatok

A kötődéselmélet szerint a kötődés tárgyával szemben kialakított kapcsolat típusától függően a személyek sajátos belső munkamodelleket alakítanak ki, melyek az egyénnek a világról, a kötődésének tárgyairól és önmagáról kialakított reprezentációit foglalják magukba. Az információk megszervezésében e modellekre támaszkodunk (Bowlby, 1973; Main, Kaplan és Cassidy, 1985; lásd Vermigli és Toni, 2004), melyek rugalmassá teszik az információfeldolgozást, hiszen a környezeti és az interperszonális feltételeket egyaránt figyelembe veszik (Bretherton, 1992). A belső munkamodellek tulajdonképpen olyan metakognitív struktúrák, melyek bizonyos kognitív folyamatok, például szelektív észlelés és memória révén segítik az információk megszervezését és értelmezését (Bretherton, 1991; Collins és Read, 1994; lásd Vermigli és Toni, 2004).

Kialakulásukat követően, a belső munkamodellek a stabilitás fenntartására törekednek; számos motivációs, kognitív és érzelem-szabályozási jelenségre hatva, az egyén személyiségvonásainak kialakulását is befolyásolják (Reis és Patrick, 1996; Shaver, Collins és Clark, 1996; lásd Vermigli és Toni, 2004).

Mindezekből kiindulva olyan konceptuális keretet javasolunk, mely az emocionális, kognitív és szociális működést a kötődés belső munkamodelljeibe integrálja. A Shaver és Mikulincer (2002) által javasolt *Kötődési rendszer aktiválásának és dinamikájának modelljéből* kiindulva, a metakognitív struktúrák három fő stratégiáját, a biztonságos kötődést, a hiperaktiváló és a deaktiváló stratégiákat azonosítjuk, melyeket azonban tágabb körben értelmezünk. Azt feltételezzük tehát, hogy, mindemellett, hogy e stratégiák már az első életévekben meghatározzák az egyén kötődési stílusát, az információk értelmezésében és a reakciók kezdeményezésében megfigyelhető, visszatérő, sajátos irányulás, hajlam formájában egyben a kognitív, emocionális és szociális működést is befolyásolják.

Pontosabban a kötődési stílus, a szociális magatartás és a teljesítménnyel szembeni attitűd közti kapcsolat létezését feltételezzük.

A domináns stratégiák befolyással bírnak a társas viselkedésre. Ezt igazolják azok a kutatások is, melyek a szociometriai pozíció – főként a visszautasított státusz – stabilitását vizsgálják új osztályba áthelyezett gyerekeknél (Newcomb és Bukowski, 1993; Kim, 2003).

Másrészt, szabad választás esetén, a különböző kötődési stílusú gyerekeknél a biztonságos, hiperaktiváló vagy dezaktiváló stratégiák a kiválasztott feladatok nehézségében is tükröződni fognak, annak megfelelően, hogy a gyerek döntésében egybehangoztatta-e a feladat megoldásának nehézségi szintjét saját képességeinek szintjével.

A kötődés biztonságának talajáról a gyerek aktívan vonódik be saját környezete felderítésébe. A korai tapasztalatok hatására a kötődés tárgyának hozzáférhetősége biztonságos kötődési stratégiákat eredményez. Ennek megfelelően a biztosan kötődő személyeknek lehetsége nyílik arra, hogy egyfajta belső biztonságérzettel ismer-

kedjen környezetével, mely a kívülről jövő információk iránti nagyfokú érdeklődésben tükröződik. E személyek elfogadják a kihívásokat.

Hasonló attitűdöt feltételezhetünk a környezetében található többiekkel szemben is, mely adekvát interakciók és interperszonális kapcsolatok kezdeményezésében és fenntartásában nyilvánul meg. A stresszkezelésre vonatkozó optimista hozzáállásuk, jó szándék feltételezése másokban és a veszélyhelyzetek megoldására vonatkozó énhatékonyságérzésük (Shaver és Hazan, 1993), valamint a stressz felismerése és ki nyilvánítása, a közelség iránti igény, valamint a problémafókuszú megküzdésre való beállítódásuk (Waters, Rodriguez és Ridgeway, 1998) mint olyan tényező, hogy személyek sikeres társas beilleszkedésének kedvez. A biztonságosan kötődő személyek tehát pozitív szociometriai státusra predisponáltak. Másrészt, a sikerorientált-ság olyan feladatok választását fogja motiválni, melyek nehézségi szintje magas, de az egyén képességeivel összhangban álló, azaz tulajdonképpen kihívást jelent.

Abban az esetben, ha bizonytalanságot keltő helyzetekben a kötődés valós vagy interiorizált tárgya hozzáférhetetlennek bizonyul, hiperaktiváló vagy deaktiváló stratégiák lépnek működésbe. A hiperaktiváló stratégia arra vonatkozó döntés eredménye, hogy a közelségkeresés eredményre vezető lehet, így a szorongó/ambivalens kötődésű személyek egy viszonylag biztonságos állapot kialakítására és fenntartására törekednek. Interperszonális kapcsolataik visszautasított szociometriai státusra veszélyeztetik e gyerekeket, hiszen annak ellenére, hogy ők barátságok fenntartására törekednek, próbálkozásaik gyakran kudarcra vannak ítélve, éppen azért, mert a többiekkel való kapcsolatukra vonatkozó bizonytalanságuk latens módon folyamatosan foglalkoztatja, nyugtalanítja őket. A feladatok megválasztásában e gyerekek kerülni fogják a kihívásokat, képességeikhez mérten könnyű feladatok révén próbálva megtartani biztonságérzésüket. A döntés, hogy a közelségkeresési próbálkozások eleve kudarcra vannak ítélve, elkerülő kötődési stílushoz vezet, mely a többi kötődési stílushoz hasonlóan a családtagokkal folytatott korai interperszonális kapcsolatokban gyökerezik. Ez a függetlenség kivívására és a másoktól való emocionális és fizikai eltávolodásra való hajlammal jellemezhető, mely révén a csalódás elkerülhetővé válik. Az elkerülő kötődésű gyerekek elhanyagolt szociometriai státusra hajlamosak, mivel érdektelenek az interakciókba és a közös iskolai tevékenységekbe való bevonódással szemben. A kellemetlen érzelmi élmények gátlása, és a belső állapotra vonatkozó információknak a kognitív feldolgozásból való kizárása olyan megnyilvánulások, melyek meghatározóak az iskolai feladatokkal szembeni attitűdre nézve is. E megnyilvánulások tulajdonképpen azt jelzik, hogy az elkerülő kötődési stílussal jellemezhető gyerekek hajlamosak leválasztani az átélt élmény emocionális aspektusait, ekképp tárolva őket emlékezetükben. Ennek megfelelően, e gyerekek nem fogják a választott feladatok nehézségi szintjét saját képességeikhez igazítani, következésképp, az általuk szabadon meghozott döntés nem az iskolai tapasztalalok során felgyűlt sikerek és kudarcok eredője lesz.

A kötődés belső munkamodelljei tehát a személynek önmagához, a világhoz, és a többiekhez való következetes viszonyulási módját határozzák meg. Hatásuk tehát széles körben nyomon követhető olyan helyzetekben is, amikor a gyerek interperszonális kapcsolatrendszere már nem korlátozódik kizárólag a szülőkkel, nevelőkkel kialakított elsődleges kötődési kapcsolatokra. A belső munkamodellek így a tágabb személyközi kapcsolatokban és élethelyzetekben kognitív, érzelmi és viselkedéses mintát határoznak meg, mely az iskolai közegbe kerüléskor az iskolai társas beilleszkedésben, illetve a tanulási- és teljesítménymotivációban tükröződik.

Irodalomjegyzék

- Biederman, J., Rosenbaum, J. F., Hirshfield, D. R., Faraone, S. V., Bolduc, E. A., Gersten, M., et al. (1990). Psychiatric correlates of behavioral inhibition in young children of parents with and without psychiatric disorders. In: *Archives of General Psychiatry*, 47, 21-26
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic books
- Bretherton, I. (1991). Pouring new wine into old bottles: The social self as internal working model. In M.R. Gunnar & L.A. Sroufe (Eds.), *Self-processes and development: The Minnesota symposia on child development*, 23, 1–41.
- Bretherton, I. (1992). The origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. In: *Developmental Psychology*, 28/5, 759-775.
- Forgas, J.P. (1995). Mood and Judgement: The Affect Infusion Model (AIM). In: *Psychological Bulletin*, 117/1, 39-66.
- Goldberg, S., Gotowiec, A., Simmons, R.J., 1995. Infant–mother attachment and behavior problems in healthy and chronically ill preschoolers. In: *Development and Psychopathology* 7, 267–282.
- Hammen, C. (1992a). Cognitive, life stress, and interpersonal approaches to a developmental psychopathology model of depression. In: *Development and Psychopathology*, 4, 191-208
- Hirshfeld, D. R., Rosenbaum, J. F., Biederman, J., Bolduc, E. A., Faraone, S. V., Snidman, N., et al. (1992). Stable behavioral inhibition and its association with anxiety disorder. In: *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31, 103-111.
- Kim, Y.A. (2003). Necessary social skills related to peer acceptance. In: *Childhood Education* 79, 234-235.
- Lyons-Ruth, K., Zeanah, C.H. and Benoit, D. (1996). Disorder and risk for disorder during infancy and toddlerhood. In: Mash, E.J. and Barkley, R.A. (Eds.), *Child psychopathology*. Guilford Press, New York, 457–491.
- Main, M., Kaplan, K. & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In: *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 209, 66–104.
- Manassis, K., & Bradley, S. (1994). The development of childhood anxiety disorder: Toward an integrated model. In: *Journal of Applied Developmental Psychology*, 15, 345-366.
- Mikulincer, M.P., Shaver, P.R. & Pereg, D. (2004). *Attachment Theory and Affect Regulation: The Dynamics, Development, and Cognitive Consequences of Attachment-Related Strategies*.
- Moss, E. & St-Laurent, D. (2001). Attachment at school age and academic performance. In: *Developmental Psychology*, 37/6
- Newcomb, A.F., Bukowski, W.M. & Pattee, L. (1993). Children’s Peer Relations: A Meta-Analytic Review of Popular, Rejected, Neglected, Controversial, and Average Sociometric Status. In: *Psychological Bulletin* 113, 99.
- Pereg, D. (2001). *Mood and cognition: The moderating role of attachment style*. Unpublished doctoral dissertation, Bar-Ilan University, Israel.
- Shamir-Essakow, G., Ungerer, J.A. & Rapee, R. M. (2005). Attachment, behavioral inhibition, and anxiety in preschool children. In: *Journal of Abnormal Child Psychology*, Apr.
- Shaver, P. R., & Hazan, C. (1993). Adult romantic attachment: Theory and evidence. In D. Perlman & W. Jones (Eds.), *Advances in personal relationships* (4, 29–70). London: Jessica Kingsley.
- Soares, I., Lemos, M.S. & Almeida, C. (2005). Attachment and motivational strategies in adolescence: exploring links. In: *Adolescence*, 40/157, 129-155
- Stevenson-Hinde, J. (2000). Shyness in the context of close relationships. In W. R. Crozier (Ed.). *Shyness: Development, consolidation, and change*. London: Routledge, 88-102
- Thompson, R.A. (1993). Socioemotional Development: Enduring Issues and New Challenges. In: *Developmental Review*, 13, 372-402.
- Vermigli, P. & Toni, A. (2004). Attachment and Field Dependence: Individual Differences in Information Processing. In: *European Psychologist*, 9/1, 43–55.
- Waters, H. S., Rodrigues, L. M., & Ridgeway, D. (1998). Cognitive underpinnings of narrative attachment assessment. In: *Journal of Experimental Child Psychology*, 71, 211–234.

TERNOVSZKY FERENC

Család és munka

Az ember életének két meghatározó tényezője, melyek egyensúlya, beteljesedése adhatja meg a harmóniát, a boldogság elérésnek lehetőségét mindannyiunk számára. A *család* az, ahol érzelmi és fizikai vágyainkat kiteljesíthetjük, ahol először két ember között, majd a megszülető gyerekek között alakul ki az, egy életre szóló kölcsönös elköteleződés, melynek alapja a szeretet, az egymás iránti feltétlen bizalom. A család a mi mikrovilágunk, sok-sok örömünk forrása, menedékünk, bázisunk. A család, a szülők és gyermekek közös kalandja, szeretet alapú felfedező útja, amikor tudjuk, hogy egymásra mindig számíthatunk. Természetesen ez a „kaland” nemcsak örömeiből áll, hiszen minden emberi kapcsolatban ott van a konfliktus lehetősége, minden családban „csörren olykor a kanál”. A szeretet megtartása, fejlesztése egy életen át tartó akarást, kölcsönös odafigyelést, bizalmat és személyiségfejlődést igényel. A család, a házasság, az emberiség története során többféle formát is öltött. Évszázadokon át a család nagyon sok helyen, elsősorban gazdasági közösséget jelentett, amikor is a szülők választották ki a házastársakat gazdasági és társadalmi szempontok alapján. Ezek a házasságok azután vagy valódi életközösségekké váltak vagy maradtak csupán gazdasági egységek, avagy a kettő között valahol. Ma már a világ jelentős részein, köztük Magyarországon is a párválasztás önálló és önkéntes döntés, szerelmen, szereteten alapul, amire rá lehet építeni a kapcsolat fejlődését, amelynek van esélye arra, hogy túlélje a nehézségeket, változásokat, kríziseket. Minden életminőség kutatás egyértelműen azt mutatja, hogy a családi összetartozás, szeretet, bizalom meghatározó eleme az életminőségnek és közvetlen összefüggés mutatható ki az egészségi állapottal is.¹

A házasság és a család azonban nemcsak az egyén számára fontos, hanem a társadalom számára is, hiszen ott történik a „munkaerő újratermelése”, a következő generáció életminőségének alakítása és még folytathatnánk. A társadalmi közérzet is nagyban függ a családok, benne az egyének törekvéseitől, hangulatától. Mégis a házasság és család intézményét egyre több és erőteljesebb támadás éri. Nem gondolok most azokra a feminista támadásokra, melyek a XIX. században joggal megindultak, a nem szeretet, hanem gazdasági alapú házasság intézmény ellen, bár nyomai ennek, dacára a megváltozott tartalomnak, ma is fellelhetőek. Gondolok itt a manapság a tömegtájékoztatásban, filmekben terjesztett olyan modellekre, mint az egyedülálló (single) életforma vagy az élettársi viszony, vagy a csak átmeneti időre szóló, gyermektelen kapcsolat.

Egyik csinos, 30 év körüli volt tanítványommal találkozva, megkérdeztem tőle, hogy férjhez ment-e már, mire azt válaszolta, hogy még nem talált olyan férfit, akivel úgy érzi, hogy legalább 5 évet együtt tudna élni. Ez egy egész új, de megdöbbentő gondolkodásmód, ami köszönhető a házasság, a család elleni tömegesen manipu-

¹ Kopp Mária – Kovács Mónika Erika: A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó. Bp. 2006.

lációnak is. A filmek, reklámok sokasága dolgozik azon, hogy az emberi kapcsolatok, a közösségek, a szolidaritás értékeit lejárassák. Ehhez a technika is nagy segítséget nyújt, ott van pl. a tv a családban, mint úgyszólván állandó családtag.

Vagy ma már ismert fogalom a virtuális szerelem, mikor a partnerek soha nem látták, látják egymást, kizárólag a „net”-en keresztül érintkeznek.

Vajon „milyen” okok húzódnak meg a közösségek, a házasság, a család elleni tömeg-méretű támadásokban? Számos oka lehet, most itt csupán azt a feltevésemet írnám le, miszerint a kapcsolataitól, élet céljaitól, értékrendszerétől, önértékelésétől megfosztott, magányos ember lesz a jó bérrabszolga és fogyasztó, aki könnyen felhasználható a szükséges funkcióra, kicserélhető és jól megtalálható! A nemzetközi pénzügyi körök, régiesen a tőke számára az emberi kapcsolatok és értékek bomlasztása, pénzben, hatalomban, haszonban kifejezhető eredményes stratégia. Ennek vagyunk tanúi nap mint nap és úgy vélem nem tudunk eleget tenni a morális értékek, az emberi kapcsolatok és közösségek, a család védelmében. Ezenközben a demográfiai mutatók ordítanak Európában, soha nem látott alacsony termékenységi mutatókkal, egyedül élők magas számával. Pl. a 2001-es magyar népszámlálás adatai szerint a felnőtt nők fele egyedül él! Vajon van-e szerepe ebben a folyamatban a munkának? Egyáltalán milyen szerep jut életünkben a munkának, mennyire és hogy hozható (ha) egyensúlyba a család és a munka.

A *munka* életünkben fontos szerepet tölt be. Megadhatja az alkotás örömét, tanulást, tapasztalatot nyújt; anyagiakhoz, elismeréshez, presztízshez juthatunk általa; fejleszti személyiségünket, emberi kapcsolatainkat, lehetőséget nyújthat az önmegevalósításhoz.

De vajon mi is a munka? Mindannyian ugyanazt értjük-e alatt? Csak az a munka, amiért fizetnek? Vagy az is amit meg kell csinálnunk életünk vitele érdekében, pl. közlekedés, tanulás, vagy az is, amit kedvtelésből csinálunk, pl. kertészkedés? Természetesen a leírt három kategória át is fedheti egymást, hiszen pl. egy külföldi üzleti út nemcsak kötelezettség, hanem szórakozás is lehet. Avagy sokak számára a pénzért, bérért végzett feladatok vagy a kötelező tevékenységek (pl. saját autó javítása), szórakozást is jelentenek.

A munka fogalmának értelmezésekor, ma már azt láthatjuk, hogy a munka fogalma szinte azonosult a bérmunka fogalmával. Ez egy hosszú folyamat eredménye, ami az ipari forradalommal indult el. Az ipari forradalom eredménye, hogy a munka „állás” formát nyert. A bérmunka-viszony, az „állás” a XVII–XVIII. századokban a bányák, gyárak terjedésével vált széleskörűvé. Az ipar szétrombolta a falut, a kézművesipart, kimozdította az embereket az otthonaikból, ahol addig együtt dolgozott és élt a család. Az emberek kiszolgáltatott bérmunkássá váltak. Ez nem túlzás, óriási változást hozott az emberiség érintett sokasága számára. Ez volt az az időszak, amikor a munka és a család különvált és tart ez mind a mai napig. Megszűnt a teljes életközösség, a közös munka, az együttlét (miközben e sorokat írom, d. u. 1/6 van, ma még nem láttam a feleségemet, lévén ő mindennap kora reggel indul munkahelyére). Sajnos „Otthon helyett ágyrajáró szállássá válik a család” (Kopp Mária, Skrabski Árpád i.m.). És ennek messzemenő hatásai vannak, talán ma is ez a helyzet a családok egyik fő ellensége. A család és a munka egyensúlyának javítása érdekében tett minden cselekvés ezt is próbálja oldani.

Ma az az ember végez „munkát”, aki részt vesz a társadalmilag szervezett munka világában, aki a „foglalkoztatott”, aki fizetést kap. A munkaerő piaci csere eszköze a pénz. Az a munka, az a tevékenység, amiért nem fizetnek, ma nem esik a munka

kategóriájába. A „csak” gyermekeit nevelő anya inaktívnak számít, a ma Mozartja, Van Goghja éhen is halhat, ha nincs „munkabére”, azaz munkájára nincs fizetőképes kereslet.

Az emberek számára a munka nemcsak pénzkeresetet jelent, hanem az alkotás örömeért, társadalmi hasznosságukért is dolgoznak, dolgoznának. De vajon hányan lehetnek, akik képesek a bérmunka világán kívül dolgozni, és ezt a munkát a piaccal elismertetni. Keveseknek van meg az a lehetősége, hogy válasszon a bérmunka és az azon kívül eső világ között. A megélhetés, a pénzkereset, ha tetszik, ha nem, a legtöbb embert belekényszeríti a bérmunka világába. Természetesen itt is meg lehet találni az örömteli munkát. De vajon mennyi embernek sikerül ez és vajon mennyien vannak, azok, akik csak kényszerből, munkájukkal elégedetlenül robotolnak?

A The Economist² 1997-es nemzetközi felmérése szerint Magyarországon a foglalkoztatottak 77%-a elégedetlen a munkájával. A felmérésben szereplő 27 ország között ezzel az utolsó helyre kerültünk. Az első helyen végzett Dánia esetében ez a szám 62%, ami sokkal jobb, de hol van ez a valóban jó helyzettől.

Saját felméréseim (2005), egy 104 főt érintő, véletlenszerű kiválasztáson alapuló kérdőíves vizsgálat azt mutatta, hogy a nők 60%-a, a férfiak 68%-a elégedetlen a munkájával. A beosztott nőknél ez az érték 70%-ot, míg a vezetők esetében 50%-ot mutat. A férfiaknál a beosztotti érték 68%, míg a vezetőké 69%, alig van eltérés a két szám között.

Általában érthető, ha a vezetők körében jobb mutatókat találunk, nekik nagyobb esélyük van saját magukhoz „igazítani” a munkát. A nők esetében meg is jelent ez a tendencia, míg a férfiaknál nem, sőt. Ennek oka lehet, hogy a női foglalkoztatottak sokasága található az egészségügyben, oktatásban, ahol talán a vezetőnek több az esélye munkaöröm megtalálására, mint a versenyszférában hajtó férfi vezetőnek. Összességében azonban a kép, bár jobb a The Economist 77%-os, 1997-es mutatójánál, de rossz, nagyon rossz.

Arra a kérdésre, hogy csak anyagi kényszer miatt dolgozik-e, a nők 57%-a, a férfiak 61%-a válaszolt igennel. A házasságban élő nőknél és férfiaknál ez az érték egyaránt 64%-ra emelkedik. Szabó Gabriella³ 50 nőt érintő kérdőíves vizsgálata erre a kérdésre 68%-ot mutatott.

Sajnos levonhatjuk azt a következtetést, hogy vélhetőleg az emberek többsége csak anyagi kényszerből, munkájával elégedetlenül dolgozik. Micsoda hatalmas tartalék ez a gazdaság szempontjából. Ma, amikor azt halljuk számtalanszor, hogy az emberi erőforrás a legértékesebb erőforrásunk, vajon mekkora GDP növekedést eredményezne, ha az emberek olyan munkát végeznének, olyan munkakörülmények között, olyan vezetőkkel, hogy ezt örömmel tennék. A sport világában ismert, elismert, hogy a motivált, jókedvű sportoló az, aki az eredményre nagyobb eséllyel pályázik, sőt el is éri azt. A munka világában sokan, elsősorban a vezetők, mintha sose hallottak volna erről. Az emberi erőforrás menedzsment, tisztelet a kivételnek, mintha csak papíron létezne a vállalatok világában.

Ezek után, nem meglepő, hogy a vizsgálatomban szereplő házas beosztott nők 82%-a otthon maradna a családdal, ha ezt megtehetné. Szabó Gabriella kutatásában

²The Economist 1997. május 17.

³ Szabó Gabriella: Család és karrier összehasonlításának kérdése napjainkban. Szakdolgozat, BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar Bp. 2006.

ez az érték 72%-ot mutat, de nála a teljes mintára vonatkozóan, vezetők-beosztottak együtt.

Szabó Gabriella értékválasztásos vizsgálatot is végzett 50 nő körében, valamint 100, VI. és XI. osztályos diákot érintően.

A nőknél az 1-5 skálán, a család 4,7 pontot kapott, míg a két különböző korosztályú diákoknál, mindkét esetben a család került az első helyre. Ezek is mutatnak azért „valamennyit” a család fontosságáról és szerepéről életünkben.

Ugyanakkor nagyon kevés az a nő, az az anya, aki saját szabad választása alapján megteheti, hogy otthon marad. A mai magyar ifjú mamák, akik kisbabájukkal otthon maradnak, megtehetik, hogy igénybe veszik a gyეს-t, nem várt helyzettel szembesülnek ebben a társadalomban, ahol már régóta nem elismert az otthon gyermekét nevelő anya. *„Azok a nők, akik most lépnek szülőképes korba, úgy nőttek fel, hogy anyjuk dolgozott, őket a bölcsőde és a napközi nevelte. Nem láttak maguk előtt mintát. Hiába van bennük vágy arra, hogy otthon maradjanak, amikor megszületik a baba, egész nap a lakás-bolt-játszótér háromszögébe vannak zárva, nem bírják a kööttségeket elviselni. A társadalom pedig semmiféle segítséget nem ad ehhez, a média nem mutat mintát.”*⁴

Az a társadalmi szemlélet és gyakorlat, ami az anyákat „eltartott”, „inaktív” kategóriákba sorolta, megtette hatását, ami a már említett demográfiai mutatóban is „jól” megmutatkozik. Holott nemzeti és gazdasági érdekünk olyan körülményeket teremteni, ahol a nőknek és férfiaknak van kedvük gyermeket vállalni és jó családi életet teremteni. Ma már súlyos gazdasági kérdés az egész EU-ban a katasztrofális demográfiai trend. Ennek ellenére csupán a pillanatnyi gazdasági érdekek dominálnak.

A női foglalkoztatás erőltetése az EU-ban, ezen mutató feltüntetése úgy, mint az egyenjogúság fokmérője, hamis, csak a jelen profit növelés célját szolgálják. Nem a családot, a gyereket és a jövőt.

Mit lehet tenni?

Sok ország próbálkozik a család és a munka egyensúlyának közelítésével. Sőt vállalatok is vannak, akik törekszenek erre. A továbbiakban röviden szeretnék néhány olyan eszközt megemlíteni, melyek segítséget nyújtottak, nyújthatnak a folyamatban.

A munka humanizálása. Nemcsak a nőket, anyákat, hanem a férfiakat, apákat, mindannyiunkat és a család életminőségét is jelentősen befolyásolja az emberek munkahelyi közérzete, a munkával való megelégedettsége. Láthattuk, hogy a helyzet e téren siralmas. A XX. század a munkatermelékenység százada is volt. A munkatudományok kutatói, művelői nagyon sok új módszer bevezetésével segítették mind a termelékenység-növelést, mind a munka humanizálását. Számos empirikus vizsgálat (pl. Peters-Waterman: A siker nyomában) bizonyította, hogy a sikeres cégek egyik „titka”, hogy az emberi céloknak, az emberi tényezőknek kiemelt szerepet adnak. Az elégedett, motivált emberek sokkal jobb eredményre képesek. Had ismétljem meg ezt a nyilvánvaló igazságot, hiszen a valóság azt mutatja, hogy nagyon sok vezetőnek fogalma sincs erről. Nagyon sok rossz vezető van, aminek számos oka van, mint pl. vezetőképzés hiánya, rossz minta, emberi tulajdonságok. Hosszasan lehetne értekezni a munka humanizálásának előnyeiről, módszereiről, hiányosságairól, eredményeiről, ezt a szakirodalom meg is teszi, az előrehaladás mégis lassú. Holott mind az

⁴ Lux Elvira.

egyén, mind a család, mind a cégek, mind a nemzetgazdaságok számára nagyon fontos és eredményt hozó tevékenységről van szó.

Munkaidő szervezési megoldások bevezetése, terjesztése.

Ezek közül néhány megoldás:

- részmunkaidős foglalkoztatás,
- megosztott munkakörök,
- „munka az iskolaév során”, ebben a konstrukcióban az elvégzendő,
- munkát a gyerekek tanévéhez igazítják, szabadon hagyva a nyári,
- szüneteket és egyéb iskolaszüneti napokat,
- a munkaórák éves szintű meghatározása,
- rugalmas munkaidő bevezetése,
- változó műszakbeosztások, rugalmasan váltható műszakok,
- „napfény napok”, fizetés nélküli szabadság nyáron,
- fizetett vagy fizetés nélküli betegápolási szabadság,
- átmeneti szünetek a karrierépítésben, a visszatérés lehetőségének biztosításával.

Még folytathatnám és egyenként részletezhetném is az egyes munkaidő szervezési megoldásokat, melyek többsége már a gyakorlatból is ismert. Sok módszer áll rendelkezésre, a baj a szűkkörű alkalmazással van ismét csak.

Az anyaság (apaság) társadalmi hasznosságának anyagi elismerése.

Ebben az irányban már folytak, folynak a kísérletek. Gondoljunk csak a 3 éves gyerekek 1970-es évekbeli bevezetésének pozitív termékenységi hatására. Az EU országokban is egymástól egészen eltérő példákat láthatunk. Olyan országról azonban a világnak ezen a táján nincs tudomásom, amelyik „fizetett munka”-ként ismerné el az anyaságot/apaságot. Vagyishogy a szülő rendes fizetést kapjon gyermeknevelési munkájáért. Nem segélyt, nem támogatást, hanem olyan összeget, amely megadja szülőnek az anyagi hátránytól mentes, *szabad választás lehetőségét* a család és a munka között. Avagy a kettő összehangolásának lehetőségét. Tudom, hogy ma ez vágyálom, hiszen a pillanatnyi profit, költségvetési szempontok maguk alá gyűrnek a hosszútávú emberi és gazdasági kérdéseket. De azért az úton már elindultak országok és remélhetőleg egyre többen és jobban fognak előrehaladni, köztük Magyarország is. Egy egy kemény harc a különböző érdekek, érdekcsoportok között, de a még meg nem született, megszületett gyerekek, szülők, a család érdekében szívósan kell törekedni a cél elérésére.

Az anyaság/apaság, a család erkölcsi elismerése.

Ma mint tapasztaljuk, tudjuk a közvéleményformáló kommunikáció nem család-párti. Már említettem a favorizált életformákat. Itt megint csak ütközik a pillanatnyi profitérdek a hosszú távú emberi, gazdasági érdekekkel szemben.

Szerencsére vannak *pozitív példák*. Vannak a munkájukkal is elégedett, jó családanyák, apák, akik kiegyensúlyozott családban élnek. Vannak cégek melyek törekednek a munkatársak szülői szerepének segítésére. Dicséretes hazánkban az évente meghirdetésre kerülő „Családbarát munkahely” pályázat, ahol pályáznak és nyernek a cégek. Vagy a nemzetközi szinten terjedő „társadalmi felelősség” (corporate responsibility) fogalma és gyakorlata a vállalatok körében. És ne feledkezzünk meg a cikkben említett VI. és XI. osztályos gyerekekről, akik értékrendjében a család első helyen szerepel.

Érdemes egy pillantást vetni Hollandiára, ahol a részmunkaidőt választotta a női foglalkoztatottak 60,9%-a.⁵ Mert pl. részmunkaidőben is ugyanaz a betegségbiztosítás, munkanélküli ellátás jár, mint a teljes munkaidőben. A nyugdíj összege is független a foglalkoztatási formától és a befizetett összegtől. És még számos kormányzati intézkedés segítette az un. holland csodát, amikor is egyidejűleg nőtt a GDP, a foglalkoztatás és termékenység. (ld. Hivatkozott tanulmány)

Végezetül az ország, a nemzetgazdaság keretein túl vessünk egy pillantást a *globális gazdaság és a munkaerő újratermelésének* viszonyaira.

A tőke érdeke mindig és ma is az, hogy „aki mozogni tud”, napi 24 órában, fizetség nélkül dolgozzon. Ez a szélső pont, az adott fizikai, történelmi, társadalmi korlátok miatt soha nem tud megvalósulni, de a tőke ez irányban működik. Ld. a 12-14 órás távol-keleti gyerekmunka példáit, a multik szolgálatában. Ma a technológia robbanás eredményeképp a tőke hihetetlenül mobil. Ma Magyarországon, de holnap már Mexikóban gyártja az árut, mert ott olcsóbb a munkaerő. A tőke ma már nem akar hozzájárulni a lokális (nemzet) gazdaságokban a munkaerő újratermelési költségeihez, hiszen az olcsóbb munkaerőt kellő számban megtalálja a világ már részén. Olyan helyeken, ahol az emberek érdekérvényesítő képessége gyengébb, kiszolgáltatottságuk nagyobb. „Outsourcing” a varázslatos szó a fejlett országokban. Megy a tőke Indiába, Kínába, hogy csak a legnépszerűbb helyeket említsem. És micsoda paradoxon, eközben a tőke „anyaországainak” nagy részében épül le a termelő munka, az oktatás, az egészségügy. Angliában pl. lassan megszűnik a mérnökképzés, mert nincs rájuk otthon szükség.

A termékenységi mutatók zuhannak. Ebben a régióban a tőke számára differenciáltan, de már drága a munkaerő újratermelése (család, képzés, egészségügy stb.), így a napi profit érdekében oda megy, ahol ezért nem kell fizetni. A tőke személytelen, így nem lehet csodálkozni, hogy nem vesz figyelembe helyi, nemzeti érdekeket. Ezért van óriási szerepe a kormányoknak abban, hogy az országaik hosszútávú emberi és gazdasági érdekeit tudatosan képviseljék és amennyire tudják érvényesítsék (ld. Pl. Nagy-Britannia és Hollandia ezirányú törekvéseit.) Sajnos a politikusok időhorizontja az EU-ban, USA-ban és sok más helyen mindössze 4 évre terjed.

Vajon akkor mi vár ránk?

Milyen hatásai lesznek az információs technológiai robbanásnak, a globalizációnak a munkára, a családra, életünkre? Erre vonatkozóan többféle nézet létezik. *Az első csoportba* azok tartoznak, akik szerint nem lesz különösebb változás, a technológia fejlődésének (is) köszönhetően, az élet egyre jobb lesz. Az új technológiák bevezetése új igényeket, keresletet ébreszt és így új munkahelyeket teremt. A munka továbbra is a fizetett állás fogalmával lesz egyenlő. Növekedni fog a szabadidő aránya, ahogy az az elmúlt 100 évben is történt, ami kedvez a családoknak.

A *pesszimisták* szerint emberek tömegei fognak munkanélkülivé válni. Ők attól is félnek, hogy a társadalom egyre inkább elfogadja a munkanélküliséget, mint elkerülhetetlen velejáróját a modern világnak, ami szükségszerűség a versenyképesség fenntartásában és az infláció kontrollálásában. A részleges munkanélküliség még mindig jobb, mint az általános szegénység. A pesszimisták szerint az elbocsájtott

⁵ European Commission. 2005. Reconciliation of work and private life. A comparative review of thirty European Countries.

dolgozóknak nem lesz hová menniük, mert megszűnnek a munkahelyek, a megmaradók pedig magasan automatizálva lesznek. Társadalmi krízisek várhatók.

A *harmadik jövőkép* szerint megszűnik a munka és bér mai szoros kapcsolata. Az IT hatására bekövetkező(zett) termelékenység robbanás gazdasági hasznát a tőke valamennyire kénytelen lesz megosztani a társadalommal a rugalmas gazdálkodás érdekében. A munka nem lesz azonos a fizetett munkával. Az emberek pénzt fognak kapni azokért munkákért is, melyek a piacon nem értékesülnek (pl. anyaság, kertészkedés, kultúra terjesztése). Nem lesz ugyanis annyi szervezett munka, ami a fizetett munkát társadalmilag széleskörűen biztosítaná. Csökkeni fog a munkaidő, egyre több lesz a szabadidő, egyre több embernek lesz lehetősége arra, hogy ne azért dolgozzon, hogy élhessen, hanem a tevékenység örömeért. Az új világban az emberek megítélése, egzisztenciális léte nem az állásban végzett munkától fog függni. Számítalan olyan, társadalmilag is hasznos tevékenység van, ami ma a piacon nem érvényesül. A „homo ludens” vélhetőleg nem fog passzivitásba süllyedni, amiért még pénzt is kap, hanem kedvére való tevékenység után fog nézni, azt fogja csinálni. Így a munka és a kedvtelés, nemcsak egy szűk rétegnél, hanem széles körben is egybeolvadna. Kétségtelen, hogy ez az átalakulás nehéznek ígérkezik, de a legígéretesebb. A jelenben és a jövőben ott rejlik az emberközpontú társadalom kialakításának esélye, ahol az alkotó tevékenység (a munka), a család, a játék kéz a kézben fog haladni.

Felhasznált irodalom:

Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó 1999.

European Commission 2005. Reconciliation of work and private life. A comparative review of thirty European Countries.

Hegyvi Orsolya: The obstacles of the employment of women in Hungary. Szakdolgozat. BGF KKFK Bp. 2006. augusztus 30.

Job satisfaction. The Economist 1997. május 17.

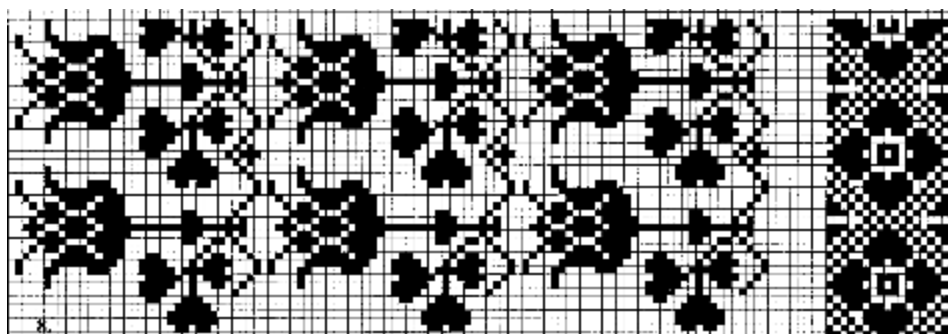
Kopp Mária – Kovács Mónika Erika: A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó Bp. 2006. augusztus 30.

Lux Elvira: A szex valutája. Magyar Nemzet 2003. szeptember 19.

Szabó Gabriella: A család és karrier összehangolásának kérdése napjainkban. Szakdolgozat. BGF KKFK Bp., 2006. augusztus 30.

Ternovszky Ferenc: Világ – munkanélküliség nélkül. Munkaügyi Szemle. 1998. június

Ternovszky Ferenc: Munka, nők (férfiak), család. Munkaügyi Szemle, 2005 szeptember-október

KARCSICS ÉVA

A karrier fogalma, tényezői és vonzereje egy 2001–2006 közötti hallgatói felmérés tükrében

A karrier szó görög jelentése verseny, rohanás a kijelölt pályán. A francia nyelvnek köszönhetően vált nemzetközivé. Az Idegen szavak és kifejezések szótára szerint a karrier kifejezés jelentése: „*gyors, sikeres előmenetel, érvényesülés*”. Ugyanezt a tartalmat tulajdonítja a szónak a Magyar értelmező kéziszótár, azzal a megjegyzéssel, hogy gyakran pejoratív tartalmú a kifejezés. Szakmai körökben is sokszor bizonytalanság uralkodik a tekintetben, hogy a karrier vagy életpálya fogalmakat használjuk-e. Az „életpálya”, az Idegen szavak és kifejezések szótára szerint régies kifejezés, a Magyar értelmező kéziszótár szerint „*Választékos, igényes, emelkedettebb stílusban használatos kifejezés. Jelentése: foglalkozás, hivatás, pálya*”, a szépírodalomban, költészetben használatos, gyakran könyvnyelvi: „*Valaki életének a folyamata*”.

Az Általános Vállalkozási Főiskolán 2001–2006 között végzett kutatásunkban a hallgatók karrierfogalmának alakulását, a karrier tényezőinek és vonzerejének hallgatói megítélését vizsgáltuk, jelen írásunkban ennek főbb eredményeit adjuk közre.¹

A karrier fogalma

Kutatásunk egyik részeként megkértük a hallgatókat, fogalmazzák meg, hogy mit értenek a karrier fogalma alatt.² A válaszokat tartalomelemzéssel értékeltük.

Az évek múlásával egyre árnyaltabb, több összetevőt tartalmazó fogalomértelmezéssel találkoztunk. 2001-ben átlagosan 4-5 tényező leírásával fogalmazták meg a karriert, 2006-ban már átlagosan 6-7 elemmel definiálták.

A hallgatók által írtakat két tartományba rendeztük, aszerint, hogy tartalma általában pozitív vagy negatív üzenetet hordoz. Ennek arányának alakulásáról elmondható, hogy napjainkhoz közelítve egyre több negatívum kapcsolódik a fogalomhoz. A kutatás indulási évében, 2001-ben, a tartalmak aránya 57/9% volt a pozitív jelentéstartalom javára, a záró évben, 2006-ban ez az arány 47/12%. A nők minden évben dominánsabban – közelítőleg háromszor annyian – jelenítették meg negatív viszonyukat, mint a férfiak. (A Gödöllői Egyetemen, dr. Szilágyi Klára által vezetett, 2004-ben lezárult kutatásban a megkérdezett fiatalok egyharmada társított negatív emóciót a karrierfogalomhoz.)³

A felvétel időpontjától függetlenül a hallgatók a karrier fogalmát a munkában elért sikerhez kapcsolták s olyan fogalmakat társítottak közvetlen mellé, mint elismerés, megbecsülés. 2001-ben és 2003-ban ennek elsődleges megtestesítője a „pozíció”, a „vezetővé válás” volt. A 2006-os eredményben azonban már kimutathatóan

¹ A teljes kutatási beszámoló megjelenés alatt (ÁVF Tudományos Közlemények)

² A kutatási anyag felvételére három tanévben került sor, 2001-ben, 2003-ban és 2006-ban, összesen 711 fővel. Mindhárom alkalommal vállalkozásszervező, nappali tagozatos, másod-harmadéves diákokat kérdeztünk.

³ http://nfi.gov.hu/folyoirat/2005_3_4/szilagyi_klara.pdf

árnyaltabb lett a fogalomértelmezés: a hallgatók közel egyötöde (23,7%) a karrier munkatevékenységhez rendelése mellett, önmegvalósításként is definiálta a fogalmat, melyhez az esetek egyharmadában közvetlenül párosult a „munkában való kiteljesedés”, sőt az „önérzetnövekedés”, „önbizalom építés”. A karrierhez kapcsolódó pozitív jelentéstartalmak sorában a második helyen a „pénz, anyagi biztonság” szerepelt, és tendenciájában enyhe növekedést mutat. (A fogalomkörhöz kapcsolódóan a „gazdagság”, „jólét” fogalmakat szignifikánsan inkább nők használták, az „életmód”, „életstílus” kifejezéseket pedig a férfiak.) E fogalomkörben tovább árnyalja az értelmezési lehetőséget, hogy kimutatható az „anyagi biztonság” kifejezés egyre gyakoribb használata, a „pénz” csupasz leírásával szemben. Az anyagi biztonság nem jelent hatalmas vagyont, hanem lehetőséget ad a biztonságos, tervezhető életre.

2006-ban már a válaszadók 14,0%-ának karrier fogalmába beletartozott a szociális kontextus (igénye?) is: „új emberekkel való ismerkedés, kapcsolatok, közösség, jó társaság”. Jelentheti ez azt, hogy napjainkban a hallgatók 14%-a, azt az embert tartja sikeresnek, akinek van lehetősége szociális kontextusokat kialakítani, abban aktívan élni? Feltételezéseink szerint az eredmény összefügg azzal, hogy a karrierhez kapcsolódó negatív tartalmak sorában, 2001-ben és 2003-ban „a családi kapcsolatok rovására megy” megfogalmazás szerepelt az első helyen, 2006-ban pedig a „nagy időráfordítást igényel”, „nincs idő semmire”. Sőt, egy hallgató nő megalkotta az „időrábság” kifejezést. Egyrészt valószínűsíthetően a hallgatók napjainkban már azonosítani tudják azt, amit korábban csak jelenségszinten érzékeltek: a karrierépítés oly módon hat negatívan a családi, társas kapcsolatokra, hogy időt von el a társas együttlétektől. Másrészt szinte kitapintható, hogy míg a hallgatók korábban a karrierépítést inkább magányos tevékenységként, egyéni erőfeszítésként definiálták, ma egyre többen vélik úgy, hogy társak, együttműködő partnerek kellenek hozzá. Ezt az eredményt nyilván befolyásolja az is, hogy a fiatalok egyre többet hallanak a teammunka, csoportmunka fontosságáról, de mindezeket egybevetve is figyelemre méltó jelzés.

A fogalomhoz társított pozitív jelentéstartalmak között csökkenő tendenciát mutat a „hatalom”, „népszerűség”, „ismertség”, „hírnév”, „győzelem” szavak használata. A szintén csökkenő trendet mutató „család” „öröm”, „boldogság”, „kreativitás” kifejezések minden évben dominánsan női kategóriák voltak, a „gyengébb nem” 2006-ra már teljesen ki is sajátította őket, egyetlen férfi válaszadó sem használta e fogalmakat. Előzetes várakozásaink ellenére a „külföldi munka” jelentősége drasztikusan visszaesett: 2001-es induló 18%-ról, 2006-ban a válaszadók 4%-a érezte a karrier fogalomkörébe tartozónak.

A karrier „árával” is tisztában vannak a hallgatók: Az előzőekben már említett „nagy időráfordítást igényel” tényező végzett ezen összesítés első helyén, melyet a „családi kapcsolatok rovására megy”, „áldozathozatal”, „lemondás” kifejezések követnek. A tendenciát vizsgálva elmondható, hogy a karrierépítésre fordítandó időtényezőnek számottevő kimutathatósága a 2003-as évben jelent meg, s vált erőteljesebbé 2006-ra. Azt, hogy a karrierépítés túlságosan sok energiát vesz el családjuktól egyre kevésbé direkt módon jelenítik meg válaszaikban. Az „áldozathozatal”, „lemondás”, „fáradtság” kifejezésekkel férfi és női válaszadók egyaránt éltek, de kimutatható egyes jelzők nemhez köthető használata. Jellemző, mindhárom évre, hogy a hallgató nők inkább az „elszigetelődés”, „harc”, „küzdelem”, „stressz”, a férfiak a „verseny”, „betartás”, „kockázat”, „kudarc”, „szívroham” kifejezésekhez folyamodtak. Az évek előre haladtával férfiaknál és nőknél egyaránt csökkent a karriert szimbolizáló tárgyi

elemek (telefon, cégautó, kosztüm, saját iroda stb.) felsorolása, de minden évre elmondható, hogy a sikeresség e megtestesítői fontosabbnak tűnnek a nők számára, 2006-ban már csak a férfiak 0,04%-a írt válaszában ilyen elemet, míg a nők 14,74%-a.

Nem szándékoztunk vizsgálatba vonni az érvényesülés feltételezett feltételrendszerével kapcsolatos tényezőket, de a hallgatók ösztönösen írtak le ezzel kapcsolatos véleményeket, ezért ezeket is elemeztük. Három fő csoportot alkothattunk ezen elemekből: „tervezés, tudatosság”, „fejlődés, folyamatos továbbképzés” és „személyes tulajdonságok”. Nyilvánvaló, hogy ennél sokkal több minden szükségeltetik a sikerhez, de ezek voltak azok a tényezők, melyeket annyira fontosnak ítélték a válaszadók, hogy papírra vetették. A „tudatosság” megjelenítése fordítottan arányos a „szerencse” tényezőnek tulajdonított szereppel. Ez a jelentéskör a career (angol) második szótári jelentésével korrelál: történelmi fejlődés, alakulás. Mi lehet ennek az oka? A hallgatók kénytelenek immár tudatosan gondolkodni jövőjükéről, hiszen ők is, nap mint nap érzékelik a beszűkülő lehetőségeket. Évről-évre növekszik a fiatal pályakezdők átlagos elhelyezkedési ideje, megalakul a diplomások részére az információs és tanácsadó iroda az Andrássy úton, kötelező válik a felsőoktatási intézményekben a hallgatók életpálya-követése, tanácsadási rendszerrel kiegészítve. Sorra jelennek meg a felsőoktatási intézmények rangsorai, melyek nagy hangsúlyt fektetnek a hallgatók elhelyezkedési esélyeinek vizsgálatára, stb. Mindezek az információk a tudatosság, tervezés szükségességét közvetítik a hallgatóknak.

A karrier tényezői

A kutatás egy másik részében 2001 és 2006 között hallgatói körben⁴ megismételtük Márton József 1987-91 közötti kutatását, melyet az ECONOMIX keretében, cégvezetők körében végezett.⁵ Márton kérdőívét felhasználva elsőként azt vizsgáltuk a hallgatók körében, hogy megítélésük szerint mekkora szerepet játszik általában az előrejutásban a tudás, a szorgalom, az összeköttetések és más tényezők. Tíz tényezőt kellett ötfokozatú skálán értékelniük, ahol az 1 elhanyagolható mértéket, az 5 döntő befolyást jelentett. 2006-ban, annak felderítése érdekében, hogy mennyiben értelmezhető a másokról alkotott vélemény saját karrierépítési tevékenységükre, kontroll vizsgálatot is végeztünk. Egy hónap különbséggel ismét felvettük ugyanazt a kérdőívet, de immár saját magukra vonatkoztatva. Az alábbi eredmény született:

Hallgatók értékelése másokról	átlag	Hallgatók önértékelése	átlag
Összeköttetések	4,53	Összeköttetések	4,37
Tudás	4,44	Tudás	4,42
Szorgalom	4,37	Szorgalom	4,35
Vezetői rátermettség	4,25	Vezetői rátermettség	4,11
Törtetés	3,80	Erkölcösség	3,88
A kollektíva támogatása	3,51	A kollektíva támogatása	3,69
Szolgálati idő	3,16	Szolgálati idő	3,19
Erkölcösség	3,11	Törtetés	3,18
Szervilizmus	2,80	Szervilizmus	2,29
Politikai aktivitás	2,20	Politikai aktivitás	1,92

⁴ A kérdőívek felvételére az Általános Vállalkozási Főiskola Vállalkozásszervező szakos, nappali tagozatos hallgatói között került sor, a hat év alatt összesen 1617 fővel.

⁵ Márton József: A karrier tegnap és ma. Vezetéstudomány, 1992. 4. szám, p.36-40.

A hallgatók másokról alkotott értékelésének elemzése során kimutattuk, hogy az „összeköttetések” tényező minden évben a rangsor első helyén végzett, jelentősége minden évben a legnagyobb. A női válaszadók átlageredményei enyhe emelkedő trendet mutatnak, a férfiak eredményei konstansok (induló és záró évben is 4,47). A tudás megítélése a hallgatói válaszadók egészét tekintve stabil, változatlan értéket mutat: az induló és záró évben is 4,45. Az egyes években elfoglalt helyezése is stabil, a 2001. és 2002-es évtől eltekintve, ahol harmadik lett, a második helyre került. A hallgatói sokaság eredményeit nemek szerint vizsgálva az látszik, hogy a tudás a nőknél kissé erősödő tendenciát mutat, míg a férfiak esetében enyhén csökkenő. (Az összérték növekedését a mintában domináns elemszámú női válaszadó indokolja.) A vezetői rátermettség megítélésében mindkét nem válaszaiban enyhén csökkenő értékek mutatkoznak, 2001-ben 4,44 volt a tényező átlagértéke, 2006-ban 4,25. Ez az évenkénti átlagok rangsorában is megmutatkozott, a tényező a 2001-es harmadik, majd 2002-es és 2003-as második helyről, a kutatási időszak utolsó három évében a negyedik helyre került. A szorgalom mindkét nem megítélése szerint évről-évre fontosabb tényező a karrierépítésben, a kutatás első három esztendejében a negyedik helyen pozícionálták a hallgatók, ezt követően minden évben a harmadik helyen végzett, egyre növekvő átlagértékekkel.

Az egyes évek átlagának rangsorából kitűnik, hogy a produktív jellegű ismérvek nem csak 2006-ban, hanem minden felvétel alkalmával a lista első négy helyén szerepelnek: tudás, rátermettség, szorgalom. Az összeköttetés fogalmának értelmezéséhez korrelációvizsgálatot végeztünk, s a produktív tényezőkkel való pozitív kapcsolatok alapján joggal feltételezhetjük, hogy a hallgatók nem elvtelen előnyhöz jutást értenek a fogalmon, hanem a tehetségük, szorgalmuk, rátermettségük érvényesülési csatornáját. Eddig mindez bizakodásra ad okot; a felnövekvő generáció többségében azt látja (szeretné látni?), hogy tehetséggel, munkával, rátermettséggel, szorgalommal lehet előbbre jutni, s mindez akkor tud érvényre jutni, ha az illető a kapcsolati hálóján keresztül bemutatkozási lehetőséget, megmérettetési alkalmat teremt magának.

A fiatalok többsége azért látja az érem másik oldalát is: a karrierépítésben kíméletlen verseny van, válaszaikból kitűnik, hogy megítélésük szerint a törtetés szükségyszerű velejárója az előrejutásnak; a 2003-as évtől eltekintve minden évben az ötödik helyre – közvetlen a produktív tartalmakat követő helyre – pozícionálták szerepét. Mindkét nem válaszadói évről-évre kissé magasabb értékkel fejezik ki a törtetés fontosságát: az induló és záró év közötti eredményben három tized eltérés van: 2001-ben 3,53 volt az átlagértéke, 2006-ban 3,80. Az átlagok rangsorát tovább vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a hallgatók megítélése szerint az együttdolgozó csapat támogatásának fontossága stabil értékkel bír a karrierépítésben, a kezdeti és induló évet tekintve mindössze egy század a különbség. A munkahelyen eltöltött idő karrierépítésben betöltött szerepét a sorra következő hallgatók egyre fontosabbnak ítélték, így a tényező, a 2001-es nyolcadik helyezését 2006-ra a hetedikre váltotta fel, megelőzve az erkölcsösséget. Az erkölcsösség fontosságának megítélésében volt a legnagyobb különbség az egyes évek válaszadói között. 2001-ben a hetedik helyről indult, 2002-ben visszaesett a nyolcadikra, majd 2004-re a hatodik helyen állt. Ezt követő évben két egész helyezést veszített, majd 2006-ban is a nyolcadik helyen szerepelt. Nemenkénti megítélését vizsgálva azt tapasztaltuk a női válaszadók értékei tendenciaszerűen nagyon enyhén, de növekednek, míg a férfiak – hasonló mértékben – csökkenő fontosságúnak ítélik. A férfiak által az „erkölcsösség” tényezőnek adott 2001-es 3,06 érték 2006-ra 2,72-re változott. Elgondolkoztató eredmény-

nek tartjuk, hogy az erkölcsösség csak a nyolcadik helyen áll a rangsorban. A hallgatók szerint ugyanakkor szolgálékúnek sem kell lennünk, üzeni ezt a „szervilizmus” kilencedik helyezése. Ez a pozíciója 2004 óta változatlan, a hallgatók, nők és férfiak egyaránt, egyre magasabb átlagértéket adnak fontosságára. 2001-ben az átlaga 2,58 volt, 2006-ban pedig 2,80. A politikai aktivitás minden évben elért utolsó helyezése azt üzeni, hogy a fiatalok megítélésében a politika és az üzlet (az üzleti életben befutható karrier) nincs összefüggésben, az egyre csökkenő átlagértékek további távolodását jelzik a két „világnak”. Ez tendenciáját illetően mindkét nemnél igaz, megjegyezve, hogy a férfiak majdnem minden évben nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a tényezőnek, mint a nők.

A válaszok rangsorainak alapján feltételezett hallgatói társadalomkép azt tükrözi, hogy a karrier érdekében a tudás, szorgalom és rátermettség és annak marketingje (kapcsolathálón keresztül történő megmutatása) elengedhetetlen a sikeres előrejutásban. Mindemellett szorgalmasnak is kell lenni. Ezzel egyetemben az egyre éleződő versenyben kényszerűen fel kell adnunk valamennyit erkölcsösségünkéből, de nem kell a hatalom szolgálékú kiszolgálójának lenni, és nem kell politikailag aktívnak lennünk, valamely párt tagjaként nyilvánosan elköteleződnünk.

A mások értékelése és önértékelés összehasonlításból látszik, hogy az eredmény nagyon hasonló, két tényező esetén tér el: az erkölcsösség és törtetés vonatkozásában. A hallgatók saját karrierépítési tevékenységükről nyilatkozva azt fejezték ki, hogy erkölcsösebbek annál, mint általában az emberek, és kevésbé törtetőek. Ez természetes jelenség, magunkról mindig kedvezőbben nyilatkozunk, mint másokról, különösen, ha erkölcsi kategóriákról van szó. Mindenesetre biztató, hogy a hallgatók elutasítják azt a magatartást, amely erkölcstelen eszközöket vet be az előrejutás érdekében.

A karrier vonzereje

A hallgatóknak, a kérdőív második részében a karrier vonzerejével kapcsolatos tíz tényezőt kellett ugyanolyan módon értékelniük: mennyire ösztönzik a vezetőket, illetve saját magukat az alábbi tényezők. A 2006-os válaszadók véleménye, mások és önmaguk vonatkozásában:

Hallgatók értékelése másokról	átlag	Hallgatók önértékelése	átlag
Magasabb kereset	4,61	Önállóság függetlenség	4,58
Önállóság függetlenség	4,49	Magasabb kereset	4,44
Hatalom, befolyásolás	4,37	Képességek hasznosíthatósága	4,38
Vezetői tekintély	4,33	A fontos munka	4,14
A vezetői munka érdekessége	3,72	A vezetői munka érdekessége	4,14
Képességek hasznosíthatósága	3,69	Munkatársak tisztelete	3,91
A fontos munka	3,64	Vezetői tekintély	3,64
Munkatársak tisztelete	3,38	Hatalom, befolyásolás	3,36
Közéleti szereplés	2,64	Közéleti szereplés	2,21
Politikai elkötelezettség	2,25	Politikai elkötelezettség	1,90

A hallgatók, másokra vonatkozó válaszaikban, a vezetőkkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiákat jelenítették meg. A közgondolkodásban a pénz a legfontosabb motivátora a vezetővé válás ambíciójának, a hallgatók szerint is így van, s nem csak 2006-ban. A „magasabb kereset” tényező, a 2002-es évet leszámítva, minden évben az első helyen végzett. A tényező a 2001-es évben, 4,68-as átlagértéket kapott.

2002-ben (mindkét nem válasza alapján) zuhanás következett be (4,26), átlagértéke azóta folyamatosan, tendenciaszerűen növekszik, kimutathatóan a női válaszadók egyre magasabb pontszámai miatt. Az „önállóság, függetlenség” vonzerejének megítélése stabil, szinte kibérelte a második helyezést, az induló és záró évet is jellemző értékével (4,49).

A „hatalom, befolyásolás” és a „vezetői tekintély” vonzerejének megítélése együtt járt az évek során, minden évben egymást követő tényezők voltak az átlagok sorrendjében, még 2002-ben is, amikor a „hatalom, befolyásolás” került az első helyre. Az átlagértékek alakulásáról azt tudjuk elmondani, hogy minimális eltérés tapasztalható az évek között, melynek alapján nem lehet trendről beszámolni, sem összességében, sem a nemek vonatkozásában.

A sorrendben következő három tényező, melyek tulajdonképpen a vezetői pozíció munkamotivátoraiként definiálhatók, hasonlóan az előzőekhez, szinte állandósult kapcsolatot alkotva, a 2006-os eredményhez hasonlóan jelentek meg az egyes évek átlagainak rangsorában. A hallgatók véleménye szerint a „munkatársak tisztelete” nem jelent nagy vonzerőt a vezetők körében, csakúgy, mint a „közéleti szereplés” lehetősége. Ez utóbbi tényező a 2002-es évtől eltekintve minden alkalommal az utolsó előtti helyen végzett, s a válaszadók szerint a vezetők évről-évre kevésbé tartják vonzónak, főleg a férfi hallgatók megítélése szerint: 2001-ben a férfiak 2,82-ra, 2006-ban már csak 2,28-ra értékelték vonzerejét. A „politikai elkötelezettség”, mint a vezetői pozíció vonzereje, minden vizsgálati évben az átlagok rangsorának, majdnem állandó értékkel bíró (2001-ben 2,36, 2006-ban 2,25) sereghajtója volt.

Vessük most össze a hallgatók másokról alkotott értékelését, önértékelésükkel. Látjuk, hogy a másokról alkotott véleményükben azt fejezték ki a hallgatók, hogy a vezetőket elsősorban a pénz, önállóság és a dominancia iránti igény befolyásolja, s ez után következnek a munkatevékenységgel, önmegvalósítással kapcsolatos produktív tartalmak. Ezzel szemben önmagukról azt mondják, hogy az önállóság fontosabb a magas keresetnél s ezt követően számukra a karrier legfőbb értéke a vezetői munka alkotó tartalma. Az előmenetel azért vonzó, mert álláspontjuk szerint a vezetői munka teremt lehetőséget képességeik kibontakoztatására, önmegvalósításukra, az alkotó munkára. Fontosabbak tehát számukra a munkamotivátorok, mint a vezetői pozícióval járó előnyök, vagyis mondhatjuk azt, hogy a hallgatók motivációs értékészlete fejlett. A helyezések közötti különbséget vizsgálva látjuk, hogy a legnagyobb eltérés a „hatalom, befolyásolás”, és „vezetői tekintély” vonatkozásában van. Értelmezhetjük ezt úgy, hogy a fiatalok elutasítják a hatalmaskodó, tekintélyelvű vezetőt. Ők a vezetőben inkább érdekeik megvalósítóját látják, aki másokkal együtt (velük) irányít. Ez jelezheti azt, hogy nő a vezető kooperációs és szociális szerepe iránti igény.

Összegzés

Jelen kutatásunk kimutatta, hogy a hallgatók a karrier fogalmát a munka világához kötik és ennek egyre dominánsabban megjelenő eleme az önmegvalósítás iránti igény. (Az Európai Unió 1998-as foglalkoztatási stratégiájában találkozhatunk a munka fogalmának új értelmezésével, miszerint a munka immár nem a létfenntartás eszköze, hanem az önmegvalósítás forrása.) A hallgatók az előző évekhez képest fontosabbnak tartják életük tervezését, jobban tisztában vannak a mérleg két oldalával, a karrier megvalósítását nem elérhetetlen célként („álom”), hanem feladatként élik meg.

A hallgatók értékítélete szerint a társadalmi presztizs, az életnívó elsősorban a saját teljesítménytől és személyes tulajdonságoktól függ. Az érvényesüléshez, a „karriercsináláshoz” időnként engednünk kell erkölcsösségünkben, de nem kell elvtelenül viselkednünk. A sikeres munkavállaló alkotó ember, pozitív célokkal és jövőképpel, kidolgozott életstratégiával, aminek megvalósításához együttműködő partnerekkel dolgozik együtt.

A pályakezdő fiatal egyre felkészültebb, egyre több energiát fektet abba, már a tanulmányai alatt, hogy a későbbiekben megfeleljen a munkaerő-piac elvárásainak, ezért törvényszerűen az ő elvárásai is emelkednek a munkával, vezetővel, munkahellyel szemben. A munkatevékenység során a vezető az, aki értékeli teljesítményünket, akitől ily módon nagymértékben függ karrierünk is. Ha változóban van a munka fogalma, a karrier értelmezése, akkor a vezetéshez kapcsolódó elképzeléseinknek is változnia kell.

Az a tény, hogy a jövő esztendő(k) munkavállalói többet várnak már egy munkahelytől, a munkatevékenységtől, mint korábban, befolyásol(hat)ja a humán erőforrás menedzser tevékenységét, lehetőségeit is. Igaz, hogy ma egy pályakezdő örül(het) annak, ha egyáltalán munkát kap, de ha nagyon nagy a szakadék a munkával szemben támasztott elvárások és lehetőségek között, az kedvezőtlen hatást gyakorol mind az egyén, mind a szervezet sikerességére, s végső soron az elfojtott érzések, frusztrációk a jelenleginél is nagyobb társadalmi, társadalomlélektani problémákhoz vezethetnek.

A megoldáshoz az igények és lehetőségek harmonizálásával lehet közelebb jutni: egyrészt a vezetői, hr-es eszköztárból egyre inkább elő kell venni azokat a technikákat, melyek válaszolnak a fiatalok munkával szembeni legfontosabb elvárásaira, annak változásaira; másrészt a fiataloknak nem szabad túlzott elvárásokat táplálni leendő munkájukkal szemben. Előttük még egy út, lehetőség áll: amennyiben nem tudják a választott szervezetekben, munkakörökben kielégíteni autonómia és produktivitás iránti igényüket, vállalkozóvá válhatnak. Az alkalmazotti – vállalkozói határnak az átlépése azonban nagy kockázatot jelent, sok más tulajdonság között magas bizonytalanságtűrési képesség szükséges hozzá; a hajlandóság felmérése – egy másik kutatás – mutatná meg, hogy ez mennyire reális lehetőség.

Az eredmények okainak mindent feltáró értelmezéséhez teljes társadalomképet kellene rajzolnunk, melyre nem vállalkozhatunk, feltételezéseink lehetnek. Az eredményekben nyilván szerepet játszik a válaszadók életkora, tanulmányaik frissessége s annak közvetlenebb hatása. A fiatalok általában lelkesek, nagy elvárásaik vannak a munka világával összefüggésben, tettekre készek. Ítéleteiket nagyban befolyásolják a szűkebb és tágabb környezetből érkező tapasztalatok, vélemények, melyek között napjainkban egyre nagyobb szerepet játszik a média.

Bizakodhatunk, hogy a válaszokból kirajzolódó, alapjaiban még pozitívan gondolkodó generáció képviselőit nem rontjuk el, s e fiataloknak lehetőségük lesz megfogalmazott értékeiket következetesen képviselni a jövőben, lesz lehetőségük önmaguk megvalósítására.

Felhasznált források

Márton József: A karrier tegnap és ma, *Vezetéstudomány*, 1992. 4. szám, p. 36-40.

Dr. Szilágyi Klára: Pályaorientáció és karrierépítés, nfi.gov.hu/folyoirat/2005_3_4/szilagyi_klara.pdf
Kényszerből a felsőoktatásba, Kutatási beszámoló, *Echo Survey*, 2005. december, www.lib.uni-corvinus.hu/pdf/echo_tanulmany.pdf

HÉJJ ANDREAS

„Elvont tarisznyások” és „beképzelt magolósok”

– avagy hogyan látják egymást a PTE egyes karainak hallgatói?

A szociálpszichológiában ismert jelenség, hogy az egyes csoportok határozott véleményeket alkotnak nem csupán saját magukról, de azokról a társ csoportokról is, akikkel többé-kevésbé laza kapcsolatban állnak. Az sem ismeretlen, hogy a saját negatív tulajdonságunkat szívesen vetítjük a „szomszéd” csoportba. A bajor-osztrák vagy a magyar-román határ mentén élő népek ugyanazokat a vicceket mesélik el, ahol az ilyen, a maguk számára kevésbé hízelgő tulajdonságokon jól szórakoznak, amikor azt a szomszédnál kipellengérezik (Hejj, 2001). Vajon találkozunk-e ezzel a jelenséggel egy olyan magas képzettségű és a társadalmi felelősségviselésre elhivatott csoportnál, mint az egyetemi hallgatók?

A 2007. őszi félévében a PTE FEEK *Véleménykutatás – kísérleti pszichológiai gyakorlat* keretében megvizsgáltuk, hogyan látják egymást az egyetem egyes karainak hallgatói. A kísérlet vezetői (KV) a gyakorlat résztvevői voltak, férfiak és nők. A vizsgálaton 84 kísérleti személy (KSZ) vett részt, karonként hét férfi és hét nő. Miután a KV egy-egy KSZ-nek elmagyarázta a kísérlet menetét, a KSZ két feladatot kapott. Először sorolja fel azokat a tulajdonságokat, amik az ő véleménye szerint egy adott kar hallgatójára jellemzőek. Ha ezeket a tulajdonságokat a KSZ a számára biztosított lapra felírta, a KV megkérte, osztályozza minden egyes általa megnevezett tulajdonságot a szerint, hogy ő maga azt mennyire tekinti pozitívnak (5), illetve negatívnak (1).

Szemben a véleménykutatás „megszokott” kérdőíves módszereivel, azért esett a választás a szabad felsorolásra, mert így maguk a KSZ-ek tudták megmutatni, hogy melyek a számukra jelentős tulajdonságok, s nem önkik kellett a kutatás vezetőjének előítélet-rendszeréhez alkalmazkodniuk. Ez a kutatási módszer ismeretelméletileg a fogalom jelentésének behaviorista paradigmáját követi, miszerint egy fogalom értelmét nem a szótár vagy a lexikon határozza meg, hanem mindazok az ingerválaszok (ez esetben verbális reakciók), amiket ez a fogalom az azt hallók egy csoportjából kivált (Marx, 1984). Az így kapott asszociációk mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg kiértékelhetők (Hejj, 1997).

A KSZ-ek összesen 1908 tulajdonságot soroltak föl. Mivel karonként ugyan anynyi KSZ vett részt, (s ezen belül a nemek aránya is egyenlő volt), az 1. táblázat úgy értelmezhető, hogy a hallgatóságnak a legtöbb fogalma a jogászhallgatókról van, a legkevesebb a FEEK-esekről. Ez utóbbi eredmény azért nem meglepő, hisz a FEEK a PTE legfiatalabb kara.

1. táblázat: Hány tulajdonság jut a hallgatók eszébe az egyes karok hallgatóiról

ÁJK	BTK	ÁOK	PMMK	KTK	FEEK	Összesen
333	326	324	320	312	293	1908

Mivel ez a négyjegyű elemet tartalmazó lista teljességgel áttekinthetetlen lenne, vizsgáljuk meg, mik azok a leggyakrabban megnevezett tulajdonságok, amikkel a hallgatók az egyes karokat jellemzik. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően (Marx, 1984; Marx & Hejj, 1989) az egyedi hangulati elemek kiszűrése érdekében a 10%-kritériumot alkalmazzuk, vagyis az áttekintés és az azt követő tartalomelemzés (vö. Szalay & Deese, 1978) során azokkal a tulajdonságokkal foglalkozunk, amiket a megkérdezettek legalább 10%-a megnevezett (2–6. táblázat).

2. táblázat: A PTE egyes karainak hallgatóira vélelmezett legjellegzetesebb tulajdonságok százalékos gyakorisága (olyan tulajdonságok, amelyben a megkérdezettek legalább 10%-a egyetért)

ÁJK	ÁOK	BTK	FEEK	KTK	PMMK
beképzelt (61) magolós (61) szorgalmas (43) bulizós (33) nagyképű (33) okos (33) intelligens (21) stréber (21) elegáns (18) okoskodó (18) öntelt (18) sznob (18) céltudatos (15) elvont (15) kedves (15) tanulós (15) alkoholista (10) ambiciózus (10) bunkó (10) egoista (10) értelmes (10) humán beállítottságú (10) kitartó (10) kommunikatív (10) kreatív (10) művelt (10) szép (10)	szorgalmas (75) okos (71) beképzelt (33) precíz (33) tanulós (33) kitartó (28) segítőképz (25) intelligens (21) alkoholista (18) elfoglalt (18) értelmes (18) magolós (18) öntelt (18) barátságos (15) bulizós (15) gazdag (15) művelt (15) nagyképű (15) türelmes (15) drogos (10) elvont (10) karrierista (10) kreatív (10) szadista (10) szép (10) unalmas (10)	elvont (71) olvasott (50) bulizós (46) barátkozós (33) lusta (28) laza (25) nyitott (25) szorgalmas (25) tarisznás (25) alternatív (21) kreatív (21) szétszórt (21) igénytelen (18) művészlélek (18) alkoholista (15) céltalan (15) intelligens (15) jó fej (15) okos (15) elvársolt (10) fúrca (10) hanyag (10) humán beállított. (10) iszákos (10) különc (10) művelt (10) okoskodó (10)	bulizós (46) szorgalmas (36) laza (33) lusta (28) jó fej (25) nyitott (21) segítőképz (21) intelligens (18) kommunikatív (18) okos (18) link (15) barátságos (10) buta (10) büfészakos (10) céltudatos (10) csapatjátékos (10) kedves (10) könnyen diplomázik (10) közvetlen (10) kreatív (10) lógós (10) nem tanul semmit (10)	bulizós (50) okos (39) szorgalmas (39) beképzelt (33) nagyképű (25) stréber (21) kockafejű (18) logikus (18) nem tanul (18) pénzcentrikus (18) céltudatos (15) jó fej (15) kreatív (15) laza (15) alkoholista (10) anyagias (10) átlagos (10) barátságos (10) elvont (10) gyakorlatias (10) határozott (10) intelligens (10) lenézős (10) lusta (10) magolós (10) matekzseni (10) okoskodó (10) reál beállított. (10) sznob (10)	bulizós (61) alkoholista (50) szorgalmas (46) kreatív (33) okos (28) iszákos (25) elvont (25) beképzelt (21) igénytelen (18) kockafejű (18) laza (18) lusta (18) precíz (18) számítógépbuzi (18) céltudatos (15) értelmes (15) logikus (15) nagyképű (15) barátságos (10) buta (10) fiú (10) gyakorlatias (10) jó fej (10) különc (10) lógós (10) műsz. érdeklődésű (10) műszaki zseni (10) művészlélek (10) önálló ötletek (10) ügyes (10)

Jól látható, hogy a hallgatók demokratikus többsége egyetért azokban az előítéletekben, amelyekkel az egyes karokat megnevezik. A karokra adott *primér-válaszok* (leggyakoribb tulajdonságok) szerint az orvostanhallgatók szorgalmasak, a bölcsé-

szek elvontak, a jogászok beképzettek, míg a mérnökök, a közgazdászok és a FEEK-esek bulizósak.

A jobb áttekinthetőség miatt vizsgáljuk meg a karok „jellemzéseit” a tartalom-elemzés módszerével. Hogyan látják az egyes karok vélt értelmét, szorgalmát, és egyéb pozitív illetve negatív tulajdonságait?

3. táblázat: A PTE karok hallgatóinak vélt értelméről
(olyan tulajdonságok, amelyben a megkérdezettek legalább 10%-a egyetért)

ÁJK	ÁOK	BTK	FEEK	KTK	PMMK
okos (33) intelligens (21) értelmes (10) művelt (10)	okos (71) intelligens (21) értelmes (18) művelt (15)	olvasott (50) intelligens (15) okos (15) művelt (10)	intelligens (18) okos (18) buta (10)	okos (39) logikus (18) nem tanul (18) intelligens (10) matekzseni (10)	okos (28) értelmes (15) logikus (15) buta (10) műszaki zseni (10) önálló ötletek (10)

A legokosabbnak a medikusokat tartják (71%). Második helyen állnak a közgazdászok (39%), akiket sorra követnek a jogászok (33%), a mérnökök (28%) és az andragógusok (18%). A sort a bölcsészek zárják (15%), jóllehet nem képezi vita tárgyát, hogy ők a legolvasottabbak. Ezenkívül kiemelik, hogy a közgazdászok és a mérnökök logikusak és matek- illetve műszaki zsenik. Műveltnek az orvosokat, a jogászokat és a bölcsészeket tartják.

4. táblázat: A PTE karok hallgatóinak vélt szorgalmáról
(olyan tulajdonságok, amelyben a megkérdezettek legalább 10%-a egyetért)

ÁJK	ÁOK	BTK	FEEK	KTK	PMMK
magolós (61) szorgalmas (43) stréber (21) céltudatos (15) ambiciózus (10) kitartó (10)	szorgalmas (75) tanulós (33) kitartó (28) magolós (18)	lusta (28) szorgalmas (25) céltalan (15) hanyag (10)	szorgalmas (36) lusta (28) céltudatos (10) lógós (10) nem tanul semmit (10)	szorgalmas (39) stréber (21) nem tanul (18) céltudatos (15) lusta (10) magolós (10)	szorgalmas (46) lusta (18) céltudatos (15) lógós (10)

Szorgalom tekintetében kimagasló az orvosok megítélése (75%). Második helyen a mérnökök állnak (46%). A jogászok követik őket (43%), jóllehet azokat inkább magolósként jellemzik (61%). A szorgalmasok sorát a közgazdászok folytatják (39%), majd az andragógusok következnek. Az utolsó helyre a bölcsészeket utalják (25%), akikre gyakrabban alkalmazzák a lusta jelzőt (28%). Ebben megegyezik az andragógusok megítélése, akikről 10% úgy véli, hogy lógósok is. A mérnökökkel kapcsolatban is felmerül, hogy lusták (18%) és lógósok (10%). A közgazdászokat 10% tartja lustának, míg ezek a jelzők az orvosokkal és a jogászokkal kapcsolatban fel sem merülnek.

Itt az egyik legjellegzetesebb megjelölés, hogy mennyire tartják az egyes karok hallgatóit bulizósnak. Első helyen a mérnökök állnak (61%), majd a közgazdászok (50%) a FEEK-esek és a bölcsészek (46%). Az utolsó előtti helyen a jogászok állnak

(33%), és a szorgalom-sorrend fordítottjaként csupán 15% tartja az orvostanhallgatókat bulizósnak. Az orvosok jellemzéséhez tartozik, hogy precízek, segítőkészek, barátságosak és türelmesek. Jó fejség tekintetében a FEEK-esek vezetnek (25%), de a KTK-sok és a BTK-sok is jó fejek (15%), sőt még a mérnökök is (10%). Utóbbiak jó tulajdonságaihoz tartozik, hogy kreatívak, önálló ötletekkel rendelkeznek, ügyesek, gyakorlatiasak, precízek és egyben barátságosak és lazák is, még ha csak 10% véleménye szerint is. A jogászok kedves, humán beállítottságú, kommunikatív emberek, akik szépek és elegánsak. Az andragógusok jó tulajdonságai, hogy laza, nyitott, közvetlen, kedves, barátságos és kommunikatív csapatjátékosnak tartják őket. Hasonló jó tulajdonságokkal jellemzik a bölcsészeket is, akikre az is jellemző, hogy művészléleknek vélik.

5. táblázat: A PTE karok hallgatóinak legjellegzetesebb vélt egyéb pozitív tulajdonságai (amelyben a megkérdezettek legalább 10%-a egyetért)

ÁJK	ÁOK	BTK	FEEK	KTK	PMMK
bulizós (33)	precíz (33)	bulizós (46)	bulizós (46)	bulizós (50)	bulizós (61)
elegáns (18)	segítőkész (25)	barátkozós (33)	laza (33)	jó fej (15)	kreatív (33)
kedves (15)	barátságos (15)	laza (25)	jó fej (25)	kreatív (15)	laza (18)
humán beállított. (10)	nyitott (25)	nyitott (25)	nyitott (21)	laza (15)	precíz (18)
kommunikatív (10)	kreatív (21)	kreatív (21)	segítőkész (21)	barátságos (10)	barátságos (10)
kreatív (10)	bulizós (15)	művészlélek (18)	kommunikatív (18)	gyakorlatias (10)	fiú (10)
szép (10)	gazdag (15)	(18)	barátságos (10)	határozott (10)	gyakorlatias (10)
	türelmes (15)	jó fej (15)	csapatjátékos (10)	reál (10)	jó fej (10)
	kreatív (10)	humán beállított. (10)	kedves (10)	beállított. (10)	műsz. érdeklődésű (10)
	szép (10)		közvetlen (10)		művészlélek (10)
			kreatív (10)		önálló ötletek (10)
					ügyes (10)

A negatív tulajdonságok közül kiemelkedő helyet foglal el a beképzeltség és az alkoholizmus.

Különösen beképzeltnek tartják a jogászokat (61%), akiket a közgazdászok és az orvosok követnek (33%), majd a mérnökök (21%). A FEEK-eseket és a BTK-sokat nem tartják beképzeltnek.

Ami az alkoholizmust illeti, nagy tekintélyt élveznek a mérnökök (50%), szemben a többi karok hallgatóival, akiket csupán 10-18% nevez alkoholistáknak. Az orvosok vélt negatív tulajdonságai között a beképzelt-öntelt-nagyképű karrieristákon túl az elfoglalt unalmas szadista is megjelenik. Ez erősen eltér a bölcsészek megítélésétől, akik inkább elvont, elvárásolt, furcsa tarisznyás alternatív különcök, hanyag, céltalan és igénytelen alternatívák. A FEEK-esek lusta lógós link büfészakosok, akik nem tanulnak semmit és könnyen diplomáznak. A jogászok beképzelt nagyképű öntelt egoista sznobok. Hasonlóan jellemzik a közgazdászok negatív oldalát is: beképzelt nagyképű lenézős kockafejű okoskodók, akik anyagias és pénzcentrikus stréber sznobok.

6. táblázat: A PTE karok hallgatóinak legjellegzetesebb vélt egyéb negatív tulajdonságai (amelyben a megkérdezettek legalább 10%-a egyetért)

ÁJK	ÁOK	BTK	FEEK	KTK	PMMK
beképzelt (61)	beképzelt (33)	elvont (71)	lusta (28)	beképzelt (33)	alkoholista (50)
nagyképű (33)	(33)	lusta (28)	link (15)	nagyképű (25)	iszákos (25)
stréber (21)	alkoholista (18)	tarisznyás (25)	büfészakos (10)	stréber (21)	elvont (25)
okoskodó (18)	(18)	alternatív (21)	könnyen diplomázik (10)	kockafejű (18)	beképzelt (21)
öntelt (18)	elfoglalt (18)	szétszórt (21)	lógós (10)	nem tanul (18)	igénytelen (18)
sznob (18)	(18)	igénytelen (18)	nem tanul semmit (10)	pénzcentrikus (18)	kockafejű (18)
elvont (15)	öntelt (18)	alkoholista (15)		alkoholista (10)	lusta (18)
alkoholista (10)	nagyképű (15)	céltalan (15)		anyagias (10)	számítógépbuzi (18)
bunkó (10)	drogos (10)	elvárásolt (10)		átlagos (10)	nagyképű (15)
egoista (10)	elvont (10)	furcsa (10)		elvont (10)	különc (10)
	karrierista (10)	hanyag (10)		lenézős (10)	lógós (10)
	szadista (10)	iszákos (10)		lusta (10)	
	unalmas (10)	különc (10)		okoskodó (10)	
		okoskodó (10)		sznob (10)	

A kísérlet második feladatául a hallgatók iskolai osztályzatokat adtak a saját maguk által leírt tulajdonságokra, hogy azokat mennyire tartják pozitívnak (Hejj, 1995). Ezekből számítottuk ki azt a számtani középértéket, ahogy egy-egy kar hallgatói mint kísérleti személyek (a 7. táblázat sorai) egy-egy kar hallgatóit értékelik (a táblázat oszlopai). Így a 7. táblázat ezeket a középértékeket és a legelső sorban az adott kar összesített értékelését tartalmazza. A tényleges értékek középértéke 3,39. Ez azt jelenti, hogy a karokat inkább pozitívan, mint negatívan értékelték (semleges értékelés 3-as középértékhez vezetett volna). A középértékek szórása (0,34) lehetővé teszi annak meghatározását, hogy a fenti középértéktől mennyire kell eltérnie egy tényleges értéknek, hogy statisztikai értelemben jelentősnek tartjuk ($\alpha = 0,05$), vagyis hogy azt mondjuk, eléggé valószínűtlen, hogy az ilyen erős eltérés véletlenül jött létre. Célszerű feltételezni, hogy egy ilyen adat valóban tartalmában jelentősen eltér az összes többitől. Ez a 2,9-nél kisebb, illetve a 4,0-nál nagyobb középértékekre érvényes. A negatív oldalon az orvostanhallgatók igen gyengén értékelik a mérnök-hallgatók vélt tulajdonságait (2,84), akik viszont a jogászokat nem tartják túl sokra (2,88). A bevezetőben említett szomszédokhoz hasonlóan a bölcsészek véleménye a FEEK-ről sem mondható hízelgőnek (2,82). Pozitív oldalon feltűnik, hogy a mérnökök önértékelésével nincs hiba (4,01); és, hogy a FEEK-esek is jól érzik magukat a saját bőrükben (4,17). Ez utóbbi az egész táblázat legmagasabb értéke, ami azt bizonyítja, hogy a legfiatalabb kar megtalálta a saját identitását.

A 7. táblázat abszolút értékeinek rangsorát a 8. táblázat tartalmazza. Vizsgáljuk meg először az egyes karok önértékelését, vagyis a táblázat átlóját. Egy kivétellel valamennyi kar saját magát értékeli a legpozitívabban. Ezt a jelenséget jól ismerjük a szociálpszichológiából: a saját csoport az a viszonyítási alap, amihez a többiek mérjük. Annál meglepőbb, hogy a bölcsészek saját megítélésük szerint a 4. helyen végeznek, vagyis, hogy az orvosokat, a jogászokat és a mérnököket pozitívabban ítélik meg, mint saját magukat. A saját csoport leértékelése az idegenekkel szemben nem problémamentes, mert úgy a többiek sem fogják megbecsülni. Így a bölcsészek legjobb helyezése a többieknél a 3. hely, kétszer érnek el 4. helyezést, kétszer 5.-et

(a mérnöktől és az andragógusoktól) és még egy utolsó helyet is kapnak (a jogászoktól). A legjobban az orvoskar „ívelt”, három 1. helyezéssel.

7. táblázat: *Hogyan értékeli a PTE egyes karainak hallgatói (sorok) a saját és a többi kar hallgatóit (oszlopok)*

Középérték: 3,39 Szórás: 0,34 Extrémértékek ($p < 5\%$, *kiemelten jelölve*): $x < 2,9$ és $x > 4,0$

	ÁJK	ÁOK	BTK	FEEK	KTK	PMMK
ÁJK	3,93	3,63	3,14	3,29	3,86	3,51
ÁOK	3,06	3,38	3,18	3,10	3,24	2,84
BTK	3,32	3,50	3,29	2,82	3,06	3,33
FEEK	3,63	3,43	3,30	4,17	3,36	3,19
KTK	3,34	3,95	3,51	3,53	3,95	2,95
PMMK	2,88	3,42	3,05	3,70	3,16	4,01
átlag	3,36	3,55	3,25	3,44	3,44	3,30

8. táblázat: *Így rangsorolják egymást a karok*

	ÁJK	ÁOK	BTK	FEEK	KTK	PMMK
ÁJK	1	3	6	5	2	4
ÁOK	5	1	3	4	2	6
BTK	3	1	4	6	5	2
FEEK	2	3	5	1	4	6
KTK	5	1	4	3	1	6
PMMK	6	3	5	2	4	1

A karok összesített rangsorát, a 7. táblázat utolsó sorából eredően, a 9. táblázat mutatja be. Nem meglepő, hogy a háromszor első helyezett orvoskar a legpozitívabban értékelt. Második helyen, fej-fej mellett két kar végzett: a FEEK és a KTK. A negyedik helyre a jogászok, az ötödikre a mérnökkar került. A sereghajtó az a bölcsészkar, „aki” saját magát a már említetten rendhagyó módon leértékelté.

9. táblázat: *A karok összesített rangsora*

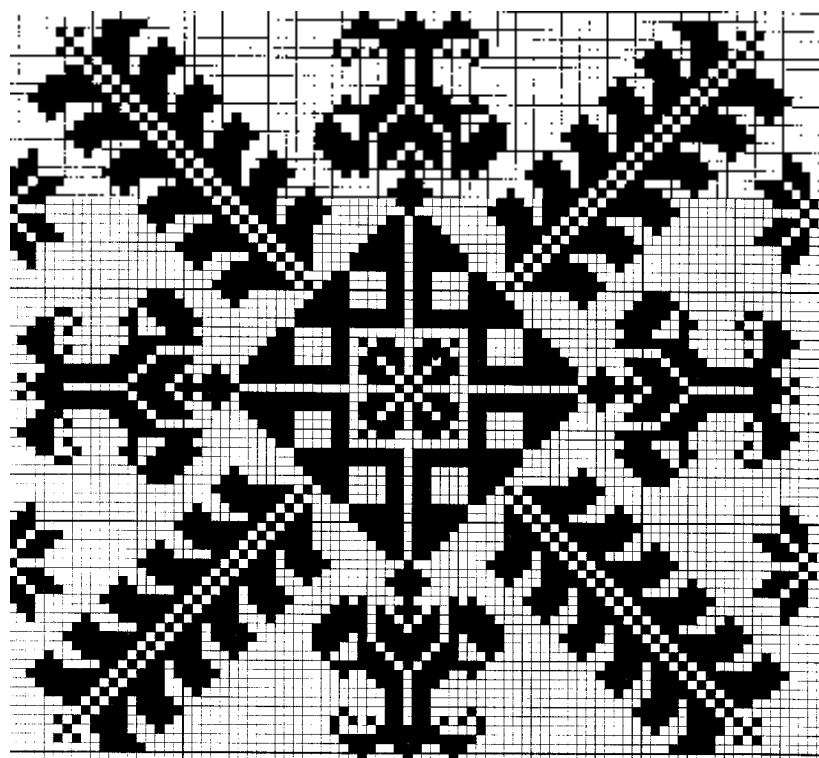
helyezés	kar	átlagos értékelés
1.	ÁOK	3,55
2.	FEEK	3,44
2.	KTK	3,44
4.	ÁJK	3,36
5.	PMMK	3,30
6.	BTK	3,25

Természetes, hogy az itt közölt adatok csupán egy pillanatfelvételt mutatnak be. A fenti kutatásnak nem lehetett célja a karok hallgatóinak tényleges tulajdonságait feltárni. A lényegesen szerényebb célkitűzés csupán azon előítéletek megismerésére irányult, amivel az egyes karok hallgatói egyetemi éveik során szembenéznek. Az érintettek szabad döntése, hogy élnek-e az itt nyilvánosságra hozott előítéletekből

következő támpontokkal egy nyíltabb és szeretetteljesebb interdiszciplináris egyetemi közösség kialakításának érdekében.

Felhasznált irodalom

- Hejj, A. (1997). Empirische Methoden zur Erfassung der Schulkultur. In Seibert, N. (Ed.), *Anspruch Schulkultur. Interdisziplinäre Darstellung eines neuzeitlichen schulpädagogischen Begriffs*. (pp. 97-118). Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Hejj, A. (1995). Die Zukunftsperspektive von Jugendlichen und jungen Erwachsenen. *Pädagogische Welt*, 49, 570-574.
- Hejj, A. (2001). Der Bedeutungswandel des deutschen Michel. In: M. Liedtke (Hrsg.) *Kulturwandel*. (S. 304-328). Graz: Austria Medien Service.
- Marx, W. (1984). Das Konzept der assoziativen Bedeutung. In A. v. Eye & W. Marx (Hrsg.), *Semantische Dimensionen* (S. 73-81). Göttingen: Hogrefe.
- Marx, W. & Hejj, A. (1989). *Subjektive Strukturen*. Göttingen: Hogrefe.
- Szalay, L. & Deese, J. (1978). Subjective meaning and culture. An assessment through word associations. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

HORVÁTH ZSÓFIA

Nemzeti identitástudat a magyarországi német és magyar diákoknál

Bevezetés

Az emberek termékei mind a történelemnek, mind a kultúrának, mind a közösségnek. Értékeink, véleményeink, szokásaink és cselekedeteink is tanultak. A kultúra azokat a helyes és helytelen viselkedési mintákat is kínálja az egyénnek, amelyek elfogadottak vagy tiltottak. A nemzetiségi jelleg több fontosabb meghatározó alkotóelemből tevődik össze.

Vizsgálatom során a Magyar-Német Nyelvű Iskolaközpont (Pécs) általános iskola és gimnazista diákjainak nemzetiségtudatát vizsgáltam, több szempont alapján. A vizsgálati személyeket három korcsoportban, magyar és sváb nemzetiségük szerint vizsgáltam két kísérleti módszer segítségével: kérdőívvel és önéletrajzi interjúk felvételével.

Kísérletem során azt kutatom, hogy milyen *identitástudattal* rendelkeznek ezek a fiatalok, és hogy ez a rendszer milyen alkotóelemekből áll. Az identitástudat vertikális szintjei közül a *nemzeti identitás* fogalmát vizsgáltam meg. Kíváncsi voltam arra, hogy az egy iskolába járó, de mégis két különböző közösséghez tartozó diáknál mennyire szilárdult meg a nemzeti azonosságtudat különböző életkorban.

Vizsgálatom során arra szeretnék választ kapni, hogy a magát svábnak valló diák, folyamatosan átéli-e azt a tényt, hogy származása és történelme folytán „önálló szubjektummal” (Erős, 1998) rendelkezik, vagyis csakis svábnak vallja magát. Ha igen, akkor „ezekben a helyzetekben a szociális identitás, a csoport-hovatartozás kérdése vetődik fel, a személynek arra a kérdésre kell válaszolnia, hogy melyek azok a csoportok, amelyek elsődleges, másodlagos vagy harmadlagos azonosulásainak tárgyát képezik.” (Erős, 1998. 143. old) Azzal is számolnunk kell, hogy emberenként az azonosulások tartalma és elkötelezettségi foka is nagymértékben különbözhet egymástól.

Az önéletrajzi elbeszélés jól tükrözi a személyes identitást. (László, Ehmann, Imre 2002) „Nyilvánvaló, hogy az individuumok által adott beszámolók nagyon fontos alkotóelemei a csoport identitásnak. Másfelől, a csoport identitása fontos alkotóeleme az egyén identitásának” fogalmazza meg Bruner, Fleisher-Feldmann. (1995, 211. o.) (László, Ehmann, Imre 2002. 147. o.)

Az önéletrajzi elbeszéléseken keresztül szeretnék választ kapni arra a kérdésre, hogy a magyar és sváb diákok családtörténetét és a családon keresztül saját élettörténetüket milyen történelmi, családi és egyéni események alkotják.

A közös tudás kialakulásának folyamatát a *kommunikációban* látom gyökerezni, vagyis azt gondolom, hogy a nemzetiség tudat legkönnyebben az anyanyelv segítségével alakulhat ki és szilárdulhat meg, hiszen a nyelv az az információt közvetítő közeg, amely az emberi viselkedést nagymértékben formálja.

A nemzeti identitás vizsgálata kérdőív segítségével

Minta és adatgyűjtés

Három korcsoportban összesen 90 diákot (10–11 éves általános iskolásokat, a minta 33%-a; 14–15 éves középiskolásokat, a minta 33%-a; és 17–18 éves középiskolásokat, a minta 33%-a; kérdeztem meg, akiknél a nemi megoszlás korcsoportonként változó volt.

A tesztlap felépítése

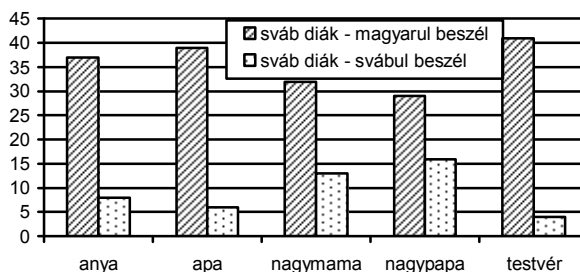
A 33 kérdés több, nagyobb kérdéskör köré csoportosult. A legfontosabb *kérdéskörök* a következők:

- Milyen nyelven beszélnek a magukat sváboknak valló diákok otthon a nagyszüleikkel, a szüleikkel és a testvéreikkel?
- A sváb hagyományokat és szokásokat milyen mértékig ismerik és ápolják a diákok?
- Hogyan jellemzik a magyar embereket és hogyan a svábokat? Az iskola diákjai között tapasztalható-e negatív előítélet a svábokkal szemben?
- Van-e mérhető különbség aközött, hogy milyen vallási felekezethez tartoznak a magyar és a sváb diákok?
- Van-e különbség a magyar és a sváb diákok népdal és néptánc ismerete között?
- Melyik zászlót és himnuszt nevezik meg, rajzolják le először a diákok?
- Milyen nemzetiségűnek(eknek) vallják magukat a magyar és a sváb diákok?

A kérdőív legfontosabb eredményei

1. Hipotézisem szerint a magukat sváboknak valló diákok a nagyszüleikkel svábul, szüleikkel megosztva (magyarul és svábul is), mindkét nyelven, testvéreikkel kizárólag magyarul beszélnek.

- A sváb diákok egy jelentős része (32 diák) nagymamájukkal és (29 diák) nagypapájukkal is svábul beszél, így a két csoport között szignifikáns a különbség.
- A sváb diákok legnagyobb részt magyarul beszélnek testvéreikkel.

2. Hipotézisem szerint a magukat sváboknak valló diákok leggyakrabban a magyar zászlót és a magyar himnuszt jelölik meg, mert magukat is Magyarországon élő németeknek vallják.

- A sváb diákok 100 százaléka a magyar himnuszt írta és a magyar zászlót rajzolta le.

Eredmények értelmezése

A sváb diákok Magyarországon élő kisebbség tagjai, akik erősen kötődnek történelmükhöz, ápolják hagyományait, ismerik és beszélik a sváb nyelvet. Mindezt azon-

ban úgy teszik, hogy anyanyelvüként a magyart adják meg, és Magyarországot tartják hazájuknak, spontán módon a magyar himnuszt írják és a magyar zászlót rajzolják le. Ez azért van így, mert Magyarországon a XX. századi nyelvi és kulturális asszimiláció következtében a nemzetiségi családok fiatalabb tagjainál is a magyar nyelv lett az uralkodó. A nemzetiségi nyelv csak a nemzetiségi családokban maradt meg. A hivatalos, az úgymond mindennapi nyelv, a magyar lett. Ez azért fontos, mert az információszerzés és -átadás, az ügyintézés, az oktatás és a tanulás nyelve is a magyar. A mai fiatalok számára tehát a legkézenfekvőbb nyelv, a magyar. Ez a sváb diákoknál tanult nyelv, amely a gyermekek nagy részénél, mint második nyelv rögzül. A magyar nyelv azonban szükséges az életvitelben. Az otthonról hozott sváb nyelv szókincsben és ismeretanyagban sem fedi le a magyar nyelv kommunikációs spektrumát, tartalmi elemeit.

A vizsgálat második szakasza

Élettörténeti interjúk

A vizsgálat ezen részében választ szeretnék kapni arra a kérdésre, hogy a magyar és sváb diákok családtörténetét és a családon keresztül saját élettörténetüket mely történelmi, családi és egyéni események alkotják.

„Az érzet és az identitásalakulás ‚titkai‘ mindig a biográfia tényeiben és élményeiben rejtőznek.” (Pataki, 2000) „Az életünk történetét mindig magunk szerkesztjük meg (...), így ezáltal elkerülhetetlen a személyes értelmezés és jelentéstulajdonítás. (...) Másodszor, a személyes múlt, a személyes élettörténet mindig valamely kollektív múlt, szűkebb és tágabb közösség múltjába ágyazódik, és ezért a kollektív emlékezet tárházából táplálkozik. Az egyéni élettörténet emlékei jelentős mértékben megosztott emlékek. A történelem mindig megélt történelemként lesz élettörténetünk és emlékezetünk része.” (Pataki, 2000. 332. old.)

Minta és adatgyűjtés

Élettörténeti interjúkat készítettem 30 fő 18 éves diákkal (15 sváb és 15 magyar). Arra kértem a tanulókat, hogy elbeszélészerű válaszokat adjanak a következő kérdésekre:

1. Tudsz-e olyan történelmi eseményről, amely pozitív vagy negatív módon befolyásolta a családot életét?
2. Tudsz-e olyan eseményről, ahol kifejezésre jutott a családod nemzeti hovatartozása?
3. Tudsz-e olyan eseményről, ahol pozitív vagy negatív vonatkozásban, de kifejezésre jutott a Te nemzeti hovatartozásod?
4. Véleményed szerint milyen lenne magyarként/svábként a világ bármely más részén élni?

Az elemzés módszerei

Első lépésként az egy-egy válaszadótól kapott, kézzel írott történeteket szó szerint rögzítettem, majd a 4 kérdésnek megfelelően a következőképpen kategorizáltam őket.

1. Történelmi események:

- a) Negatív történelmi esemény
- b) Pozitív tört. esemény
- c) Semleges tört. esemény
- d) Negatív esemény, amely pozitív kimenetellel zárul

2. Családi események:
 - e) Negatív esemény
 - f) Pozitív esemény
3. Egyéni események:
 - g) Negatív esemény:
 - h) Pozitív esemény:
4. Nemzeti hovatartozás:
5. Külföld (a 4.-dik kérdésre)

Első lépésként kvantitatív módszerrel megszámloltam, hogy mely történelmi, családi, egyéni és „külföldi” esemény, milyen gyakorisággal fordul elő a spontán említésekben. A kapott eredményeket Microsoft Excel statisztikai program segítségével szemléltetem.

A hipotézisek és az eredmények

1. A magyar diákok közül történelmi eseményként legtöbben az első és a második világháborús eseményeket és az elmúlt rendszert fogják megemlíteni. A magyar diákok közül többen említenek pozitív történelmi eseményt is.

- 7 alkalommal említették a magyar diákok a második világháborút, és 6 alkalommal a kommunizmust, mint negatív történelmi eseményt. Pozitív eseményt egy magyar diák említett, a katonai szolgálatot, amely következtében a család megbecsülésben részesült. Egy diák említett olyan negatív történelmi eseményt, amely pozitív kimenetellel fejeződött be.

II. világháború	-7
a „kommunizmus”	-6
a vagyont elvették	-3
az 1956-os események	-2
hadifogság	-1
a család szétszakadt	-1
névmagyarosítás	-1
katonai szolgálat	1
a rendszerváltás miatti külföldre költözés	1

2. Hipotézisem szerint a sváb diákok a családjukkal történt történelmi eseményként leginkább a magyarországi németek 1946-os kitelepítését fogják spontán módon említeni. Pozitív történelmi eseményt a sváb diákoknak elenyésző száma fog említeni.

- Az eredmények azt mutatják, hogy a legtöbb diák a kitelepítést említette legtöbbször, tízszer és a kitelepítés következményeit, mint pl. a házakat elvették a családtól. Nyolc alkalommal a második világháborút és hatszor a munkaszolgálatot. Pozitív történelmi eseményt egy sváb diák sem említett. Ötször említettek a diákok olyan eseményt, amely negatív történelmi esemény, de pozitív kimenetellel zárult.

kitelepítés	-10
a 2. világháború	-8
elveszítette hazáját	-8
elvették házaikat	-6
az 1956-os események	-6
a kényszermunka	-4

a család szétszakadt	-2
az I. világháború	-1
mindent előről kellett kezdeni	-1
a katonaság	-1

3. Feltételezésem szerint a sváb diákok nemzeti identitása kidolgozottabb, mint a magyar diákoké, a különbözőségi posztulátum következtében.

- A sváb diákok nemzeti identitásukat 8 alkotóelemre bontották. Legtöbben (7-7 diák) a sváb hagyományok őrzését és a kisebbséghez tartozást említette spontán módon meg. A magyar diákok identitásukat kétféleképpen definiálták: „magyarul beszélek” és „magyar vagyok”

a sváb szokások, hagyományok őrzése	7
a kisebbséghez tartozás	7
a német leszármazás	4
sváb vagyok	4
a német név	3
sváb faluból származok	2
Magyarországon született, itt szeretne meghalni	1

- A magyar diákok közül 5-en említették a magyarságtudatuk megőrzését abban az esetben, ha külföldön élnének. Ehhez kapcsolódva 4-en említették a kultúra továbbadását és az anyanyelv megtartását. 4 diák említette spontán módon, hogy külföldön kisebbséghez tartozna. 4 diák azt is megemlítette, hogy külföldön a kisebbségek irányában előítéletek lennének.

Eredmények értelmezése

A kérdőívek szerint a legtöbb sváb diák a kitelepítést említette meg legtöbbször, mint negatív történelmi eseményt. Érdekes, hogy ezt a legtöbb diák a narrátor szerepéből tette, aki, mint egy megfigyelő személy, írja le a szereplők belső állapotait, érzéseit. Valószínűsíthető, hogy ezek az események, mítoszként élnek a családban és nem, mint megélt események.

A közösséget ért sorscsapásokat a második és a harmadik generáció sem élte úgy át, mint az első generáció. Ezért nekik nincs személyes élményük ezekkel a történésekkel kapcsolatban. A nagyszülők fájdmáról nem lehetett beszélni, mert a félelem nagyobb úr volt. A fiatalokban a XX. századi történelmi események, mintegy harmadik személlyel történt események jelennek meg. Az eseményekből nagymértékben hiányzik a szubjektivitás, a túlélők fájdmát nem élhette át és nem is éli át a mindennapokban sem a második, sem harmadik generáció.

A családi események azok, ahol a közösség meg tudja élni a nemzetiségi létét. A családi ünnep, amely kicsit más, mint a többségi nemzet ünnepe, a gyermek számára kuriózum. Ez a „valami más” sokkal jobban beleivódik a gyermekbe. Az ilyen események alatt kapja és kapta meg a gyermek azt a plusz értéket, ami majd a jövőben a kisebbségi tudat egyik mérföldkövét jelenti.

A kisebbségek és ezzel együtt a svábok ünneprendszere nem teljesen fedi a magyar kalendáriumot. A speciális sváb ünnepek, az ünnepek során elkészített sváb ételek, a konyhai garnitúrák, az asztalterítők színei mind - mind egy más világról adnak információt. Egy olyan világról, amely később meghatározza a gyermek hovatartozásáról alkotott alapvető nézeteit.

A nemzeti tudat megélése a mindennapi életben válik élménnyé. A sváb nyelvhasználat, a német hangzású nevek és hagyományok megőrzésének tiszteletben tartását érzik a sváb diákok német nyelvterületen. Ez az a pozitív élmény, amely ösztönzi őket a hagyományok további ápolására. A magyar diákok a magyarsághoz való tartozásukat pl. Erdélyben, a mai Románia területén, egyszerre pozitívumként és negatívumként élik meg. Az élettörténeti interjúk jól szemléltetik azt a tényt, miszerint az egyéni és a csoportidentitás összefonódik, a csoporttörténet nagymértékben hozzájárul a csoport és az egyén identitásához.

A vizsgálat harmadik szakasza

Pszichológiai immunkompetencia teszt

Az *Oláh Attila* (2005) által definiált *pszichológiai immunrendszer* a lelki sajátosságok olyan szerveződése, amely a személyiség védekező rendszerét biztosítja. A pozitív gondolkodás, kontrollképesség, koherenciaérzék, öntisztelet, növekedésérzés, rugalmasság (kihívásvállalás, empátia), társas monitorozás, leleményesség, énhatékonyság-érzés, a társas mobilizálás képessége, szociális alkotóképesség, szinkronképesség, kitartásképesség, impulzivitáskontroll, érzelmi képesség, ingerlékenység-gátlás dimenzió alkotják a rendszert. Az individuum megküzdési forráskapacitását alkotó személyiségtényezőket Oláh úgy fogja fel, mint egy integrált személyiségen belüli rendszert. (Országos Közoktatási Intézet, online)

Az elemzés módszere

A Pszichológiai Immunkompetencia kérdőívet 22 fő magyarországi német és 24 fő magyar diákkal vettem fel. Vizsgálatom adatait az SPSS nevezetű statisztikai program segítségével elemeztem. Az adatokon leíró statisztikát végeztem.

Hipotézis

A Pszichológiai Immunkompetencia Kérdőív eredményeit csupán szemléltetni szeretném. Tudományos következtetéseket nem teszek, mert az eredmények csak a Magyar–Német Nyelvű Iskolaközpontban tanuló végzős (12-es osztályosok) diákokról adnak képet.

Eredmények

- A 16 dimenzió legnagyobb hányadában a legtöbb sváb diák a középső kategóriába esett. Az elemzés szempontjából a magas pontszámok a mértékadók. A *növekedésérzés* és a *társas mobilizálás képessége* dimenzióban több diák került a felső kategóriába, mint a középsőbe, a különbségek viszont nem mérvadóak.
- A magyar diákok kérdőíveinek elemzésénél is hasonló eredményeket kaptam. A magyar diákoknál is a *növekedésérzés* és a *társas mobilizálás képessége* dimenzióban több diák került a felső kategóriába, mint a középsőbe, de a különbségek ebben az esetben sem mérvadóak.

Kitekintés a jövőbe

Terveim szerint a jövőben lényegesen nagyobb mintavétellel vizsgálnám meg a magyarországi német és magyar diákok pszichológiai immunrendszerét. A két csoport más-más szociális közegben nevelkedett, így más-más sémákat kaptak a szociális környezetüktől, és különbözőképpen konstruálják meg a saját valóságukat. Ezek a különbségek feltételezésem szerint a Pszichológiai Immunkompetencia Kérdőív segítségével is kimutathatók.

GÁLNÉ KOVÁCS IRMA

Gyergyóalfalu félévszázados népművészeti múltjának jellemző sajátosságai

Minden korszaknak megvan a maga múltban gyökerező, a jelennek szóló, a jövőnek örökségül hagyó tradíciója, amely a kultúrában ölt testet. Ez a kultúra egyben az életfelfogás, életvitel, az adott társadalmi feltételek, követelmények, igények és azok kivitelezésének, felhasználásának a tükrözője, műveltségi, közművelődési fokmérője. A közművelődés szó napjainkban sajátos értelmet kapott, új tartalommal telítődött.

Mi a közművelődésen a művelődés majdnem teljes folyamatát értjük. A *köz* szó itt azt jelzi, hogy a folyamatnak *társadalmi, közösségi haszna* van. Jelzi a nemzeti-ségi művelődés körülményeit, sajátosságait és beépülését az országos nemzeti kultúrába, nyilván az anyanemzet kultúrájának szerves részeként. A népi kultúra ismerete, továbbéltetése közművelődési életünk legfőbb feladata, mert gyökér nélkül minden csak ideig-óráig haldokló szemfényvesztés. Ennek a kultúrának kis alkotó része az identitástudat-értékkel bíró népművészet, amely a kismesterségek gyakorlása során, a nép alkotó kedvének kibontakoztatása az életvitelhez, a környezet berendezéséhez funkcionális, művészi tárgyak készítésével valósul meg.

A hagyományörzés az identitástudat megőrzését szolgálja. Sokszor halljuk ilyen megfogalmazásban: „örökölt hagyományok”. Felvetődik a kérdés: mit kell tenni? Elemző gondolataimat egy bartóki megállapítással kezdem, mely szerint „*a kultúrát nem lehet örökölni, csak megtanulni*”. Az ősök meghalásával a kultúra is elszáll. Ahhoz, hogy fennmaradjon, tovább éljen, az utódoknak kell átvennie, átadnia, megtanulnia, továbbadnia, mert csak így válik élővé, sajátjává. Ennek a folyamatnak hogyanjában, mikéntjében ad eligazítást egy Teleki Sámuel-i gondolat: „*A tűznek nem őrzői, hanem éltetői kell lennünk.*” Ezek az útmutatások, mint vezérfonal mutatják az utat a gyergyóalfalvi népművészet vizsgálatához, melyet 1955-től figyelek, vizsgálok, kutatok napjainkig.

Ami a jellemző sajátosságokat illeti, egyesek kötődnek a megtermelési folyamatokhoz, mások pedig a felhasználásukat állítják előtérbe. A létszükségletek, feltételek, igények, követelmények mint ösztönző erők hatottak évszázadokon keresztül, s ugyanezen tényezők mozgatták a gyűjtést, kutatást ahhoz, hogy a népművészi mozgalom megkezdődhessék a 20. században. Az élet diktált, s mi nyitott szemmel, érző szívvel, az adott helyzethez lehetőleg felkészült szellemmel próbáltuk a megoldandó feladatokat kezelni. A hittel, szeretettel végzett céltudatos munka az évtizedek folyamán sok szép eredmény megvalósulását tette lehetővé, amely egyben sajátos jegyeket, jellemző vonásokat kölcsönzött értékeinknek, egyúttal a felemelkedés, a kiteljesedés és a hanyatlás időszakát is kijelölték.

Jellemző sajátosságok

1. Népművészeti tárgyaink újjászületését a népi életvitel tanulmányozása, a tiszta forrás, a helyi gyökerek kutatása, értékelése, az értékek dokumentálása, s a kísérletezés előzte meg. Ezt tucatnyi népművészeti gyűjtemény (cifrahímesekből, rongy-

szőnyegek, rojtokból, fejtősökből, keresztzemes és csángó motívumokból, szövési és hímvarrási tárgyakkól stb.) létrehozása¹, majd ezek feldolgozása száznál több nyomtatásban megjelent dolgozatomban három könyvben. Majd a tapasztalatok birtokában új variációk létrehozása: a gyűjteményből kiindulva tízféle gyergyóalfalvi vízfolyásos szőnyeg megtervezése és megszövése, tizenötféle koszorus minta kivarrása fűződik nevemhez.

2. Sikerül valóban tömegeket megmozgatni csak a gyergyói medencében, s másoknak Erdély-szerte. Az évtizedek alatt 77 népművészeti, néprajzi kiállítást szerveztünk csak itt, s nem hiányoztunk a megyei és országos tárlatokról sem. Sok intézmény, szervezet, szakember figyelt fel tevékenységünkre, s hívtak meg kiállítással egybekötött bemutatkozásra: Gyergyószentmiklósról a múzeumhoz, a nőbizottsághoz, a kultúrotthonba, a Történelem Nyári Akadémiájára; Gyergyószárhegyre a művésztelepre, a nagygalambfalvi református, a csíkszeredai unitárius egyházhoz, a szováta Teleki Oktatási Központozhoz. Hosszas sorolhatnám a sok-sok bemutatkozást a kézdivásárhelyi, a sepsiszentgyörgyi, a székelyudvarhelyi, a csíkszeredai vagy éppen budapesti vásárokkal, ahol a zsűriző bizottság nem egyszer méltányolta munkánkat. 1990 után, a határok nyíltabbá válásával bemutatkozhattam az egész Kárpát-medencében, kiállításokkal, előadásokkal. Népművészeti tárgyaink eljutottak szinte egész Európába, sőt Amerikába, Ausztráliába is: a máshol munkát keresők is vitték magukkal, s a nálunk járt szakembereknek is megtetszettek. Minél több helyre jutottunk el, egyre nevesebb konferenciákon vehettünk részt, annál jobban tudatosult bennünk, hogy népművészeti értékeink életünk pótolhatatlan tárgyai, életvitelünk funkcionális darabjai, hogy nemcsak megszépítik környezetünket, de vallanak rólunk másoknak is.

3. Jellemző tulajdonsága az ötven évnek a *szervezettség*. Ennek is köszönhető, hogy már az 50-es években Béres Katalin bukaresti újságíró arról ad hírt, hogy Sövény Elek és Vargyas Irén vezetésével, Bandi Dezső megyei szakirányító útmutatásával Gyergyóalfaluban egy jól működő kör létezik, amelynek hatására a „holdfényes tavon úszó hattyú, a gomolyával játszó cica, a kacér mosolyú cigánylány, egy szóval a giccs elmaradhatatlan kellékei szorúlnak ki. Ez a nagyközönség beszédes példáját mutatja annak, hogy az olcsó, érzélgős, idejétmúlt dísz tárgyak kiszorítására csakis az igazi népművészet hivatott, felkarolása az egyetlen lehetséges eszköz.”

Dr. Gazdag Klára pedig azt írta a Cifrahímese Gyergyóalfaluban című, 2005-ben megjelent kötet előszavában: „Gál Irmát leginkább a hagyományos mintakincs izgatja, százzszámra silabizálja ki a régi mustrákat, rajzolja át milliméterpapírra, bogozza ki szerkezetüket, hogy aztán a mintaelemeket újszerűen csoportosítva a mai életformához igazodó tárgyakon kivitelezze, mintegy példát mutatva művészeti iskolás hallgatóinak, publikációi olvasóinak.”

Amit Sövény Elek és Vargyas Irén elkezdett, azt én folytathattam, s e folyamatnak olyan állomásai voltak, mint az 1996 és 1988 között legaktívabb s legnépesebb, országos hírnévre szertevő népművészeti körünk, mint a líceumban történő kézimunka-oktatás a hetvenes években vagy a gyergyószárhegyi alkotótelep *szépteremtésébe* való bekapcsolódás. Erről a korszakról írja Bandi Dezső a millicenténárium tiszteletére rendezett kiállítás és konferencia kapcsán a Hargita Népe 1969 április 13-i számában: „A rendezők, a meghívottak beszéltek a kiállított tárgyak

¹ A gyűjteményemben 250 keresztzemes motívum, 225 csángó inghím, Gyergyó térségéből 183 rongyszőnyegminta, 127 rojtmodell, 125 fejtős modell van.

bámulatos sokféleségéről, az alkotók egymást is segítő versengéséről, kitartó igyekezetéről, magas szintű technikai képzettségéről, a hagyományok és újítások szakszerűségének szerepéről és szükségszerűségéről, a szakmai önszerveződés előnyeiről.” Ferencz Imre ugyancsak a Hargita Népeben azt írja 1985. augusztus 14-én, hogy: „A gyűjtést és a hagyományos motívumok gazdagítását jelentő úton törvényszerűnek érzem az alkotó szándék, a tehetség önállósulását is, azt, hogy Gál Irma eljutott a figurális, témás szedettek lehetőségének felfedezéséhez.”

Bizony sokan felfigyeltek népművészeti tevékenységünkre és véleményezték is azt. Banner Zoltán művészettörténészt idézem²: „A népi díszítőművészt stilizáltság és részarányosság még fokozottabb érvényesülése szab gátat (a sajátos technikai kötöttségeken kívül) Gál Irma (Gyergyóalfalu) szedetttes szőnyegeiben (Hintázás, Úrnapi virághintés, Éjjeli zene, Citerások, Húsvéti locsolás stb.) ... Mindketten tudatos, sőt alkotó néprajzosok, feldolgozók a maguk szűkebb területén, innen a műgond, ami az iparművészt felé távolítja műveiket, de ugyanakkor innen ered az a tárgyi-tematikai újdonság, újítás, amivel a népi ábrázolás kereteit tágítva végeredményben a naiv művészet egyetemes fogalomkörének a szélesítését szolgálják.”

Kozma Mária a Romániai Magyar Szó 1997. június 7-i számában azt írja Pallas-Akadémia cím alatt: „A Pallas-Akadémia kiadásában nemrég jelent meg Gál Irma Gyergyóalfalvi fejtőszedetttesek, keresztszemesek című könyve, a kötetben közölt mintakincs napjaink székellyföldi néprajzának hiteles dokumentuma, és mint ilyen, e témában forrásértékkel rendelkezik.”

4. A széleskörű gyakorlati tevékenység arra kényszerített, s azt eredményezte, hogy egy kézben összpontosult a kutatás, gyűjtés, kísérletezés, kitermelés, továbbfejlesztés, tanulva-tanítás, bemutatás, feldolgozás. Így sikerült egységében, összességében látni az egész népművészeti tevékenység folyamatát, amelynek során megtörténik a kultúra átadása megtanulása, átvétele. Ez a szintetizáló folyamat tette lehetővé, hogy új szöttesfajt, illetve alműfajt fedezzünk fel, az úgynevezett *fejtőszedetttest*. Nemcsak elneveztük, hanem tipológiai hovatartozását és besoroltuk a kategorizálás megfelelő helyére. Nem volt könnyű a dolgunk, mert akkor még a szakirodalom sem tartalmazta a megfelelő szakszavakat, kifejezéseket, de menet közben a gyakorlat ezt is kitermelte. Hisz ebben a munkában a gyakorlatnak kell elől járnia és bizonyítania, hogy az elmélet is megszülethessen. Ha beszélni akartunk az új szöttesről, akkor meg is kellett neveznünk. A fejtős és a szedetttes szöttesek kombinációjából született az új fejtőszedetttes. A cifrahímzéseknél a berakást mi *terepeltetésnek* (a táncból vettük át ezt a kifejezést) neveztük el.³

Az idők folyamán az általunk megnevezett kifejezések átmentek a közhasználatba. Akármilyen furcsán is hangzik, de a fejlődés útjából köveket kellett elgörgetnünk. Szép sikernek könyvelhettük el a keresztszemesek szálbedolgozásánál alkalmazott új módot. Legelőször a *szarhegyi szépteremtésben* alkalmaztuk. (Itt kell megemlítenem, hogy két gyergyóalfalvi személy a tábor alapító tagja volt.)

A II. világháború után mindenféle varrottas és szöttes házimunka szálbedolgozásánál a farkasfogazás vált divattá. A keresztszemeseknél a helytálló azsúrt és töltött azsúrt váltotta fel, mint egyfajta sallang. A laposöltéses technika nem illett e varrot-

² Banner Zoltán: Teremtő önvédelem – Az erdélyi magyar naivok és ábrázoló népi mesterek művésze, Budapest, Héttorony, 1995.

³ A terepeltetéssel, mint ahogy a táncosok különböző alakzatokat hoznak létre, formálnak, a szö-vönök is különböző alakzatokat formálnak kellő fantáziával, s színekkel emelnek ki.

tashoz. Mi a motívumok gazdag mezejéből kivettük egy kis elemet és azt varrtuk meg szélként, kereszteses technikával. Tudatában lévén annak az íratlan törvényszerűségnek, mely szerint a szép, hiteles szélbedolgozás még egy olyan értéket ad a kézimunkának, mint a nagymező művészi kidolgozása.

5. A kézimunka oktatása során mindig szem előtt tartottuk az életkor szerinti képességeket. Ennek érdekében a fokozatosság gyakorlatával éltünk. Ez határozta meg a korcsoportoknak megfelelő követelményeket.

Az első darab elkészítésénél a funkcionalitást tűztük célul. Például a lombfűrészelés elsajátítását már az első osztályban elkezdtük: a fűrész fogását, kis állatfigurák kivágásával oktattuk, ezekből játékokat raktunk össze óvodásaink nagy örömeire: a Mikulás vitte el nekik. A felsőbb osztályos fiúk egyszerűbb tárgyakat: szalvéta-, kefe-, virág és gyertyatartókat készítettek, míg a líceum tanulói bonyolult lámpákat, csillárokat, könyvespolcokat terveztek és készítettek. Olyan tanuló is volt, aki kedvet kapott (felnőtt rokona segítségével) intarziás bútor készítéséhez. Ezek a gyerekek némelyike felnőve a hagyományos házoromzatok, kerítések deszkakivágások díszítésére vállalkozott – folytatva ősei szépítő gyakorlatát.

Ezek a diákok megtanulták azt is, hogy mi az, ami a társadalomban, az életben előbbre viszi, mi az érték, ami állja az időt és mi az, ami múlandó. Az értékekre való ráfigyelése során fejlődött a gyerekek képzelőereje, alkotó készsége, tenni akarása, s munkakedvük megsokszorozódott. (A líceumi tanulók például maguk faragták, szőtték az iskolai diákéveik emlékére a tablót.)

Félévszázados munkánk során figyelemmel kísértük községünk művelődési életének társadalmi vonatkozásait is. Amikor az iskolában nem volt művésztanár, akkor az alfalvi művészek munkáit, mint a szülőföld értékes munkái mutattuk be kiállításokon, ezáltal falustársaink értékelni, mások tevékenységét tisztelni tanítottuk, akaratlanul is. Ezen kiállítások modellértékűek is voltak, s toborzó funkciót is betöltöttek. Az 1970-es 80-as nehéz időkben ezek a kiállítások is a falu élniakarását bizonyították. E folyamat megkoronázásaként, kemény harcok árán sikerült létrehozni a faluban a Sövér Elek Emlékházat, amely felavatása után a község fénypontja. volt.⁴

Kiteljesedés

Az 1989-es változással a „vasfüggöny” lehullt, valamivel könnyebbé vált Erdélyben a magyar, székely népművészeti hagyományok ápolása is. Nagyobb lehetőségünk lett, hogy kiállítással külföldre is eljussunk. Először a pécsiek hívtak meg művészeinkkel együtt, de a határnál tovább nem engedték a bemutatásra szánt anyagot egy „ovális pecsét” hiánya miatt. Az anyagot Pécskán hagyttunk, minket kiengedtek. A pécsi egyetem rajz tanszékén Pandur József művészettörténész hallgatóinak tartottam előadást, melyből később könyv is született *Gyergyóalfalvi fejtőszedettek és kereszteses minták* címmel. Három évre rá már az anyagot is kiengedték a román vámosok, így bemutatkozhattunk Türijén és Balatonszárszón is.

1990. után a falu népművészeti tevékenysége egyre inkább kiteljesedhetett. Egyik kiállításunk a másikat érte. A megyei és országos kiállításokra egyre több kézimunkánk jutott el, a médiában is egyre gyakrabban szerepelhettünk, s aktív részesei lettünk a szárhegyi szépteremtésnek. Alfalu nevét összekötötték a népművé-

⁴ Sövér Elek festőművész Gyergyóalfalu születte (1937–1982.) 2007 szeptemberében a tanévnyitó ünnepségen ünnepelték az intézmény fennállásának 410. évfordulóját, leplezték le az Iskolaközpont névadójának mellsobrát. 1992 novemberében alakult meg a Sövér Elek Alapítvány, a község kulturális- művészeti életének támogatása. (A szerk.)

szettel, s egyre több turista keresett fel bennünket, évről évre nőtt a kereslet termékeink iránt.

Szükségessé vált a hagyományörzés szervezettebbé tétele. Ennek eredménye volt, hogy tizenöt évi talpalás után megalapíthattuk a Domokos Pál Péter Hagyományörző Egyesületet⁵, melyet Bukarestben is bejegyeztek. Szövők, varrók, faragók citerások, dalosok egyesülete lettünk. A táncosok, citerások, dalosok olyan színvonalat értek el, hogy eljutottak Segesvárra a nemzetközi fesztiválra, majd Bukarestben képviselték az országos fesztiválon az erdélyi magyarságot. Mindenhová vitték magukkal népművészeti tárgyainkat, faragásokat, szötteket is. Bemutakozhattak a magyarországi testvértelepüléseken: Iváncsán, Móron, Türrjén, Balatonszárszón, s a vajdasági Adán is.

2001-től Gyergyóalfaluban nagy kirakodásával megszervezték a Falunapokat. A csíkszeredai vásárra viseleti bemutatóval vonultunk fel a népművészeti kipakoló mellett. Alfalun bemutattuk Pál Csaba viseleti gyűjteményét, megünnepeltük a citerások 25 éves fennállását, bemutattuk Madarász Dávidné 50 éves szövőtevékenységét. Pál Sándor és Török Attila hatvan gyermeknek vezetett fafaragókört, s a gyerekek hatására sok felnőtt is kedvet kapott e mesterséghez. Számos kiállításon szerepeltek ők is.

Hanyatlás

Időközben az évtizedek alatt megtörtént a generációváltás. A fiatalok nagy része már nem volt hajlandó ingyen dolgozni. Anyagiak miatt szűkre szabottak lettek lehetőségeink, több helyütt megszűntek a népművészeti népiskolák, táborok, szakkörök. A tehetségesebbje, elhivatottabbja otthon folytatta a munkát. Jóllehet a szervezettség tekintetében ez a hanyatlást hozta magával, de az addigi erőfeszítések nem történtek hiába. A művészeti népiskolák egykori tanulói közül többen kereseti célból továbbra is dolgozott. Például Szilveszter Katalin a festékes és szedettes szötteit a fazekas korondiaknak adta el, akik otthon a kipakolóikon árulták. Nagy Annamária a desó szőnyegeinek kft-t nyitott, s 10-12 bedolgozó foglalkoztat. Piackutatást végzett, melynek során kitűnt, hogy a magyarok a fehérret, fehér-piros mintázatút kedvelik, a románok meg a színeset. Az igényeknek megfelelően dolgoznak, s vállalkozás jól jövedelmez, miközben a színvonalat magasan tartják. Pál Csaba skanzenjében két osztovátát (szövőszéket) állított fel. Az egyikben a cifrahímes lakástextíliákat, abroszokat, terítőket, törölközőket szőnek, a másikon pedig rongyszőnyegeket. Termékeik nagy keresletnek örvendenek. Gál Magdolna pedig összegyűjtötte a fejtősőknek a Felső-Háromszéken szőtt változatait; csak a magyarországiak százötven métert vásároltak ebből az anyagból táncosaik viseletéhez, a kézdivásárhelyi múzeumban pedig állandó tárlatot nyitottak neki. Alfaluban is nagyon keresett ez a szöttek, mert első áldozáskor, bérváláskor, konfirmáláskor, úgy írja elő a szokás, hogy az ünnepeltek viseletbe öltözve vegyenek részt a szertatáson.

A felelevenített szötteknek bizony nagy keletje lett: a gyergyóalfalvi népiskolában végzett némely hallgató nagyon ügyesen feltalálta magát, s hasznosították a tanultakat, mert van hova visszanyúlni, van mire támaszkodni. Hogy ne menjenek feledésbe a régi szokások, hogy ne enyészzenek a padlásokon tárgyaik, ahhoz újjá kellett születniük. Így együtt él a ma emberével az ősök művészete is.

⁵ Domokos Pál Péter (1901–1992) tanár, történész, etnográfus, a csángók történetének, kultúrájának kutatója. Gyergyóalfaluban az 1930-as években kántor volt. A világháború után Magyarországon élt, s Baranyában is kutatta az áttelepített székelyek népművészetét.

A gyergyószárhegyi Szépteremtő Kaláka

Többször említettem a gyergyószárhegyi tábort: végezetül tömör bemutatására vállalkozom. A szárhegyi tábor teljességének bemutatására itt nincs alkalom – ez alkalommal csupán közművelődési jelentőségére szeretném felhívni a figyelmet. Az elmúlt két évtized alatt Gyergyószárhegy az erdélyi magyarság egyedülálló olyan központjává nőtte ki magát, ahol a művészet, az irodalom, a tudomány stb. hajlékra lelt, és az itt kialakult egészséges szellem biztosítója lett e központ nemzetközivé válásának.

Gyergyószárhegyen hat népművészeti ág fejtette ki alkotó tevékenységét: kovácsok, faragók, varrók, szövők, bútorfestők és fazekasok tevékenykedtek itt.

A népművészeti tábor helye a Gyergyói-medence (Hargita megye, Románia) Szármány-hegy fenyvesekkel borított oldalában az 1669–1752 között épült ferences kolostor nyugati szárnya, amely épület műemlékként is nyilvántartott, illetve néhány évvel később a Lázár grófok kastélyában helyet kapott Barátság Művésztelep.

1978-ban alakult Zöld Lajos szárhegyi születésű, a Hargita c. napilap újságírójának a kezdeményezésére A tábort a szükség hozta létre, mert 1974-től az említett szárny romos részét helyreállítva országos érdekltségű képzőművészeti tábor színterévé tették. A berendezéshez szükség volt a műemlék-kolostorhoz illő, festeti, faragott bútort, szőtt, varrt textília, kovácsoltvas és kerámiából készült funkcionális tárgyak előállítására. A kezdeményezőnek jött tovább az ötlete: *„Ha pátriánkban annyi a szépteremtő – megannyi fény a tiszta forrás tükrében – akkor egy nyalábbba kell fogni ezeket a fényeket, világítsanak Szárhegyen.”*

A köztudatban mindenkit munkája után tiszteltek, értékelték, szerettek, emberségéért becsülték. Az arra érdemesek azt is érezhették, hogy Szárhegyen keresztül belekerülnek a szakmai, a közművelődési vérkeringésbe, kellő nyilvánossághoz és elismeréshez juthatnak, sokszor nagy akadályok ellenére is.

Amilyen körültekintő volt a tábor megszervezése, éppen olyan megfontolt volt az ide beépítendő, művelendő népművészeti ágak, ágazatok kijelölése; a tárgyakra, tárgyegyüttesekre vonatkozó irányelvek, feladatok meghatározása is. Ma Szárhegyen egy letisztult népművészeti kincsel találkozhatunk, amelynek megszületésében a szervezők, irányítók, alkotók mellett szerepük volt nagy néprajzosainknak, elismert képzőművészeinknek, akik tudásuk, ízlésük alapján, adott helyen és alkalommal véleményt nyilvánítottak, könyveikkel vagy éppen okító előadással nyitották az alkotók szemét, szívét, ízlését.

A szárhegyi Szépteremtő Kaláka megtanított arra, hogy a hittel, szeretettel, széles látókörű ismeretekkel végzett, gyökerekhez kötött, pontos alkotó munka olyan kincset képes létrehozni, amely nemcsak alkotójának, hanem az egész társadalomnak a hasznát és az érdekét szolgálja.

Bemutatta, hogyan valósulhat meg a helyi sajátosságok, igények, társadalmi szükségletek talaján történő önmegvalósítás, a formai anyanyelvünk, intézményes újratanulása során, az alkotó mozgalom fórumává nője ki magát, amely egyben képes saját etnikumának az élére állni.

Beigazolódtott, hogy a tudatos, önmegvalósításból fakadó alkotó munka nemcsak kincseket teremt, hanem az alkotóját is nemesíti, érzékenyebbé, kifinomultabbá teszi, a jóra, szépre, nemes cselekedetekre. Az egyik képzőművész találóan meg is jegyezte: *„Vagyis a művészetekkel való találkozás nemcsak az erkölcsi kibontakozást hozza meg, hanem az egész emberi egyéniség tudatos átalakulását.”*

Beigazolódott, hogy a népművészet nem kollektív művészet, hanem egyéni, közös stílusban. Erről vallanak a táborban maradt munkák, ezt is igazolják a bejárati folyosó fehér falán elhelyezett, textíliába szőtt, varrt, bronzba vésett, fába faragott szignók.

Szárhegy megtanított tisztelni a másságot, egymás iránt toleranciával viseltetni, megkeresni minden emberben a szépet és a jót, de az igazság oldalán kiállni. Az időt álló értékek, a szépteremtés során kialakítani a szeretet meleg hangulatát.

Csodálattal észlelhettük sokszor az apáról-fiúra öröklődő népi tudás sokoldalúságát, ahogyan az új igényeknek, követelményeknek, feltételeknek megfelelően igyekszik azt valóra váltani, formálni, alakíttatni, a közízlésnek megfelelően – mindig a legjobb, legszebb felé törekedve.

Irodalom

Cs. Gergely Gizella – Haáz Sándor: Udvarhelyi varrottások. Kriterion, 1976.

Csulak Magda: 125 szálánvarrott hímzésminta, Sepsiszentgyörgy, 1972.

Gál Irma A gyergyóalfalvi fejtőszedettek és keresztszemes minták. Pallas_Akadémia, Csíkszereda, 1997.

Gál (Kovács) Irma: Gyergyóalfalvi cimrahímések. F&F Kiadó, Gyergyószentmiklós, 2005.

Gálné Kovács Irma: Szépteremtő kaláka.

Kocsis Antalné – Kunszabó Júlia: Székely varrottas minták. Minerva.

Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: Kászoni székely népművészet. Kriteiron, 1972.

Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet. Kriteiron, 1981.

Molnár István – Molnár Kálmán: Sóvidéki keresztszemesek, Csíkszereda, 1971.

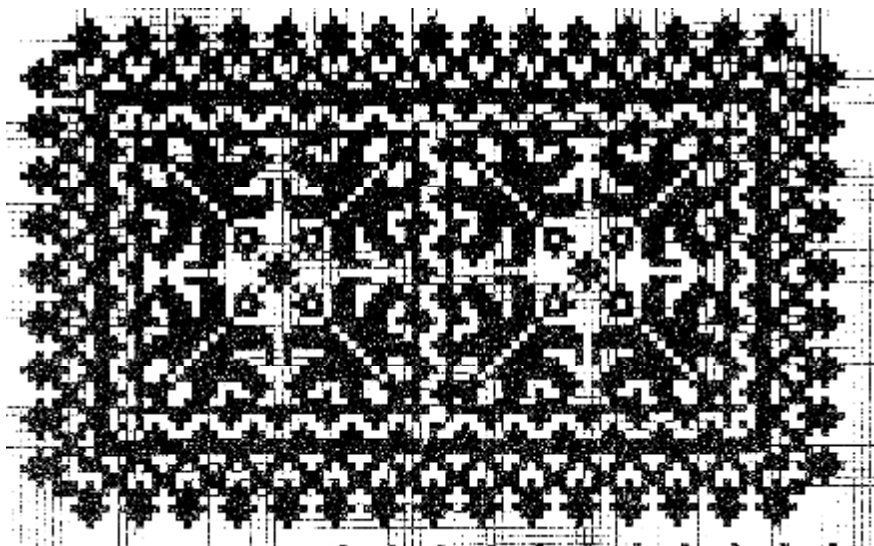
Nagy Jenő: A torockói magyar népi öltözet. Bukarest, 1957.

Péntek János: A kalotaszegi népi hímzés szókincse, Kriterion.

Szentimrei Judit: A székely festékesek, Bukarest, 1957.

Vákár Katalin: A gyimesi fonákján varrottások. Pallas-Akadémia, 1998.

Gálné Kovács Irma népművészeti munkásságának dokumentumai megtalálhatók a Hargita Népe, a Művelődés, a Nyitogató, a Toronyóra, a Délhegyalja, s számos erdélyi folyóiratban, lapban.

Könyvrecenziók

Pedagógián innen és túl

Tanulmánykötet Zsolnai József 70. születésnapjára

Szerencsés az a kutató, aki számos nem könnyű oktatásirányítási korszak és pedagógiaelméleti mátrix között rendelkezett olyan erővel, hogy következetesen ragaszkodva elképzeléseihez azokat egyfajta tudományos rendszerré alkotta és egyes eredményeit megérheti. Talán ezért hasonlotta a kiadó, dr. Koltai Dénes előszavában Zsolnai Józsefet egy jelentős nagy fának.

A Pedagógián innen és túl című vaskos könyvben¹ írások sokasága köszönti Zsolnai Józsefet 70. születésnapján. A kötet egy alkalom arra, hogy közelebb kerüljünk a zsolnais hatásrendszer megismeréséhez, hisz a százhat alkotó sok tudományterület Zsolnai-alapú vagy közelítésű művelője. A könyv kézbevétele előtt induljunk ki egy általános tényből: az emberi közösséget csak akkor alakíthatjuk, ha megegyezünk olyan szimbolikus rendszerekben, mint a nyelvek, az írás, az ismereteket rendszerező tudományok, a technikai és szakmai hagyományok, esztétikai értékek, a politikai intézmények, a vallási és jogi normák és így tovább.

E szimbolikus rendszerek minősége „kultúrája” befolyásolja az emberi társadalmak eredményességét.² Az értelmiség legfőbb feladata, hogy tanulmányozza azokat a szimbolikus rendszereket, amelyek az emberi közösségekkel együtt működnek. A kollektív intelligencia új világméretű korában ez a munka és felelősség szükségszerű – évtizedekkel ezelőtt Zsolnai József a pedagógiában egyedülként fogott e látszólag befejezhetetlen munkának. Időközben megjelent munkáiban a szimbolikus termékek egyre nagyobb részét kapcsolta rendszerbe – vagy azok természetes oda-tartozását más formában jeleni tette meg.

Az ilyen megközelítés azért fontos, mert ma, amikor egy információ megjelenik valahol a hálózatban, azonnal elérhetővé válik. A digitális dokumentumok virtuálisan egy „hiperdokumentum” részét képezik, amely világméretű, dinamikusan és folyamatosan gyarapszik, áttekinthető és átalakítható a kibertérben jelentkező intézmények és személyek összessége által. Ha a rendszer együttműködési feldolgozó képességét megsokszorozzuk a kibertér mindenütt jelenvalóságával és belső összeköttetéseivel, akkor a közös digitális memória képességét kapjuk meg. Zsolnai József rendszere ezt a lehetőséget célozza meg és munkássága célja éppen az, hogy a kollektív intelligencia kihasználása érdekében a pedagógusok – és mindenki – rátaláljon eme új képességre, ennek birtokában pedig a még hatékonyabb nevelőmunkára.³

Zsolnai József „iskolái” majdnem mindig ütköztek a „hivatalos” álláspontokkal. Véleményünk szerint ennek két, egymással összefüggő oka volt. Az egyik az, hogy igen nehéz a tartalmi sokféleség, a könyvnyomtatás korából örökölt indexelési és

¹ Pápa-Pécs. 2007. Pannon Egyetem Veszprém, Pécsi Tudományegyetem FEEK. Szerk.: Kiss Éva. Borító Scheffer Miklós. 951 oldal, XVI. színes melléklet.

² Pierre Lévy Az értelmiség új felelőssége a kommunikáció korában. Le Monde diplomatique magyar kiadása. p.12-13..

³ A tudomány egésze című kötet 64 tudományágot mutat be, és arra a kérdésre keresi a választ, tudják-e a magyarok olyan eredetiséggel művelni a tudományokat, hogy versenyképesek maradjanak.

katalogizálási rendszerek sokaságának nehézkes adaptálhatósága és kölcsönös egyeztetetősége a korábbi módszerekkel. A másik hogy Zsolnai József merész logikával oldotta meg a rendszertan, a fogalomtár, a terminológia, az ontológia és az osztályba sorolási rendszerek sokasága összerendezését, megfelelően a tudományos egység és különbségek szükségszerű együtt kezelésének. Zsolnai pedagógiával kezdődő intellektuális vállalkozása hozzájárul a humán tudományok feldarabolódási problémájának megoldásához, amihez a természettudományok példája sok tekintetben irányt mutathat.

A pedagógiában az elméletek megsokszorozódhatnak és különbözhetnek, de a szükséges metanyelv, amelyre Zsolnai törekszik, éppúgy, mint a matematikai koordináta-, mértékegység- és függvényrendszerek, közösek maradnak, ami lehetővé teszi a folyamatok ellenőrző tesztjét és tagolt felhalmozását. Az ismeretek kezelésével kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a természettudományi tudás jelentős része művelhető és hozzáférhető. A társadalomtudományoknak szűkebb a közös kulturális univerzuma, egységes, összehangolt a nooszférája.

Zsolnai József életműve főcélja ennek az egységnek valamilyen megteremtése. Munkássága részei ennek megfelelően alakultak és a kötetben tanulmányokkal jelenlévők ebben a szellemben nyújtsanak tükröt szűkebb vagy tágabb tudományok köréből.

A tanulmányok érdekesen alakulnak. A kötet egyfajta tükör: fő fejezeteiben követhetőek a zsolnaiság eddigi hatásmechanizmusának és feldolgozottságának főirányai. A Tabula Gratulatoria fejezetben (5), a Tudománytanban (2), az Orvostudományok köréből (1), a Társadalomtudományokban a Szociológia (4), a Pszichológia (1), a Neveléstudományok (62), a Multidiszciplináris társadalomtudományok (2), a Bölcsészettudományokból a Történelem (3), az Irodalom (5), a Nyelvtudományok (10), a Filozófia (2), a Művészet és Művelődéstörténet (1), a Média- és kommunikáció (1), a Művészetek (7) írással szerepelnek.

Örülhetünk a gyakorlati feldolgozások arányának. A tanulmányok alapján a Zsolnai-megközelítés hatásairól két elemzési dimenzióban beszélhetünk. Egyrészt a világ felpörgése, a kommunikáció, a dinamikus gazdasági mozgások, az új irányok, innovációk megjelenése oldaláról, amelyek társadalomtudományi konceptualizálása most folyik.⁴ Másrészt a világ kitágulása, amely átalakítja mindazokat a viszonyokat, amelyekkel eddig dolgunk volt. Másokkal együtt Zsolnai is felismerte és elérhető körében tudatosította azt, hogy a pedagógiában összességében egy olyan helyzet áll elő, amit egy adaptációs innovációs kényszerrel írhatunk le.

A kötet színvonalas tanulmányaiból kitűnik, hogy a tudományágak egy része továbbra is feldarabolt, érződnek a paradigmák konfliktusai, amelyek korlátozzák az alkalmazást. Ez a tanulmányok megoszlásából is kitűnik. Néhány magasan formalizált tudományágat, a kommunikációt, a közgazdaságtan egyes ágait vagy a nyelvészetet kivéve – hogy csak néhányat említsünk – az elméletek kiszámíthatósága, jóslási képessége és tesztelhetősége gyenge. E helyzet legfőbb következménye az, hogy a Zsolnai József szervezte-irányította humántudományok kutató közössége által felhalmozott tudás és szakértelem „implicit” marad és nehezen terjeszthető a létrejött kezdeti környezetétől különböző környezetben. Zsolnai József ezt a szakértelmet igyekszik mobilizálni a szélesen értelmezett oktatás-nevelési folyamatra.

A kötet kiterjesztett értelemben az értéktermelő tevékenység biztató távlatait rögzíti – a ma eredményeképpen a jövő alapozásaként. A kiadó Pécsi Egyetem Fel-

⁴ Desewffy Tibor: Ideológiák az új évszázadban. Élet és Irodalom. 2008. január 25. p.14.

nőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kara, olyan időben működött közre a kötet megjelenésében, amikor az igazi célterület⁵ a versenyképességi kontextusoktól függetlenül létező (vagy megteremtett) alkalmazkodóképesség, önfejlesztőképesség, az új érték teremtésének és sokszorosításának képessége. Zsolnai József ehhez a folyamathoz járult hozzá.

Krisztián Béla

A hazai természeti erőforrások értéke az emberi erőforrások oldaláról⁶

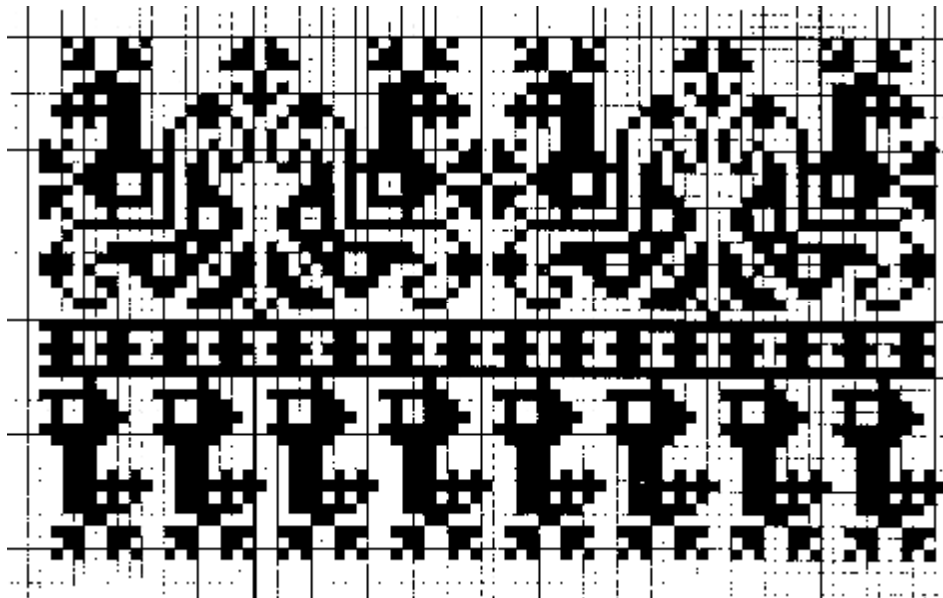
Az egyes országok munkaalkalmi, gazdasági struktúrája szervesen kapcsolódik az energiaforrásokkal. A magyar gazdaság foglalkoztatási struktúrájában, jelentős arányban szerepeltek a nyersanyagforrásokhoz kötött ágazatok (bányászat, kohászat de ide sorolható a mezőgazdaság is). 1989 után folyamatosan változtak a korábbi termelőrendszerek, a nyersanyagforrások igénybevétele is jelentősen átalakult. Ez a foglalkoztatási befolyásoltságot is érinti. További fejlemény, hogy az elmúlt időszak kritikus energiahelyzetei (áramkimaradások) kapcsán az ország energiafüggőségének és biztonságának ismételt áttekintése a meglévő ásványvagyon újraértékelését kívánja. Az ország kritikus energiafüggősége régtől ismert tény. Az újabb események fényében azonban ismételt áttekintése és az európai kapcsolatrendszerben történő értelmezése fontos eleme mindennapjainknak. Az uniós csatlakozás előtt a hazai energiaszektorra ajánlott átszervezések, a gazdasági értékelések következtében privatizációs előnyök hangsúlyozása mellett kissé elfedett volt a hazai természeti erőforrások értéke, hasznosításának lehetősége. A rendszerelvű komplex megközelítés jegyében vehetjük kézbe *Hubai József: Az uniós csatlakozás hatása Magyarország természeti- erőforrás-gazdálkodására* című munkáját. A nyolc főfejezetbe rendezett szakmai anyag geográfiai kiinduláspontból közelíti a sokrétű témát. Ez egyben jelzi a földrajzi szemlélet kitüntetett voltát, a szakföldrajzok szerepét, amit szerzőnk a „*külgazdasági földrajz*” leírásával mutat be. A z egyes fejezetek (I. A természeti erőforrások kutatásának geográfiai irányzatai, II. A természeti erőforrások gazdasági szerepe, értékelésük szempontjai, III. Természeti erőforrásaink általános bemutatása, IV. Természeti erőforrásaink részesedése, súlya nemzeti vagyonunkban, V. Természeti erőforrásaink megoszlása és térbeli szóródása, VI. Hazánk külkereskedelmének rövid bemutatása, VII. Természeti erőforrásainkkal összefüggő ügyletek, VIII. Uniós csatlakozásunk kérdőjelei majd a IX. a Befejezés) a leíró és értékelő, kritikai részek változatosságával tárják fel a hazánk területi értékéből eredő kihasználható lehetőségeket és megtörtént eseményeket. Szerzőnk szerint is a kedvező földrajzi helyzet kiaknázása azonban nem tapasztalható. Figyelemreméltó a természeti erőforrások értékelésének árnyalt bemutatása, amelyben mára új szempontok is érvényesülnek. A globális összefüggésekre kitekintéseket nyújtó és a külkereskedelmi ügyleteket bemutató fejezetrészek azt a sokrétű kapcsolatrendszert tárják fel, amit egy külpiacra orientált gazdaság energiaszükségletei érdekében szükségszerűen megoldani kényszerül. Az energia kapcsolatrendszer termelés- és általános, társadalompolitikai

⁵ Z. Karvalics László: Humántudományok mérnökföldön (Bölcsészország elműszakiasodása?). Élet és Irodalom. 2008. február 8. p.12.

⁶ Hubai József (2006) *Az uniós csatlakozás hatása Magyarország természeti- erőforrás-gazdálkodására*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 174 oldal

kérdés volt és az is marad. Az energia korszakonként változó súllyal kezelt volta ellenére Hubai József kötete az aktuális és megoldandó kérdésekre is összpontosít: az uniós csatlakozással felmerülő kérdések célorientált felsorolása és a lehetséges megoldások feltételei továbbgondolkodásra készítetnek. A könyv módot ad arra, hogy az érdeklődő komplex formában szembesüljön a csatlakozással más viszonylatba került versenyképesség-vesztéssel, az energia értéken történő kezelésével. Ez különösen a külkereskedelmi relációkat érintő részekben majd a Befejezésben válik konkréttá. A mű, a kérdések rendszerelvű megközelítéseivel igyekszik azt az ellentmondást feloldani, hogy a tárgy tekintetében meghatározó hosszú folyamatokkal vagy a részletekkel foglalkozzon. Szerzőnk a szakértő lektorral, dr. Süli-Zakar István professzorral együtt jól oldja meg a feladatot: az arányos szerkesztés és súlyozott tartalom jól tükrözi a XXI. századba lépett ország természeti-erőforrás gazdálkodásának nemzetbiztonságilag, stratégiaileg is fontos tevékenységét. A kötetet számos térképpel, ábrával szemlélteti a gazdag anyagot, segítve a sokrétű ismeretanyag megértését.

Csizmadia Gábor

Abstract

FRANTIŠEK MEZIHORÁK: Being European. The author wants to explore what sort of attributes and characterization embodied in the concept of being European took place in the past and how such aspects are constructed nowadays. 3.p.

GÁBOR HARASZTY: Quality management in higher education. In the times of the emerging European Integrated Area of Higher Education a sound quality management is a must. Two important conference dates: Bergen, 2005 and London, 2007 are highlighted when the Ministers of Education committed themselves to the issue of establishing quality management systems in education. The article analyzes the role of the Hungarian Accreditation Body in this process. 14.p.

CSABA GALÁNFI: Communication of the global changes. In today's world the complex effects of the industrial revolution, climate change and sustainable development are merging. Communication and public relations are facing the greatest and critical challenge in their history: how to make 6 billion people understand the difficult impacts of these processes, how to persuade them to change their life style and consumption and how to make them adopt we must act together only. There is a lot at stake: surviving the humankind on the earth. 21. p.

NIKOLETT PAJOR: In the second part of the last century globalisation and the demands of a knowledge-based society are making the concept of Lifelong Learning more important. Emphasis has shifted from a teaching approach to a learning approach, the objective is to change theoretically the constructivist model in education although constructivism in practice is not so popular yet in Hungary as in other developed countries. That is why there is not much Hungarian literature on this topic. Indeed, there are only four in the webpage of the Hungarian Pedagogical Library and Museum by Éva Szakos. My article presents the most important theory of the constructivist model of adult education with examples from Germany, - such as previous knowledge, learning environment, relationship between teacher and student, methods of these concepts. 30.p.

ZOLTÁN: ESZIK The author compares two huge public services (medicine and education) to analyze the parallel movements in their reform processes. The first statement of his interpretation is: there is a huge need to change the attitudes of service providers (medical doctors and teachers) to encourage the efforts of the customers for their involvement in deeper and shared responsibility. The second statement of this article is: without enough transparency and accountability there is no way of moving forward. The implications is we have to be able to communicate with the people on their own level about the necessary steps by involving them. There are some professional tools to do this. One of these could be cooperative learning. This powerful pedagogical model helps to extract maximum outcomes from the stakeholders' common activities in schools. After that, an OECD panorama is set out to reveal potential scenarios for renewing school systems. The author has categorized these scenarios into three clusters depending on their main characteristics: conservative, liberal, and social democratic pigeon-holes to find out how school could be more inclusive and more efficient in the same time. In the final section of the paper the author concludes that no real reform can be imagined in schools without taking into consideration what schools are able to offer the kids who arrive in school from poorer social cultural backgrounds. He remarks that the Sure Start type of support program would offer good models as to how we might solve the biggest problems of children with special needs. 40. p.

ZÁDORI IVÁN: European islands and island-regions: peripheries? Although identifying economic, social and environmental vulnerability is a more typical and dominant approach in European documents and studies relating to islands and island regions, there are a few atypical situations where economic performance exceeds the European average. This article presents three successful European island examples by outlining the main dimensions of their past and future challenges: Åland, Shetland and the Balearic Islands. The success of the three presented European islands comes from their special historical, economic and cultural situations, from the sustained use of external resources and from their connection and adaptation to the main world economic proc-

esses. Maintaining this favourable situation and their competitiveness is an important challenge and appears the key element for a sustainable future on these islands. 50. p.

LÁSZLÓ LÓRÁNT – KERESZTES – TAMÁS VÁMOSI : Employment in the small rural settlements of South-Transdanubia. In this paper the problems of employment in small rural settlements in Hungary are discussed, and specifically that in the smaller villages of South-Transdanubia. In the study mostly settlement-level statistical data are used and the available literature is analyzed to display these problems as the most important challenge for the sustainability of these small villages. The importance of the survival of these small settlements is highlighted and the risks in today's demographic and economic processes are presented. 61. p.

IBOLYA KOTTA: The way the caregiver reacts to the basic needs of the child plays a major role in the establishment of self-confidence and in building a trusting relationship with the caregiver. Afterwards, how the child functioned in its first relationships will be more widely generalized and will affect the formation of later interpersonal relationships. Personal theories of the world define the quality of the elaboration of information, while the personal theories of others influence the quality of interpersonal relationships. In the school context, the former can be described through the concepts of a need for exploration, acquisition of knowledge, learning motivation, while the latter refers to an ability for social adjustment. From the moment we are born, the quality of attachment affects motivation levels and this relationship is maintained even at school-age, influencing the quantity and quality of involvement in school activities. Once formed, an attachment's internal working models pervade the cognitive, emotional and behavioral sphere of personality. These meta-cognitive structures determine a consistent way of perceiving the world, others and oneself. 68. p.

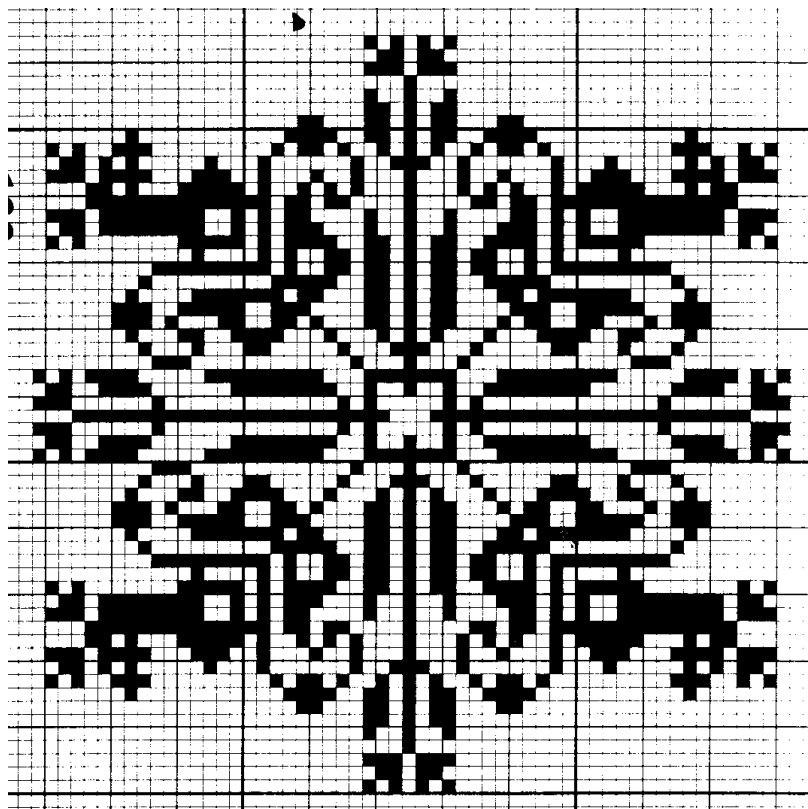
FERENC TERNOVSZKY: Family and Work. Families are essential not only for individuals but for the wider society as well, the „social reproduction” of the producer agents takes place there, together with the socialization of the next generation. Family life has a great impact on the feel-good factor in society as well. The author describes his research relating to this theme. 78. p.

ÉVA KARCSICS: The driving force in the notion of a career: results of a student survey done from 2001-2006 at a school for commerce (Általános Vállalkozási Főiskola). 85. p.

ANDREAS HÉJJ: “Spaced out dreamers” and “conceited textbook-worms” - The stereotypical perception of each of the faculties of the University of Pécs in the eyes of in-group and out-group students. This study investigates what properties students of each of the faculties attribute to their fellow-students of their own faculty and those of the other faculties. The experimental subjects (50% of them male and 50% female) free-listed all the adjectives they thought would best describe a student in each one of the faculties. After that they gave their own evaluation of how good they thought the property they named was, in the form of school grades (1 = bad to 5 = very good). This allowed a content analysis of the perceptions as well as the perceived ranking of the faculties via arithmetic means of the subjects' evaluation of the 1,908 properties listed. The paper discusses the heavy stereotyping found and possible measures to increase better understanding of the out-groups through intensified inter-faculty events. 92. p.

ZSÓFIA HORVÁTH: National identity construction in groups of Hungarian –German and Hungarian –Hungarian students groups. The paper was prepared for the Students' Scientific Conference . The author investigated the pupils of a Pécs-based German Special School (age groups 6-18) to determine their sense of ethnic identity and its components. 99. p.

IRMA KOVÁCS GÁLNÉ: The author has developed an impressive ethnographical collection FROM the authentic folk art traditions IN the Hungarian populated rural area in Transylvania IN Rumania, focussing mainly on GyergyóALFALU village and its surroundings. describing Her 50 years' experience gives a picture to the reader how traditions can be kept alive. 105. p.

Jelen számunk illusztrációi
Gyergyóalfalu félévszázados népművészeti múltjának jellemző sajátosságai című
cikkünkhöz kapcsolódnak.

Forrás:
Gál Irma: Gyergyóalfalvi fejtős szedettek és keresztszemes minták
(Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997.)